

דניאל

פרק א

(א) **בְּשָׁנַת שְׁלוֹשׁ לְמַלְכוּת יְהוֹיָקִים מֶלֶךְ יְהוּדָה** בשנה השלישית למרד של יהויקים מלך יהודה בנבוכדנצר. נבוכדנצר התחיל למלוך בשנה הרביעית למלכותו של יהויקים, ובשנה השנייה למלכותו (שהיא השנה החמישית למלכות יהויקים) עלה נבוכדנצר והכניע את יהויקים. לאחר שנכנע, עבד יהויקים את נבוכדנצר במשך שלש שנים, ולאחר שלש שנות עבדות, החל למרוד. ספר דניאל פותח בשנה השלישית למרד של יהויקים שהיא בסך הכל השנה האחת עשרה למלכותו,¹ **בָּא נְבוּכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל יְרוּשָׁלַם וַיִּצַר עָלֶיהָ** (בשנה השלישית למרד של יהויקים בנבוכדנצר) נבוכדנצר שהיה מלך בבל בא לירושלים והטיל

מקורות ותמצית ההערות

האומרת שנבוכדנצר עלה להילחם בירושלים בפעם הראשונה בשנה החמישית למלכותו של יהויקים (ולא בשנה הרביעית כדבריו של רלב"ג). מלבי"ם: יהויקים התחיל למלוך באדר, ולכן כשהגיע ניסן, כבר מנו לו חכמי ישראל שנה אחת, וזאת בניגוד לאומות העולם שמנו לו עדיין רק שנה אחת.

כמו"כ, חולק הא"ע על חז"ל בזיהוי בניו של יאשיהו: בספר דהיי"א ישנו פסוק האומר שליאשיהו היו ארבעה בנים: יוחנן, יהויקים, צדקיהו ושלום. חז"ל סוברים שיוחנן הוא יהואחז שהיה הראשון מבין בניו של יאשיהו שמלך ושלום הוא צדקיהו. א"ע סובר שלא ניתן לומר שצדקיהו הוא שלום, שהרי לא ניתן לומר שמדובר על אותו אדם ורק השם שלו שונה. קריאתם בשני שמות נפרדים, מוכיח שהכוונה היא לאנשים שונים. לכן הסביר הא"ע שיהואחז הוא שלום ויוחנן הוא בן רביעי של יאשיהו שכלל לא מלך. כמו"כ חולק הא"ע על הסבר חז"ל שיהויקים הגולה אל בבל, וסובר שעבדיו של נבוכדנצר הם שהרגו את יהויקים.

1. מצודות ורש"י. ההכרח לומר כשיטתם היא כפי שנאמר שנבוכדנצר התחיל למלוך רק בשנה הרביעית של יהויקים, וממילא ברור שלא ניתן לומר שהכתוב מספר על אירועים שקשורים לנבוכדנצר בשנה השלישית ליהויקים. א"ע מפרש את הדברים אחרת (ומסדר את סדר השנים באופן אחר) וכותב שהכוונה היא שבשנה הרביעית, לאחר שהסתיים השנה השלישית, עלה נבוכדנצר בשנה הראשונה למלכותו על ירושלים והטיל עליה מצור וכן פירש רלב"ג. בספר משבצות זהב הסביר את ההכרח של רלב"ג לפרש אחרת מרש"י בכך שכאשר כתוב "ויביאם ארץ שנער", משמע שגם יהויקים הובא לארץ שנער, ודבר זה לא ניתן לאומרו על יהויקים שמת מיד לאחר שהוציאו אותו מירושלים. לכן, פירש רלב"ג שהכוונה היא לפעם הראשונה שעלה נבוכדנצר להילחם ביהויקים, אז הוא הביא את יהויקים לבבל יחד עם כלי בית המקדש, ולאחר מכן החזיר נבוכדנצר את יהויקים למלכותו בירושלים. אלא שהסבר זה סותר את דברי הגמרא במסכת מגילה

עליה מצור²: (ב) וַיִּתֵּן אֲדֹנָי בְּיָדוֹ אֶת יְהוּיָקִים מֶלֶךְ יְהוּדָה ה' מסר בידיו של נבוכדנצר את יהויקים מלך יהודה, ה' הכניע את יהויקים לפני נבוכדנצר³, וּמְקַצֵּת פְּלִי בֵּית הָאֱלֹהִים וכן מסר ה' בידיו של נבוכדנצר בזמן זה חלק מהכלים ששימשו לעבודה בבית המקדש. רק חלק מכלי המקדש הוצאו בשלב זה על ידי נבוכדנצר, ושאר הכלים הוצאו על ידו בגלות יהויכין ולאחר חורבן בית המקדש בתקופת מלכותו של צדקיהו⁴, וַיָּבִיֵאֵם אֶרֶץ שְׁנַעַר בֵּית אֱלֹהֵיו נבוכדנצר הביא את כל האנשים שלקח בשבי ואת כל הכלים שלקח כשלל מיהודה אל בית אלוהיו בבבל (שנער הוא שם נוסף לבבל), כדי להודות לאלוהיו

מקורות ותמצית ההערות

להישאר בבבל למשך שנים נוספות עד שיעברו שבעים השנים שלהם. רס"ג פירש שהכלים שלא הובאו אל בית אלוהיו של נבוכדנצר הינם הכלים שגנו יאשיהו, כמו המשכן והאוהל. בספר משבצות זהב הקשה על רס"ג: הרי כתוב שאוהל מועד נגנו כאשר שלמה סיים לבנות את בית המקדש הראשון, ואם כן כיצד כתב שהמשכן והאוהל נגזו על ידי יאשיהו וירמיהו, ותירץ על כך שהכוונה היא ששלמה המלך גזר את הכלים בעליות שעל גבי ההיכל וקדש הקדשים, ויאשיהו שצפה את החורבן מתקרב, גזר את אוהל מועד במחילות שתחת ההיכל. אלא שנלענ"ד לומר שדברי רס"ג אינם כהבנת המשב"ז. כוונת רס"ג הייתה לומר שנבוכדנצר הגלה את כל הכלים ששימשו בבית המקדש, ואילו הכלים ששימשו לעבודת המשכן לא גלו. יאשיהו וירמיהו גזרו את כלי המשכן כמו שהם גזרו את ארון הברית, אך המשכן עצמו נשאר בגלל ששלמה המלך גזר אותו. אם נכונים דברינו, יוצא שרס"ג התכוון לומר שנבוכדנצר לא השאיר ליהויקים שום אפשרות לעבוד בבית המקדש, הוא הגלה את כל הכלים שהוא ראה ולא השאיר מהם דבר. אלא שהכתוב אמר שהוא הגלה רק מקצת הכלים משום שעדיין נותרו המשכן וכליו בירושלים.

כמו"כ הסביר שצדקיהו הוא שהיה אמור למלוך אחרי יאשיהו אלא שעם הארץ הם שהמליכו את יהואחז.

2. מצודות.

3. מלבי"ם: הכתוב מספר על לקיחת הכלים כדי לומר שיהויקים לא נכנע לפני נבוכדנצר. לו יהויקים היה נכנע לפני נבוכדנצר, היה אסור על פי החוק הבינלאומי שנבוכדנצר ייקח את כלי המקדש. לכן, למרות שההיגיון חייב את כניעתו של יהויקים, היה זה מאת ה' שיהויקים ניסה להילחם נגד נבוכדנצר והפסיד במלחמה. נבוכדנצר לא הבין זאת ותלה את הניצחון בעזרה של אלוהיו, ולכן הוא הביא את כלי המקדש אל בית אלוהיו.

4. מצודות. עיין רמב"ן בפירושו לתלמוד בבלי, מסכת מגילה, דף יא עמוד ב, שם הסביר שמשום כך כורש הביא לשבצר רק חלק מכלי המקדש (כמו שכתוב בספר עזרא פרק א). על פי נבואת ירמיה, היה צריך שכל כלי המקדש יישארו בבבל למשך שבעים שנה. הלכך, הכלים שנלקחו על ידי נבוכדנצר לפני חורבן בית המקדש ושעברו שבעים שנה מעת שנלקחו לבבל, ניתנו לשבצר, ואילו הכלים שנלקחו לבבל בזמן חורבן בית המקדש, היו צריכים

על שמסר בידיו את יהודה,⁵ וְאֵת הַכְּלִים הֵבִיא בֵּית אוֹצֵר אֲלֵהֶיו לאחר שנבוכדנצר הודה לאלוהיו והביא לפניו את הכלים שלקח כשלל, לקח נבוכדנצר את הכלים והניח אותם בבית האוצר שם גנזו את האוצרות לאלוהיו של נבוכדנצר.⁶ (ג) וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לְאִשְׁפַּנְזוֹ רֵב סָרְיִסוֹ נבוכדנצר ציווה אדם שנקרא בשם אשפנז. אשפנז היה השר שהיה אחראי על כל שריו של נבוכדנצר,⁷ לְהֵבִיא מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּמִזֵּרַע הַמְּלוּכָה וּמִן הַפְּרִתְמִים (נבוכדנצר ציווה את אשפנז) להביא לפניו אנשים מבני ישראל שיהיו צאצאים של משפחות המלוכה (של ישראל) ומהשרים החשובים שבהם (פרתמים הם שרים חשובים)⁸: (ד) נבוכדנצר מגדיר לאשפנז מהן התכונות הנדרשות אצל האנשים שהוא מצווה להביא אליו: (1) יְלָדִים אֲשֶׁר אֵין בָּהֶם כָּל מוֹם ילדים צעירים שאין בהם אפילו מום קטן, אפילו שריטה קטנה,⁹ (2) וְטוֹבֵי מְרָאָה שהילדים יהיו בעלי מראה טוב,¹⁰ (3) וּמִשְׁפִּילִים בְּכָל חֻקֵּי הַדָּתִים יהיו בעלי ידיעות רחבות בחכמות העולם,¹¹ (4) וַיִּדְעֵי דַעַת הַיְלָדִים יהיו בעלי דעה. הכוונה היא שכאשר אדם ידבר אליהם, הם ירדו לסוף דעתו גם לפני שהמדבר סיים את דבריו,¹² (5) וּמִבְּיַנֵּי מְדַע על הילדים להיות "מביני מדע", כלומר להתבטא בצורה ברורה ובעלי כושר

מקורות ותמצית ההערות

5. מצודות.
6. מצודות. רלב"ג: ההיכל של נבוכדנצר היא בית האוצר של אלוהיו.
7. מצודות. א"ע כתב בשם יפת שאשפנז צווה להביא את דניאל וחבריו. הא"ע דוחה את דברי יפת משום שדניאל לא היה שר אלא מתואר רק כילד. רס"ג כתב שאשפנז נקרא כך משום שפניו היו זועפים.
8. מצודות. רס"ג: פרתמים היינו אנשים ללא מום. מלבי"ם: מטרת הבאת הילדים הייתה כפולה. א. כדי שהם יוכלו לשמש בבוא הזמן כנציגי השלטון ביהודה. ב. משום שנבוכדנצר
- העריך את חכמתם של היהודים ולכן רצה לגדל אצלו יועצים יהודים.
9. רס"ג. מלבי"ם: זה ההבדל בין "מום" ל"מאום". מום הוא דבר גדול, כמו המומים שפוסלים את הכהנים מעבודת המקדש, ואילו מאום פירושו שאין בהם אפילו דבר קטן.
10. מצודות, והגדיר שהכוונה היא בלובן ובהירות (הכוונה היא לצבע עור).
11. מצודות. רס"ג: הכוונה היא שיוכלו לענות בכל דבר שישאלו אותם.
12. מצודות. מלבי"ם: החכמה היא היכולת להבין בין טוב לרע. הדעת היא ההבנה על סמך

הסבר טוב, 13: 6) **וְאִשֶּׁר בָּחַ בָּהֶם לְעִמּוּד בְּהִיכַל הַמֶּלֶךְ** התכונה האחרונה הנדרשת מהילדים שיובאו לפני נבוכדנצר היא שיהיה בהם כח איפוק. במצבים בהם יהיה עליהם לוותר על שינה או להתאפק מלצחוק, יוכלו הילדים האלה לעשות כן, וכך יוכלו לעמוד בהיכל המלך (אדם שצוחק בזמן שאינו מיועד לכך אינו יכול לעמוד בהיכל המלך היות והוא יכול להגיע לביזיון המלך),¹⁴ **וְלִלְמָדֵם סֵפֶר וְלִשְׁוֹן כְּשָׂדִים** (נבוכדנצר מסביר את מטרת הבאת הילדים אליו) הילדים יובאו לפני כדי שילמדו אותם את הכתב ואת השפה של הכשדים¹⁵: **(ה) וַיִּמְן לָהֶם הַמֶּלֶךְ דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ** (נבוכדנצר ממשיך בדבריו אל אשפנו) המלך (נבוכדנצר מדבר על עצמו) יזמין לאותם ילדים בכל יום, המלך (נבוכדנצר) ידאג שהילדים יקבלו בכל יום: 16: 1) **מִפֶּת בַּגַּ הַמֶּלֶךְ מִמַּאכְלוֹ שֶׁל הַמֶּלֶךְ** (בג היינו מאכל),¹⁷ **2) וַמֵּיִן מִשְׁתֵּיו וּמֵהֵיִן** שהוא עצמו (המלך) שותה,¹⁸ **וְלִגְדָלָם שְׁנַיִם שָׁלוֹשׁ** וכך במשך שלוש שנים, המלך יגדל את הילדים האלה, כאשר לאורך שלוש השנים

מקורות ותמצית ההערות

- יסודות קודמים (כמו ההבנה בעניין הטבע). המדע היא ההבנה השיטתית לאחר הבנת הנקודות השונות הקשורות בתחומי הדעת.
13. מצודות. רלב"ג: הכוונה היא שיבינו רמזים. רס"ג: הכוונה היא שבקיאים בעצות.
14. מצודות. א"ע מחשב שדניאל היה בן לפחות חמש עשרה בשעה שיצא מירושלים וא"כ עד זמן מרדכי היה זקן מאוד ואולי אפילו מת עד אז, ובוודאי שאינו ששכר.
15. מצודות.
16. מצודות.
17. מצודות. בספר דעת סופרים הוכיח מפירוש רש"י על אתר, שנבוכדנצר הגיש לפני הילדים מאכלים נוספים על המאכלים שכתובים כאן, מכך שרש"י אומר שהפת פירושו חבשיל. לענ"ד נראה שרש"י לא בא לומר שהם קיבלו מאכלים נוספים על המאכל שכתוב כאן, אלא רש"י
- לשיטתו שמפרש בכמה מקומות במקרא (עיין למשל בפירושו לספר ויקרא, פרק כא, פסוק יז) ש"לחם" פירושו סעודה ולא לחם ממש. לפי זה, ייתכן שכוונת הכתוב לומר גם כאן שהם קיבלו את כל הסעודה מאת המלך, והסעודה כוללת לחם ומאכלים נוספים. כמו"כ הוכיח דעת סופרים מדברי התוספות בתלמוד הבבלי, מסכת עבודה זרה, דף לו עמוד א, שם הביאו את שיטת הרשב"ם שהפת הכתובה כאן איננה פת ממש ודניאל עצמו לא גזר על הפת, ולכן הוא היה מקבל פת ממקום אחר, והראיה היא שדניאל וחבריו היו אוכלים זרעונים ואדם איננו יכול לשבוע מזרעונים, ומשמע שהם היו מקבלים פת ממקום אחר. אלא שבהגהות יעב"ץ הוכיח שאדם יכול להתקיים מזרעונים, והראיה היא שיש ארצות שמסתפקים באכילת אורז ושבעים מכך.
18. מצודות.

הילדים יאכלו ממאכליו של המלך וישתו את היין שהוא שותה,¹⁹ וּמִקְצָתָם יַעֲמְדוּ לְפָנֵי הַמֶּלֶךְ בְּסוּף שְׁלוֹשַׁת הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה, יַעֲמְדוּ הַיְלָדִים שֶׁגִּדְּלוּ לְפָנֵי הַמֶּלֶךְ וַיִּשְׁרְתוּ אוֹתוֹ.²⁰ מפסוק זה עולה שנבוכדנצר עצמו דאג לצרכי הילדים משום שהוא ראה חשיבות גדולה במטרת גידולם²¹: (ו) וַיְהִי בָהֶם מִבְּנֵי יְהוּדָה דְּנִיָּאל הַנְּנִיָּה מִיִּשְׂרָאֵל וְעַזְרִיָּה אֲשֶׁפְנֹז הַבִּיָּא לְפָנֵי נְבוּכַדְנֶצַּר יְלָדִים רַבִּים שֶׁהָיוּ מְזֻרְעֵי מַלְכֵי יְהוּדָה, כִּאֲשֶׁר בֵּין אוֹתָם יְלָדִים הָיוּ גַם דְּנִיָּאל, חֲנַנְיָה, מִיִּשְׂרָאֵל וְעַזְרִיָּה²²: (ז) וַיִּשֶׂם לָהֶם שֵׁר הַפְּרִיסִים שִׁמּוֹת אֲשֶׁפְנֹז שֶׁהָיָה מְמוֹנָה עַל שְׂרֵי שֶׁל נְבוּכַדְנֶצַּר, כִּינָה כֹל אֶחָד מֵהַיְלָדִים שֶׁהָבִיָּא לְנְבוּכַדְנֶצַּר בְּשֵׁם שֶׁהָיָה שׁוֹנָה מֵהַשֵּׁם שֶׁנִּיתֵן לוֹ כְּשֶׁנּוֹלַד,²³ וַיִּשֶׂם לְדְּנִיָּאל בְּלִטְשַׁאצַּר הַשֵּׁם שֶׁנִּתֵּן אֲשֶׁפְנֹז לְדְּנִיָּאל הִיָּה "בְּלִטְשַׁאצַּר",²⁴ וְלְחַנְנְיָה שְׁדַרְךָ וְלְחַנְנְיָה קָרָא אֲשֶׁפְנֹז בְּשֵׁם "שְׁדַרְךָ",²⁵ וְלְמִישָׁאֵל מִיִּשְׂרָאֵל וְלְמִישָׁאֵל קָרָא אֲשֶׁפְנֹז בְּשֵׁם "מִישָׁךְ",²⁶ וְלְעַזְרִיָּה

מקורות ותמצית ההערות

19. מצודות. א"ע: לגדלם היינו ללמד אותם את ענייני המלוכה.
20. מצודות. א"ע כתב פירוש נוסף שהכוונה היא שחלק מהילדים יעמדו לפני המלך לאחר שלוש השנים.
21. מלבי"ם. בדבריו כתב שמאכלי המלך היו משתנים בכל יום ולכן נבוכדנצר דאג להחליף בכל יום את מאכלי הילדים. כמו כן כתב שתקופה של שלש שנים היא תקופה שמספיקה ללמד את הילדים את כל הדרוש, כפי שחז"ל אמרו שתלמיד שלא ראה סימן ברכה בלימודו במשך שלש שנים, אינו רואה יותר סימן ברכה לעולם.
22. מצודות. רלב"ג: דניאל, חנניה מישאל ועזריה לא היו מזרע המלוכה ולכן הם יוחסו לבני יהודה, בעוד ששאר הילדים היו מזרע מלכי יהודה. מלבי"ם: דניאל, חנניה מישאל ועזריה היו מזרע המלוכה והדגש הוא שהם היו צאצאים של בית דוד ולא צאצאים של
- ממלכת ישראל, דבר שמראה על ייחוס גדול יותר.
23. מצודות. יש פרשנים שפירשו שטעם שינוי השם נועד כדי להראות שנבוכדנצר הוא זה ששולט עליהם, כמו שנבוכדנצר שינה את שמו של יהויקים. דעת סופרים: טעם שינוי השם היה כדי לטשטש את מוצאם היהודי, אם כלפי הילדים עצמם, ואם כלפי שאר העם שלא יחשבו שהאנשים המוצלחים הינם יהודים.
24. בטעם קריאת דניאל בשם זה נחלקו המפרשים: רש"י: ע"ש ע"ז של בבל שקרויה "בל" ו"טשאצר" היא לשון חכמה. מצודות: ייתכן שזהו שמו של דניאל בלשון הכשדים. רלב"ג כתב ששמות אלה היו שמות של ע"ז או של חכמים מפורסמים בבבל.
25. רס"ג: הכוונה היא ללשון מפונק ורך.
26. רס"ג כתב שתי אפשרויות להסביר שם זה: או שמי שראה אותו מיד היה משכת את כעסו, או שהיה מושך אצל חכמתו.

עֶבֶד נְגוּ וְלַעֲזוּרְיָה קְרָא אֲשַׁפְּנוּ בְשֵׁם "עֶבֶד נְגוּ"²⁷: (ח) וַיִּשֶׂם דְּנִיָּאל עַל לְבוֹ
לְאַחַר שְׁדַנְיָאל רָאָה שֶׁהוּא נִקְרָא עַל יְדֵי אֲשַׁפְּנוּ בְשֵׁם עֲבוּדָה זָרָה, הוּא חֲשַׁב
שֶׁמִּטְרָתוֹ שֶׁל אֲשַׁפְּנוּ הֵייתָה לְהַעֲבִיר אוֹתוֹ עַל דָּתוֹ, וְלִכֵּן הוּא חֲשַׁב עַל הַדְּבָר
הַבֹּא:²⁸ אֲשֶׁר לֹא יִתְנַאֲלַבּ בְּפִתְחֵי הַמְּלָכָה וּבֵינֵי מִשְׁתֵּיּוֹ (דְּנִיָּאל חֲשַׁב בְּלִבּוֹ) שְׂאֲסוּר
לוֹ לְהִתְלַכֵּךְ בְּמַאֲכְלֵי הַמֶּלֶךְ וּבֵינֵי שְׁבוּ שׁוֹתָה הַמֶּלֶךְ. דְּנִיָּאל יָדַע שְׂאֲסוּר לוֹ
לְאֹכֹל מִהַמַּאֲכָלִים שֶׁל נְבוּכַדְנֶצַּר וּלְשִׁתּוֹת מֵהֵינֵן שְׁלוֹ, מִכִּיּוּן שְׂאֲכִילַת מַאֲכָלֵי
גּוֹיִים וּשְׁתִּיתַת הֵינֵן שְׁלֵהֶם גּוֹרְמִים לְהִתְקַרְבוֹת אֶל הַגּוֹיִים (שְׁנַיִם לְאַחַר תְּקוּפַתוֹ
שֶׁל דְּנִיָּאל, חֲזו"ל גָּזְרוּ עַל כָּל אָדָם מִיִּשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא לְאֹכֹל פֶּת עֲכוּ"ם וּשְׁלֹא לְשִׁתּוֹת יַיִן
שְׁלֵהֶם כָּלֵל, אֲךָ הַמְּסוּפֵר כִּאֵן הִתְרַחַשׁ לִפְנֵי גִזְרַת חֲזו"ל),²⁹ וַיִּבְקֹשׁ מִשֹּׁר הַפְּרִיסִים
אֲשֶׁר לֹא יִתְנַאֲלַבּ דְּנִיָּאל בִּיקֶשׁ מֵאֲשַׁפְּנוּ שֶׁלֹּא יִתְלַכֵּךְ בְּאֲכִילַת מַאֲכָלֵי הַמֶּלֶךְ
וּשְׁתִּיתַת הֵינֵן שְׁלוֹ. דְּנִיָּאל בִּיקֶשׁ שִׁינַתֵּן לוֹ רִשׁוֹת שֶׁלֹּא לְאֹכֹל אֶת מַאֲכָלֵי הַמֶּלֶךְ
וּלְשִׁתּוֹת אֶת הֵינֵן שְׁלוֹ³⁰: (ט) וַיִּתֵּן הָאֱלֹהִים אֶת דְּנִיָּאל לְחֶסֶד וּלְרַחֲמִים לִפְנֵי
שֹׁר הַפְּרִיסִים ה' שֶׁם אֶת דְּנִיָּאל לְחֵן וּלְחֶסֶד לִפְנֵי אֲשַׁפְּנוּ, וּכְתוּצָאָה מִכֶּךָ, אֲשַׁפְּנוּ
לֹא גַעַר בְּדְנִיָּאל עַל בְּקִשְׁתּוֹ, אִם כִּי הוּא לֹא קִיבַל אֶת בְּקִשְׁתּוֹ שֶׁל דְּנִיָּאל³¹: (י)
וַיֹּאמֶר שֹׁר הַפְּרִיסִים לְדְנִיָּאל אֲשַׁפְּנוּ אָמַר לְדְנִיָּאל: יִרְא אֲנִי אֶת אֲדֹנֵי הַמְּלָכָה
אֲשֶׁר מִנָּה אֶת מַאֲכָלְכֶם וְאֶת מִשְׁתֵּיכֶם אֲנִי (אֲשַׁפְּנוּ) יִרְא מִהַמֶּלֶךְ (נְבוּכַדְנֶצַּר)
שֶׁהוּא בְּעֲצָמוֹ זִימֵן אֶת הַמַּאֲכָלִים שְׂיֹבְאוֹ לִפְנֵיכֶם לְאֹכֹל וְאֶת הֵינֵן שְׂיֹבְא
לִפְנֵיכֶם לְשִׁתּוֹת, וְלִכֵּן אֲנִי יִכּוֹל לְהִיעֲנוֹת לְבִקְשֶׁתְךָ שֶׁלֹּא לְאֹכֹל וּלְשִׁתּוֹת דְּבָרִים
אֱלֹהִים,³² אֲשֶׁר לָמָּה יִרְאָה אֶת פְּנֵיכֶם זְעָפִים מִן הַיְלָדִים אֲשֶׁר פְּגִילְכֶם (וְאִם
אֲעֲשֶׂה כְּבִקְשֶׁתְכֶם וְלֹא אֶתֵּן לָכֶם אֶת מַאֲכָלֵי הַמֶּלֶךְ וְאֶת הֵינֵן שְׁלוֹ) הַמֶּלֶךְ יִרְאָה אֶת

מקורות ותמצית ההערות

27. רס"ג: הכוונה היא לשם ע"ז.
28. מלבי"ם. לפי זה מובן מדוע דניאל היה היחיד שביקש זאת. חנניה, מישאל ועזריה לא נקראו בשם עבודה זרה והם לא חששו שמנסים להעביר אותם על דתם.
29. מצודות. עיין בתלמוד בבלי, מסכת עבודה
30. מצודות.
31. מצודות.
32. מצודות.
- זרה, דף לו עמוד א ובפרשנים על הדף ובאוצר המאמרים אצלנו בדיון האם גזירתו של דניאל חייבה את העם כולו או לא.

פניכם כועסים ורעים בניגוד לשאר הילדים הדומים לכם. אשפנו אמר לדניאל שאם הוא לא ייתן לדניאל וחבריו את המאכלים והיין שהמלך שולח להם, הדבר יהיה ניכר על פניהם, היות ויהיה חסר להם את המאכלים ואת היין, ומראה פניהם לא יהיה טוב כמו מראה פניהם של שאר הילדים שכן אוכלים את מאכלי המלך ושותים את יינו,³⁵ וְחִיבְתֶם אֶת רֵאשֵׁי לְמֶלֶךְ וְעַל יְדֵי שְׁלֹא תֹאכְלוּ אֶת מֵאֲכָלֵי הַמֶּלֶךְ וְלֹא תִשְׁתּוּ אֶת יַיְנוֹ, אתם תחייבו את ראשי אל המלך, שהרי המלך מתזז את ראשו של כל מי שאינו שומע בקולו³⁴: (יא) וַיֹּאמֶר דָּנִיֵּאל אֶל הַמֶּלֶצֶר אֲשֶׁר מִנָּה שֵׁר הַסְּרִיסִים עַל דָּנִיֵּאל חֲנַנְיָה מִישָׂאֵל וְעֶזְרִיָּה דְנִיֵּאל אמר למלצר שאשפנו מינה להגיש את המאכלים ואת השתייה לפניו ולפני חנניה מישאל ועזריה³⁵: (יב) נִסְ נָא אֶת עֲבָדֶיךָ יָמִים עֲשׂוּרָה תַעֲשֶׂה עִכְשָׁיו עִם עַבְדֶּיךָ (הכוונה היא לדניאל, חנניה מישאל ועזריה) נסיון במשך עשרה ימים,³⁶ וַיִּתְּנוּ לָנוּ מִן הַזֵּרְעִים וְנֹאכְלָה יָמִים וְנִשְׁתָּה בַּמֶּשֶׁךְ עֶשְׂרֵת יָמֵי הַנְּסִיּוֹן, יביאו לנו זרעים לאכול במקום שנאכל את מאכלי המלך, וכן יביאו לנו מים ונשתה במקום לשתות את יין המלך³⁷: (יג) וַיִּרְאוּ לְפָנָיו מְרֵאֵינוּ וּמְרֵאָה הַיְלָדִים הָאֲכָלִים אֶת פֶּתַבְּגַּי הַמֶּלֶךְ בְּסוּף עֶשְׂרֵת יָמֵי הַנְּסִיּוֹן, תשווה בין מראה פניו למראה פני הילדים שאוכלים את מאכלי המלך,³⁸ וּכְאֲשֶׁר תִּרְאֶה עֲשֵׂה עִם עֲבָדֶיךָ וְאִז תַּעֲשֶׂה לָנוּ כְּפִי שְׂאתָה תִּרְאֶה לְנַכּוֹן: אם תראה שאין הבדל בין המראה שלנו למראה של שאר הילדים שיאכלו את מאכלי המלך, תמשיך

מקורות ותמצית ההערות

33. מצודות. 34. מצודות. מלבי"ם: דניאל ביקש בהתחלה מאכלים אחרים שאינם משולחן המלך ועל כך חשש אשפנו שנבוכדנצר יבין זאת כמרד מאחר שהם לא אוכלים משולחן המלך. לאחר מכן ביקש דניאל זרעונים משולחן המלך, ואז הדבר כבר איננו נחשב בגדר מרידה, אלא שאז היה חשש שמראה פניו יהיה שונה ממראה פניהם של שאר הילדים.
35. מצודות. מלבי"ם: דניאל פנה למלצר רק לאחר שהבין שאשפנו יעלים עין אם יאכל מאכלים אחרים. דעת סופרים: הייתה כאן מעין מלחמה בין אשפנו שרצה להשכיח מהם את דתם (בין השאר על ידי קריאת השם) לבין דניאל שניסה למצוא תחבולות ולהימנע מכך.
36. מצודות. רס"ג: מדובר על עשרת ימי תשובה.
37. מצודות.
38. מצודות.

להאכיל אותנו זרעונים ולהשקות אותנו במים, אך אם תראה שבאמת מראה פנינו אינו טוב כמו מראה פניהם של שאר הילדים, תוכל להתחיל להאכיל אותנו במאכלי המלך ולהשקות אותנו מיינו³⁹: (יד) וַיִּשְׁמַע לָהֶם לְדָבָר הַזֶּה המלצר קיבל את דבריהם של דניאל, חנניה, מישאל ועזריה, וַיִּנְסֶם יָמִים עֲשָׂרָה במשך עשרה ימים, עמד המלצר בניסיון שקבעו דניאל, חנניה, מישאל ועזריה: הוא האכיל אותם זרעים במקום להאכיל אותם במאכלי המלך, והוא השקה אותם במים במקום להשקות אותם ביין המלך: (טו) וּמִקְצַת יָמִים עֲשָׂרָה לאחר שעברו עשרת ימי הניסוי שקבע דניאל עם המלצר, נִרְאָה מִרְאֵיהֶם טוֹב וּבְרִיאֵי בָשָׂר מִן כָּל הַיְלָדִים הָאֲכָלִים אֶת פֶּתֶבַּג הַמֶּלֶךְ (לאחר שעברו עשרת ימי הניסוי) מראה פניהם של דניאל, חנניה, מישאל ועזריה (שכאמור אכלו רק זרעים ושתינו רק מים) היה טוב יותר ממראה פניהם של שאר הילדים שאכלו את מאכל המלך⁴⁰: (טז) וַיְהִי הַמֶּלֶצֶר נֹשֵׂא אֶת פֶּתֶבַּגִּם וַיֵּין מִשְׁתֵּיהֶם המלצר היה לוקח לעצמו את מאכלי המלך ואת יין המלך. במקום להגיש לפני דניאל, חנניה, מישאל ועזריה את המאכלים ואת היין, היה המלצר לוקח אותם לעצמו⁴¹, וַנִּתֵּן לָהֶם זֵרְעֵנִים ולדניאל, חנניה, מישאל ועזריה, נתן המלצר זרעים: (יז) וַהֲיְלָדִים הָאֵלֹהִים אֲרִבְעָתָם לארבעת הילדים האלה: דניאל, חנניה, מישאל ועזריה⁴², נָתַן לָהֶם הָאֱלֹהִים מְדַע וְהַשְׂבֵּל (לארבעת הילדים האלה) נתן ה' מדע והשכל. ה' נתן לדניאל, חנניה, מישאל ועזריה, יכולת ללמוד דברים ולהוסיף חכמה בכל תחום⁴³, בְּכָל סֵפֶר דניאל, חנניה, מישאל ועזריה ידעו את הכתב של כל אחד מהשפות⁴⁴, וְחִכְמָה וכן היו דניאל, חנניה, מישאל

מקורות ותמצית ההערות

39. מצודות. 42. מצודות.
40. מצודות. א"ע כתב בשם רס"ג שהיה כאן נס, ואולם הא"ע דחה את דבריו באומרו שדניאל, חנניה מישאל ועזריה אכלו אורז שהוא מאכל בריא ולא דוחן כמו שרס"ג פירש.
41. מצודות. א"ע: הכוונה היא שהמלצר היה מסתכן בנפשו בהגשת הזרעים לארבעה.
42. מצודות. דעת סופרים: הכוונה היא שדניאל, חנניה, מישאל ועזריה הבינו את הכתוב בספרי הכשדים וידעו להבדיל בין הדברים הנכונים שכתובים בהם לבין הדברים שאינם נכונים.
43. מצודות. 44. מצודות.
44. מצודות. דעת סופרים: הכוונה היא שדניאל, חנניה, מישאל ועזריה הבינו את הכתוב בספרי הכשדים וידעו להבדיל בין הדברים הנכונים שכתובים בהם לבין הדברים שאינם נכונים.

ועזריה בקיאים בכל החכמות, ⁴⁵ וְדַנְיָאֵל הֵבִין בְּכָל חֲזוֹן וַחֲלֻמוֹת וּלְדַנְיָאֵל הֵייתָה מעלה שלא הייתה לחנניה מישאל ועזריה: דניאל ידע כיצד לפתור חלומות (בעוד שחנניה, מישאל ועזריה לא ידעו לפתור חלומות) ואת החזיונות. ⁴⁶ חלום הוא מראה שנראה תוך כדי שינה, בעוד שחזון הוא מראה שנראה בהקיץ ⁴⁷: (יח) וּלְמַקְצַת הַיָּמִים אֲשֶׁר אָמַר הַמֶּלֶךְ לְהַבִּיאֵם כִּאֲשֶׁר עָבְרוּ שְׁלוֹשׁ הַשָּׁנִים שֶׁנְּבוּכַדְנֶצַּר קָבַע. כִּאֲמֹר, נְבוּכַדְנֶצַּר קָבַע שְׁלֹשׁ שָׁנִים מֵעַתָּה לְקִיחַת הַיְלָדִים, הֵם יֹבְאוּ לִפְנֵי, ⁴⁸ וַיָּבִיִּימָם שָׁר הַפְּרִיסִים לְפָנָיו נְבַכְדַּנְצַר אֲשֶׁר הֵבִיא לִפְנֵי נְבוּכַדְנֶצַּר אֶת הַיְלָדִים, כְּדִי שֶׁנְּבוּכַדְנֶצַּר יִוְכַל לְבַחֵר מִי מִבְּנֵיהֶם יַעֲמֹד לִפְנֵי, ⁴⁹: (יט) וַיִּדְבֵּר אֲתָם הַמֶּלֶךְ נְבוּכַדְנֶצַּר דִּיבַר עִם כָּל הַיְלָדִים וּבַחַן אֶת חֲכַמְתָּם, ⁵⁰ וְלֹא נִמְצָא מִכֻּלָּם כְּדַנְיָאֵל חֲנַנְיָה מִיִּשְׂאֵל וְעִזְרִיָּה מִבֵּין כָּל הַיְלָדִים שֶׁהֻבְאוּ לִפְנֵי נְבוּכַדְנֶצַּר, לֹא נִמְצְאוּ יְלָדִים שֶׁהָיוּ חֲכָמִים בְּרַמְתָּם שֶׁל דַּנְיָאֵל, חֲנַנְיָה, מִיִּשְׂאֵל וְעִזְרִיָּה, ⁵¹ וַיַּעֲמֵדוּ לְפָנָיו הַמֶּלֶךְ דַּנְיָאֵל, חֲנַנְיָה, מִיִּשְׂאֵל וְעִזְרִיָּה עֲמָדוֹ לִפְנֵי נְבוּכַדְנֶצַּר כְּדִי לְשַׁמֵּשׂ אוֹתוֹ: (כ) וְכָל דִּבְרֵי חֲכָמַת בִּינָה אֲשֶׁר בִּקְשׂוּ מֵהֶם הַמֶּלֶךְ וַיִּמְצְאוּ עֲשׂוֹר יָדוֹת עַל כָּל הַחֲרָטְמִים הָאֲשָׁפִים אֲשֶׁר בְּכָל מַלְכוּתוֹ נְבוּכַדְנֶצַּר מִצָּא שְׁדַנְיָאֵל, חֲנַנְיָה, מִיִּשְׂאֵל וְעִזְרִיָּה, הָיוּ חֲכָמִים יוֹתֵר בַּעֲשֻׂרָה

מקורות ותמצית ההערות

45. מצודות.
47. מלבי"ם. דעת סופרים: לפי פירושו חלק מהחזיונות של הכשדים היו נכונות אלא שקשה לדעת מתוך החזיון מה נכון ומה לא. ודניאל ידע להבחין בין הרברים.
48. מצודות. רלב"ג הוסיף עוד אפשרות להסבר שהכוונה היא שלדניאל, חנניה מישאל ועזריה הספיקו רק קצת ימים ולא היו זקוקים לכל שלוש השנים.
49. מצודות.
50. מצודות. א"ע: הכוונה היא שנבוכדנצר דיבר עם הילדים בלשוננו כיון שהוא ציפה שהם כבר ידעו את לשוננו.
51. מצודות.
44. מצודות.
46. מצודות. א"ע כתב שהכוונה היא שדניאל היה נביא אך דבריו אינם מתיישבים עם הגמרא במסכת מגילה דף ג עמוד א. עיין אוצר המאמרים שם הסברנו את השיטות השונות בשאלה האם דניאל היה נביא או לא. רלב"ג: מתוך שדניאל הבין את פתרון החידות, הוא גם ידע לפתור חלומות. מלבי"ם: דניאל הוא שיוזם את מסירות הנפש שלא לאכול את מאכלי המלך, ולכן הוא זכה למעלה יתירה על חנניה, מישאל ועזריה. כמו כן הסביר שמעלתו של דניאל הייתה שהוא הבין את החלום בשלמותו ולא רק חלקים מהחלום כדרכם של הפותרים את החלומות.

חלקים (הכוונה היא שהיו הרבה יותר חכמים) מהחרטומים (שהם חכמי הטבע) ומהאשפים (הרופאים בבבל)⁵²: (כא) וַיְהִי דְנִיָּאל עַד שְׁנַת אַחַת לְכוֹרֶשׁ הַמֶּלֶךְ דניאל שימש בתפקיד חשוב בבית המלך עד השנה הראשונה למלכותו של כורש⁵³:

פרק ב

(א) וּבְשָׁנַת שְׁתַּיִם לְמַלְכוּת נְבֻכַדְנֶצַּר לאחר שעברו שנתיים מאז שנבוכדנצר החרیب את בית המקדש (שהיא בערך השנה העשרים למלכותו של נבוכדנצר),¹ חָלַם נְבֻכַדְנֶצַּר חֲלֻמוֹת (לאחר שעברו שנתיים מאז שנבוכדנצר החרیب את בית המקדש) נבוכדנצר חלם חלומות שונים,² וַתִּתְּפַעֵם רוּחוֹ הַחֲלוֹמוֹת שֶׁל נְכוּבְדַנְצַר הַפְּחִידוֹ אוֹתוֹ וּלְכֵן הִנְשִׁימָה שְׁלוֹ לֹא הֵייתָה סְדִירָה (אנשים נושמים במהירות כשהם מפחדים),³ וַיִּשְׁנָתוּ נְהִיטָה עָלָיו הַשִּׁנָּה שֶׁל נְכוּבְדַנְצַר נִכְרָתָה

מקורות ותמצית ההערות

מסופר על כך שהילדים יוכשרו למשך שלש שנים). א"ע: הכוונה היא לשנה השנייה שבה מלך על כל העמים. רלב"ג: הכוונה היא לשנה השנייה למלכותו של נבוכדנצר ודווקא משום שדניאל עוד לא היה מוכן לעמוד לפני המלך, קרא נבוכדנצר לחרטומים ולאשפים במקום לקרוא לו.

2. מצודות. רלב"ג: אין הכוונה לחלומות שונים, אלא הכוונה היא שהוא חלם את אותו החלום מספר פעמים. רס"ג: חלומות בלשון רבים משום שבחלום היו מספר דברים שונים וכל אחד מהם נקרא חלום בפני עצמו: כסף, זהב וכו'. עיין אוצר לדרך חלק ד בפרק העוסק בענייני חלומות.

3. מצודות. רש"י הסביר שהסיבה שכתוב ותתפעם עם שתי ת' בניגוד לנאמר אצל פרעה שם כתוב רק ת' אחת משום שכאן נעלם מנבוכדנצר לא רק פתרון החלום, אלא

52. מצודות. רש"י: חרטומים הם מי ששואלים בעצמות המתים והאשפים הם שדוחקים במזל. עיין בהערות לביאורו, פרק ב, פסוק ב.

53. מצודות. רש"י: האומר שדניאל הוא התך, יש לומר שכוונת הפסוק היא לכורש הראשון ולדברי הסוברים שאינו התך כוונת הפסוק היא לכורש השני. עיין אוצר המאמרים שם הרחבנו בעניין תיארוך פעולתו של דניאל. א"ע: דניאל היה בבבל עד שנת המלכות הראשונה של כורש. מלבי"ם: לאחר שדניאל הושלך לגוב האריות, הוא התפטר מתפקידו והפסיק לעמוד לפני המלך. דניאל הושלך על ידי דריוש, וממילא יוצא שהוא היה במקום עד לשנה הראשונה של כורש שהכריז על רשות לבנות את בית המקדש.

1. מצודות ורש"י, ואין הכוונה לשנה השנייה למלכותו (ובעצם הדבר ברור שלא ניתן לומר שהכוונה בשנה השנייה למלכותו שהרי פרק א עוסק בשנים מאוחרות יותר למלכותו, וגם שם

ממנו, נבוכדנצר לא היה יכול לישון יותר משום שהחלומות גרמו לו לחוסר מנוחה⁴: (ב) וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לְקָרָא לְחֲרָטְמַיִם וְלְמַכְשָׁפִים וְלַמְכַשְׁפִּים וְלַפְשָׁדִים נבוכדנצר ציווה לקרוא לאנשים הבאים: (1) חרטומים – חכמי הטבע, (2) אשפים – הבקיאים בחכמת הרפואה, (3) מכשפים – אנשים שיודעים לעשות מעין קסמים על ידי שהם בקיאים בחכמת המזלות, (4) כשדים – מגידי עתידות,⁵ לְהַגִּיד לְמֶלֶךְ הַמְּלִכֹתָיו (נבוכדנצר ציווה להביא לפניו את החרטומים, האשפים, המכשפים והכשדים) כדי להסביר לו את פשר חלומותיו, כדי להסביר לו מה המשמעות של החלומות שהוא חלם,⁶ וַיָּבֵאוּ וַיַּעֲמְדוּ לְפָנָיו הַמֶּלֶךְ הַחֲרָטְמַיִם, האשפים, המכשפים והכשדים באו ונעמדו לפני נבוכדנצר:⁷ (ג) וַיֹּאמֶר לָהֶם

מקורות ותמצית ההערות

תחבולה. מלבי"ם: האשפים הם החוזים בכוכבים. המכשפים הם העוסקים במעשי שדים. את עניין הכשדים פירש כפירושו של רלב"ג. דעת סופרים: כתוב כאן "המלך" למרות שמילה זו לכאורה מיותרת, משום שהדברים נכתבו בזמנו של נבוכדנצר, ורצו להתייחס אליו בכבוד. כבוד זה נשמר גם לאחר מותו משום שההתייחסות של נבוכדנצר לחלום הייתה קונקרטיית כראוי למלך. כמו"כ כתב שהכשדים אינם מכשפים, אלא העם השולט היה העם הכשדי וכאן באו לפני נבוכדנצר אנשים ששימשו במועצת העם.

6. מצודות. דעת סופרים: דניאל לא הובא יחד עם שאר היועצים משום שהוא היה צעיר או משום שהוא לא עסק בכישופים.

7. מלבי"ם: לבעלי הכישוף השונים הוסבר מה מצופה מהם עוד לפני שהם עמדו לפני המלך, כדי שהם יוכלו להתרכז בביתם ולהתייבץ לפני המלך עם תשובה מוכנה. לפיכך, היה מצופה מהם שלא לבוא אל המלך אם אינם יודעים את התירוץ, אך בכל זאת הם באו והיה בכך משום מרד במלך.

שנבוכדנצר לא זכר את החלום עצמו וזאת בניגוד לפרעה שזכר את החלום אך לא ידע את פתרונו. א"ע דחה פירוש זה, שהרי בפסוק ג כתוב "ותפעם רוחי" ללא ת' נוספת, ולכן מסביר את הת' הנוספת בדרך לשונית.

4. מצודות. מלבי"ם: על ידי שנבוכדנצר נבהל במהלך החלום ובכל זאת הוא המשיך לישון, הוא הבין שהחלום איננו סתם חלום רע, אלא שיש בו תוכן נבואי.

5. מצודות, ועיין בביאורנו לפרק א פסוק כ. א"ע: החרטומים הם אנשים הבקיאים ביסודות כל דבר בבריאה (כנראה שפירושו הוא כמו פירושו של המצודות האומר שמדובר בחכמי הטבע). רס"ג פירש שמכשפים הינם אנשים שמכחישים את כוחו של מעלה או שמכים בשאיפה שעל ידי שהם שואפים בלחישה, הם מכים את בשרו של האדם. רלב"ג כתב שבחרטומים ובאשפים יש קצת אמת בעוד שלגבי המכשפים והכשדים אין שום קורטוב של אמת. לשיטתו הכשדים הם האומרים את דבריהם על פי גורלות והם טוענים שהם יודעים את השאלה מראש ואם אינם יודעים את השאלה הם מוציאים את השאלה מהשואל על ידי

הַמְּלֶכֶת נְבוּכַדְנֶצַר אָמַר לַחֲכָמִים שֶׁהוּא קָרָא לָהֶם (הַחֲרֻטוּמִים, הַאֲשָׁפִים, הַמְּכַשְׁפִּים וְהַכְּשָׁדִים): חָלוֹם הַמְּלֶמֶתִי וְתַפְעָם רוּחִי לְדַעַת אֶת הַחֲלוֹם (נְבוּכַדְנֶצַר אָמַר) אֲנִי חֲלַמְתִּי חֲלוֹם, וְאֲנִי מֵאוֹד רוּצָה לְדַעַת אֶת פְּתָרוֹן הַחֲלוֹם וְלִכֵּן הִנְשִׂימוֹת שְׁלִי קִצְרוֹת⁸: (ד) וַיִּדְבְּרוּ הַכְּשָׁדִים לְמֶלֶךְ אַרְמִית הַכְּשָׁדִים עֲנֵנו לְנְבוּכַדְנֶצַר בְּלִשׁוֹן אַרְמִית (שֶׁהִיא הַשְּׁפָה שֶׁבָּה הָיוּ מְדַבְּרִים הַכְּשָׁדִים):⁹ מִלְּפָא לְעֵלְמִין חִיִּי הַמֶּלֶךְ (הַכוּוֹנָה הִיא לְנְבוּכַדְנֶצַר) יַחִיהַ לְעוֹלָם! הַכוּוֹנָה הִיא שֶׁהַמֶּלֶךְ יַחִיהַ לְזִמָּן אַרוּךְ וְכֵן הָיוּ נוֹהֲגִים לְבָרֵךְ אֶת הַמֶּלֶךְ כְּאִשֶּׁר הָיוּ מִתְחִילִים לְדַבֵּר אֹתוֹ,¹⁰ אָמַר הַמֶּלֶךְ לְעֵבְדָּךְ וּפְשָׂרָא נְחָוָא תֵּאמַר אֶת הַחֲלוֹם שֶׁחֲלַמְתָּ לְעַבְדֶּיךָ, תֵּאמַר לָנוּ אֶת הַחֲלוֹם, וְאֲנַחְנוּ

מקורות ותמצית ההערות

שליט"א הסביר את היותו של ספר דניאל כתוב במעין "סנדוויץ": תחילתו עברית, לאחר מכן הספר כתוב בשפה הארמית ובסופו חוזר לשפה העברית. לפי הרב אריאל, הסיבה היא שכאשר דניאל פותר חלומות הקשורים למלכים אחרים, הוא מדגיש את היותו בגלות. לעומת זאת, כשדניאל עובר לעסוק בעניינים שקשורים לעם ישראל והגאולה, הוא חוזר לעברית. בהערה מודע הרב אריאל לקושי בהסברו: "בהסבר זה יש כנראה הרבה מן האמת, אלא שאיננו מיישב את כל השאלות. לפי זה, היה מקום לכתוב את פרק א ארמית ופרק ז בעברית. אף על פי כן נראה שאין חריגות אלו שוברות את הדברים. אפשר שמגמתם לטשטש את התחומים בין חלקי הספר ולהראות את אחדותו ואת תכניו המשותפים. ואולי סיבת הדבר היא חזון ארבע המלכויות המופיע בשלימותו בפרק ב ובפרק ז. חזון זה ראוי שייכתב ארמית כי יש בו תפיסה דטרמיניסטית חזקה של גלות, ולכן חלקו של הספר הנמצא בין שני החזונות נכתב בארמית".

10. רלב"ג. מלבי"ם: הכשדים הבינו שחלומו של המלך היה רע מכך שהוא סירב לספר להם את עניין החלום. לכן הם איחלו לו שהוא יחיה לעולם – בניגוד למה שראה בחלום.

8. מצודות. א"ע כתב בשם רס"ג שנבוכדנצר ידע את החלום אך רצה לנסות את חכמיו. א"ע דחה דברים אלה משום שכתוב במפורש שנבוכדנצר לא ידע את עניין החלום, אלא שכאשר דניאל התחיל לומר לו את הדברים, הוא נזכר בחלומו. דעת סופרים: ייתכן שנבוכדנצר לא ציפה שהם יידעו את החלום, אלא חשב שאם יגידו לו את העתיד לקרות לו, הוא יצליח לדעת מה היה החלום.

9. מצודות: הכשדים ענו ראשונים למלך משום שהם בקיאים יותר בפתרון החלומות. כמו"כ כתב שהם דיברו בלשון ארמית כדי שכולם יבינו את פתרון החלום, וכך יתבייש המלך מהעם. מלבי"ם: הכשדים הם שענו למלך, משום שהם היו היחידים שהיו בקיאים בשפה הארמית, וזאת לעומת שאר המכשפים למיניהם שהיו בהם גם כאלה שלא הכירו את השפה הארמית. דעת סופרים: הדיבור בלשון של ארמית נועדה למנוע משאר הנוכחים להבין את השיחה. כמו"כ כתב שלדורות השתמרה הארמית בפסוקים האלה משום שרצו לדייק בכל הפרטים, גם אלה שאינם נעימים, ולכן הדברים נכתבו בשפה שלא הייתה מוכרת לכולם. מור והדס (עמוד 25): הרב יגאל אריאל

נאמר לך את פתרונו¹¹: (ה) עֵנָה מִלְכָּא וְאָמַר לְכַשְׁדָּאֵי הַמֶּלֶךְ נְבוּכַדְנֶצַּר עֲנֵה וְאָמַר לְכַשְׁדִּים: ¹² מִלְתָּא מְנִי אַזְדָּא הַמִּילָה הַלְכָה מִמְנִי, שְׂכַחְתִּי אֶת הַחֲלוּם שְׁחַלְמְתִי, ¹³ הֵן לֹא תְהוֹדְעוּנִי הַלְמָא וּפְשָׁרָה אִם אַתֶּם (הַכַּשְׁדִּים) לֹא תוֹדִיעוּ לִי אֶת הַחֲלוּם שְׁחַלְמְתִי וְאֵת פִּשְׁרוֹ, אִם אַתֶּם לֹא תִדְעוּ עַל מַה חֲלַמְתִּי (לֹא שֶׁאֵינִי לָכֶם אֶת דְּבַר הַחֲלוּם) וְאֵת פִּתְרוֹנוֹ, אֲעַנֶּיֶשׁ אֶתְכֶם בְּעוֹנֶשׁ הַבַּא: ¹⁴ הַדְּמִין תִּתְעַבְדּוּן אַתֶּם תִּיעֲשׂוּ לְנִתְחִים, אֲנִי אֲחַתּוֹךְ אֶתְכֶם לְנִתְחִים, ¹⁵ וּבְתִיכּוֹן נְוֹלִי יִתְשָׁמוּן וְהַבְּתִים שִׁלְכֶם יִיְהַרְסוּ וְיִהְיֶה לְהִיוֹת מְקוֹם לְאִשְׁפָּה: ¹⁶ (ו) וְהֵן הַלְמָא וּפְשָׁרָה תְהִחֲזוּן וְאִם תֹּאמְרוּ לִי אֶת הַחֲלוּם וּפִתְרוֹנוֹ, ¹⁷ מִתְנֵן וּנְבַזְבְּהָ וְיִקְרַ שְׁגִיא תְקַבְּלוּן מִן קְדָמִי (אִם תֹּאמְרוּ לִי אֶת פִּתְרוֹן הַחֲלוּם) אַתֶּם תִּקְבְּלוּ מִמְנִי מִתְנוּת, דּוֹרוֹנוֹת וְכַבּוֹד גְּדוֹל, ¹⁸ לְהֵן הַלְמָא וּפְשָׁרָה הַחֲזִינִי אַךְ רַק תֹּאמְרוּ לִי אֶת הַחֲלוּם וּפִתְרוֹנוֹ, וְלֵאחֵר שְׁתַּעֲנוּ לִי, אֲפִילוֹ לֹא אֲבַקֵּשׁ מִכֶּם אוֹת אוֹ מוֹפֵת כְּדִי לְבַרֵּר שֶׁהַפִּתְרוֹן שֶׁאֲמַרְתֶּם הוּא הַפִּתְרוֹן הַנִּכּוֹן: ¹⁹ (ז) עֵנִי תְנִינּוֹת וְאָמְרִין הַכַּשְׁדִּים עֲנוּ לְנְבוּכַדְנֶצַּר פַּעַם נּוֹסַפֵּת (אֲלֵא שְׁבַפְסוּק ד' הַכַּשְׁדִּים עֲנוּ לְמֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, וּבְפַעַם הַזֹּאת, לֵאחֵר שְׁנְבוּכַדְנֶצַּר הִפְחִיד אוֹתָם, הֵם עֲנוּ זֶה לְזֶה בְּקוֹל רֶם כְּדִי שֶׁהַמֶּלֶךְ יִשְׁמַע אֶת דְּבָרֵיהֶם, אַךְ הֵם לֹא עֲנוּ יִשְׂרָאֵל לְמֶלֶךְ): ²⁰ מִלְכָּא הַלְמָא יֹאמַר לְעַבְדּוֹהִי וּפְשָׁרָה נְהִחֲזוּהָ הַמֶּלֶךְ יֹאמַר לָנוּ אֶת חֲלוֹמוֹ וְאֲנַחְנוּ נֹאמַר לּוֹ אֶת פִּשְׁרוֹ הַחֲלוּם: ²¹ (ח) עֵנָה מִלְכָּא וְאָמַר נְבוּכַדְנֶצַּר עֲנֵה לְכַשְׁדִּים וְאָמַר לָהֶם: מִן יִצִּיב יְדַע אֲנָה דִּי עֲדָנָא אֲנַתּוּן

מקורות ותמצית ההערות

11. מצודות. מלבי"ם: הכשדים אמרו למלך	14. מצודות.
שהם יכולים לומר לו את פתרון החלום גם בלי	15. מצודות.
לדעת את החלום עצמו, על ידי ראייה בכוכבים	16. מצודות.
או ענייני כישוף אחרים, אך הם אינם יכולים לומר	17. מצודות.
לו כיצד הוא ראה את הדברים בחלום עצמו. דעת	18. מצודות. רס"ג: ונבזה היינו הוצאות – כסף
סופרים: הכשדים אמרו שאינם יכולים להבטיח	וזהב כדי להוציא.
פתרון מוחלט, אלא הם יציעו את הפתרון לפני	19. מצודות.
נבוכדנצר והוא יחליט האם לקבל את הפתרון.	20. מצודות.
12. רלב"ג.	21. מצודות.
13. מצודות. א"ע: החלום הם דברים קיימים	
ואמיתיים.	

זְבַנִּין אֲנִי יוֹדַע שְׂבוּזְמַן הַזֶּה אֲתֶם מִכְרַתֶם אֶת עֲצֻמְכֶם לְמִיתָה, ²² פֶּלֶל קֶבֶל דִּי חֲזִיתוּן דִּי אֲזָדָא מְנֵי מַלְתָּא (אתם חייבתם את עצמכם בעונש מוות) כיוון שאתם ראייתם שהחלום הלך ממני, ראייתם ששכחתי את החלום, ובכל זאת אמרתם לי לומר לכם מהו החלום. נבוכדנצר אמר לכשדים שלאחר שאמר להם שאם לא יאמרו לו מהו החלום שחלם, הם יוצאו להורג, לא היה להם לחזור פעם נוספת על בקשתם הראשונה שהמלך יאמר להם את דבר החלום ²³: (ט) דִּי הֵן חֲלָמָא לָא תְהוּדְעֵנְנִי חֲדָה הִיא דְתַכּוֹן אִם אֲתֶם (הכשדים) לא תודיעו לי (נבוכדנצר) את תוכן החלום, דתכם היא אחת – כולכם תמותו, ²⁴ וּמְלָה כְדָבְחָ וּשְׁחִיתָהּ הַזְדַּמְנָתוֹן לְמֵאמַר קְדָמִי עַד דִּי עֲדָנָא יִשְׁתַּנָּא וְאֲתֶם (הכשדים) תכננתם לומר לי פתרון של שקר לגבי החלום, וכך חשבתם שתוכלו להרוויח זמן. נבוכדנצר אמר לכשדים שהוא יודע שהם תכננו לומר לו פתרון שאינו הפתרון האמיתי (משום שלא היה בכוחם לדעת את הפתרון האמיתי). לכן הם תכננו לומר שפתרון החלום יקרה כעבור הרבה שנים, ובינתיים עניין החלום יישכח עד שיגיע הזמן בו הפתרון אמור להתקיים לפי דבריהם, ²⁵ כְּהֵן חֲלָמָא אָמְרוּ לִי וְאֲנִדַּע דִּי פְשָׁרָהּ תְהַחֲוֵנִי לְכֵן, כדי שאדע שהפתרון שאתם תציעו לי הוא פתרון אמיתי ושיש בכוחכם למצוא את פתרונות החלומות, תאמרו לי את החלום עצמו, ובכך שאראה שאתם מצליחים לומר לי את החלום, אדע שגם

מקורות ותמצית ההערות

22. מצודות. רס"ג התלבט אם המילה "זבנין" הינה מלשון "זימנין", מלשון זוממים והם מנסים להרוויח זמן עד שהוא יזכור את החלום או שהכוונה מלשון מכר, מלשון משא ומתן, שהם מדברים ומדברים עד שהוא יזכור את החלום. רלב"ג: הכשדים רצו להרוויח זמן משום שהם קיוו שהמלך יעבור לעסוק בנושא אחר. דעת סופרים: ברור שהכשדים ניסו להרוויח זמן משום שהם הבינו שנבוכדנצר נתקף בהתקפת שיגעון והם חיכו שהתקפה זו תעבור.
23. מצודות. א"ע: נבוכדנצר אמר לכשדים שהוא מבין שהם מנסים להרוויח זמן ושאנם באמת רוצים לומר לו את פשר החלום.
24. מצודות. מלבי"ם: נבוכדנצר אמר שללא שיאמרו לו את החלום, הוא לא יוכל להאמין בפתרון שיאמרו לו.
25. מצודות. רש"י: הכוונה היא שנבוכדנצר אמר לכשדים שאם הם תכננו לומר לו דבר כזב, הרי שהם יומתו מיד, ולא ימתינו הרבה לפני שיהרגו אותם. רס"ג: הכוונה היא שהם

הפתרון שאתם מציעים הוא פתרון נכון²⁶: (י) עֲנֵנו כְּשִׁדְאֵי קֳדָם מַלְכָּא וְאַמְרִין
 הכשדים ענו לפני נבוכדנצר ואמרו בתשובתם: ²⁷ לָא אִיתֵי אָנְשׁ עַל יַבְשְׁתָּא
 דִּי מַלְתָּ מַלְכָּא יוֹכַל לְהַחְוִיָּה (הכשדים ענו לנבוכדנצר) אין אדם בארץ שיוכל
 לעשות את דבר המלך. אין אדם שיוכל לומר למלך את מה שהוא חלם בלי
 שהמלך יספר לו את חלומו ("לא איתי" תרגומו "לא יש", כאשר הפירוש הוא
 "אין"), ²⁸ כֹּל קִבְלָ דִּי כֹּל מְלָךְ רַב וְשְׁלִיט מְלָךְ כְּדָנָה לָא שְׂאֵל לְכֹל חֲרָטָם
 וְאַשְׁפָּה וְכְשָׁדֵי וְלֹא הִיָּה אָף מַלְךְ, אפילו מבין המלכים החזקים ביותר, שביקש
 כדבר הזה (לומר לו מהו החלום) מהחרטומים, מהאשפים ומהכשדים²⁹: (יא)
 וּמַלְתָּא דִּי מַלְכָּה שְׂאֵל יְקִירָה וּבְקִשְׁתּוֹ שֶׁל הַמֶּלֶךְ הִיא כְּאִילוֹ כְּבֹדָה כְּמוֹ מִשָּׂא
 כְּבֹד. לא ניתן למלא אחר בקשתו של המלך,³⁰ וְאַחֲרָן לָא אִיתֵי דִּי יַחְוִיָּה קֳדָם
 מַלְכָּא וְאִין אָף אָדָם בְּעוֹלָם שִׁיּוּכַל לֹמַר לְפָנֵי הַמֶּלֶךְ מַה הַחֲלוֹם שְׁחָלַם,³¹ לָהֶן

מקורות ותמצית ההערות

עדיין חשבו שאין אדם בארץ שיוכל לענות
 לנבוכדנצר. שלש אפשרויות בדבר: א. הם לא
 הכירו את הנביאים. ב. הם הכירו אבל זלזלו
 בהם. ג. הם הכירו ולא זלזלו, אלא שהם חשבו
 שהנביאים אינם עוסקים בדברי שיגעון כמו
 החלום של נבוכדנצר. עיין בהערות לפסוק יא
 שם הבאנו את דבריו של רס"ג שפירש
 שהכשדים אכן אמרו לנבוכדנצר שהוא צריך
 נביא כדי למלא אחר בקשתו.

29. מצודות. דעת סופרים: הכשדים התייחסו
 לנבוכדנצר כמלך רגיל ולכן הם אמרו לו
 שמעולם לא שאל אדם שאלה דומה לשאלה
 שנבוכדנצר שאל. לעומת זאת, נבוכדנצר חשב
 על עצמו שהוא מלך מיוחד ולכן הטענה הזו
 איננה טענה.

30. רש"י. רס"ג: יקירא היא לשון נבואה
 והכשדים אמרו לנבוכדנצר שהוא צריך נביא
 כדי שיאמר לו מהו החלום שחלם.

31. מצודות. רש"י הביא את מדרש חז"ל
 שהכשדים אמרו שאהרן הכהן אינו נמצא עם

רצו להרויח זמן עד סוף השעה השלישית
 שבשעות אלו המלכים עוסקים בשיחה ולאחר
 מכן הם מפסיקים.

26. מצודות.

27. מצודות.

28. מצודות. מלבי"ם: השקפת הכשדים הייתה
 שיש שני סוגים של אלוהות. יש אלוהות שהיא
 מורחקת מהאדם ויש אלוהות שמתחברת אל
 האדם. כל המכשפים שעסקו בחכמת הטבע, לא
 היו יכולים לומר למלך את עניין החלום
 ופתרונו, משום שהיה צורך באלוהות שתאמר
 להם את הפתרון והם לא היו מתחברים אל
 האלוה, אלא עושים את מעשיהם על פי הטבע.
 רק הכשדים שהיו מתחברים לאלוה, היו יכולים
 לדעת את החלום ופתרונו. אלא שהיות והמלך
 עצמו לא ידע את החלום עצמו, רק אלוה
 שמנותק מאדם יכול לדעת על מה המלך חלם,
 ולכן גם הם, הכשדים, לא היו יכולים לומר
 למלך על מה הוא חלם. דעת סופרים: למרות
 שבתקופה זו היו נביאים (יחזקאל), הכשדים

אִלְהִין דִּי מְדַרְהוֹן עִם בְּשָׂרָא רַק הַמְּלָאכִים הַמִּתְגֹּרְרִים עִם בְּנֵי אָדָם יוֹדְעִים
 מָה הִיָּה חֲלוֹמוֹ שֶׁל הַמֶּלֶךְ,³² לֹא אִיתְּוֵהִי וּמְלָאכִים אֵלֶּה אֵינֶם נִמְצְאִים אֲתָנוּ
 פֹּה (וּלְכֵן אֵין מִי שִׁיּוּכַל לֹמַר לַמֶּלֶךְ אֵת הַחֲלוֹם):³³ (יב) כָּל קִבְּלָ דְנָה מְלָכָא בְּנִם
 וְקִצְפָּ שְׂגִיָּא כְּתוּצָאָה מֵהַתְּשׁוּבָה הַזֹּאת שֶׁל הַכְּשָׁדִים, הַזֹּדְעָף נְבוּכַדְנֶצַּר וְהַתְּמֵלָא
 בְּכַעַס גָּדוֹל,³⁴ וְאָמַר לְהוֹבְדָה לְכָל חֲכִימֵי בְּבַל וּבִשְׁעַת כַּעֲסוֹ אָמַר נְבוּכַדְנֶצַּר
 לְהַרְוֹג אֵת כָּל הַחֲכָמִים שֶׁבְּבָבֶל:³⁵ (יג) וְדָתָא נְפֻקְתָּ וְחֲכִימֵיָא מִתְקַטְּלִין הַמִּשְׁפָּט
 יֵצֵא, וְהַחֲכָמִים שֶׁבְּכָבֶל הַתְּחִילוּ לְהִיהָרֵג בְּמִצְוֹת הַמֶּלֶךְ,³⁶ וּבְעֵזוֹ דְּנִיָּאֵל וְחֲבֵרְוֵהִי
 לְהַתְקַטְּלָהּ וְגַם דְּנִיָּאֵל וְחֲבֵרְוֵי הַתְּבַקְשׁוּ לְהִיהָרֵג. עֲבָדֵיו שֶׁל נְבוּכַדְנֶצַּר רָצוּ
 לְהַרְוֹג גַּם אֵת דְּנִיָּאֵל וְאֵת חֲבֵרְוֵי יַחַד עִם שָׂר חֲכָמֵי בָבֶל:³⁷ (יד) בְּאֲדִין דְּנִיָּאֵל
 הָתִיב עֲטָא וְטַעַם לְאֲרִיֹן רַב טַבְּחֵיָא דִּי מְלָכָא אֹז, כְּאִשֶׁר הַתְּחִילוּ לְהַרְוֹג אֵת
 כָּל הַחֲכָמִים שֶׁבְּכָבֶל, הַשִּׂיא דְּנִיָּאֵל עֲצָה וּדְבָרִים שֶׁל טַעַם לְאָדָם שֶׁנִּקְרָא בְּשֵׁם
 "אֲרִיֹן", שֶׁהִיָּה הַשֵּׁר הַמְּמוֹנָה מִטַּעַם הַמֶּלֶךְ עַל הַרִיגַת אֲנָשִׁים. דְּנִיָּאֵל יַעֲץ
 לְאֲרִיֹן כִּיֵּצֵד לְהַתְחַמֵּק מֵהַרִיגַת כָּל הַחֲכָמִים שֶׁבְּכָבֶל,³⁸ דִּי נְפֻק לְקַטְּלָהּ לְחֲכִימֵי

מקורות ותמצית ההערות

37. מצודות. דעת סופרים: בשם החיד"א כתב שגזירתו של המלך לא כללה את דניאל (משום שהוא לא נכלל בין חכמי בבל ולא נקרא אל המלך), אלא הייתה יוזמה עצמאית של אנשים ששאנו אותו על יהדותו.
38. מצודות. א"ע: שר הטבחים המוזכר כאן איננו אותו תפקיד של פוטיפר. פוטיפר היה השר שהיה אחראי על הבישולים ולכן שם המלך את שר האופים ואת שר המשקים בבית הסוהר שלו. לעומת זאת, כאן מדובר על שר שהיה אחראי להריגת האנשים שהיו מחוייבי מיתה על ידי המלך. מלבי"ם: דניאל ישב בשער המלך ולכן ברור שהוא ידע על גזרתו של נבוכדנצר מיד כשהיא נגזרה. אלא שדניאל החליט בהתחלה שלא להתערב עד שהדבר יהיה נוגע לו. אולם, לאחר שבאו לפניו ורצו להרוג אותו, אם הוא היה מבקש זמן כדי לדעת את האורים והתומים כדי שיוכל לומר מהו החלום. אמר להם נבוכדנצר שאם יש כח כ"כ גדול בידי הכה"ג, ובכ"ז הכשדים ייעצו להחריב את ביהמ"ק, מגיע להם עונש מוות, ואכן הוא הוציא אותם להורג.
32. מצודות.
33. מצודות.
34. מצודות. דעת סופרים: הוזכר כאן רק התואר מלך ללא ציון שמו של נבוכדנצר כדי לומר לנו שזהו טיבם של מלכי אומות העולם וכך הם מתנהגים.
35. מצודות. דעת סופרים: גזירה זו הייתה כדי להעניש את החכמים שעזרו לנבוכדנצר במסעות הכיבוש שלו.
36. מצודות.

בְּבַל אריוך הוא שיצא להרוג את כל החכמים שבבבל. גם אריוך לא רצה להרוג את כל החכמים שבבבל, אלא שהיה מוכרח לעשות כן בגלל ציווי המלך, ולכן, כאשר דניאל נתן לו עצה כיצד להתחמק מהריגת החכמים, שמח על כך. עצתו של דניאל אינה כתובה בפסוקים³⁹: (טו) **עָנָה וְאָמַר לְאַרְיוּךְ שְׁלִיטָא דֵי מַלְכָּא דַּנִּיאל עֲנָה וְאָמַר לְאַרְיוּךְ הַשּׁוֹלֵט מִטְעַם הַמֶּלֶךְ: עַל מָה דָּתָא מְהַחֲצֵפָה מִן קְדָם מַלְכָּא מְדוּעָה יֵצֵא גִזְרֵי דִין זֶה מִלְּפָנֵי הַמֶּלֶךְ? מְדוּעָה צִוּוּהָ הַמֶּלֶךְ לְהַרוֹג אֶת כָּל הַחֲכָמִים שֶׁבְּבָבֶל?**⁴⁰ **אָדִין מִלְּתָא הִזְדַּע אַרְיוּךְ לְדַנִּיאל** אז ענה אריוך לדניאל וסיפר לו את עניין החלום של נבוכדנצר ואת תשובת הכשדים⁴¹: (טז) **וְדַנִּיאל עַל וּבִעָה מִן מַלְכָּא דַּנִּיאל נִכְנַס וּבִיקַשׁ מֵהַמֶּלֶךְ,**⁴² **דֵּי זְמַן יִנָּתֵן לָהּ וּפְשָׁרָא לְהַחְזִיחָא לְמַלְכָּא** (דניאל ביקש מהמלך) שיינתן לו זמן כדי לומר למלך את פתרון החלום (וזאת בנוסף לאמירת החלום עצמו)⁴³: (יז) **אָדִין דַּנִּיאל לְבֵיתָה אֲזַל** אז, לאחר שקיבל רשות מהמלך לומר את החלום ופתרונו, הלך דניאל לביתו כדי לבקש רחמים מאת ה',⁴⁴ **וְלַחֲנַנְיָה מִישְׁאֵל וְעִזְרִיָּה חֲבֵרוּהֵי מִלְּתָא הִזְדַּע** וכן הודיע דניאל את עניין גזירת נבוכדנצר לחבריו: חנניה, מישאל ועזריה⁴⁵: (יח) **וְרַחֲמִין לְמַבְעָא מִן קְדָם אֱלֹהֵי שְׁמַיָּא עַל רִזָּה דְּנָה** (דניאל סיפר את דבר גזירת המלך לחנניה, מישאל ועזריה) כדי שהם יבקשו רחמים מאת ה' על הסוד הזה, על חלומו של נבוכדנצר,⁴⁶ **דֵּי לָא יַהֲבִדוּן דַּנִּיאל וְחֲבֵרוּהֵי עִם שְׂאָר חֲכִימֵי בְּבַל** וכך דניאל וחבריו לא ייהרגו יחד עם שאר

מקורות ותמצית ההערות

42. רש"י.	עניין החלום ופתרונו, היו באים אליו בטענות מדוע הוא שתק עד עכשיו. לכן דניאל עשה את עצמו כאילו הוא לא ידע על עניין הגזירה ולאחר שהודיעו לו, הוא ביקש זמן נוסף כדי לברר את הדברים.
43. מצודות. רלב"ג: ההבדל בין חלום שיש בו אמת לחלום שאין בו אמת הוא שבחלום שיש בו אמת, יוכל בעל החלום להיזכר בפרטיו.	39. מצודות.
44. מצודות.	40. רש"י. מצודות: השאלה הייתה מדוע היה הציווי להרוג במהירות גדולה כל כך.
45. מצודות.	41. רש"י.
46. מצודות.	42. רש"י.

חכמי בבל⁴⁷: (יט) אַדִּין לְדַנְיָאֵל בְּחַזָּא דִּי לִילְיָא רְזַה גְּלִי אִז, במראה החלום, התגלה הסוד לדניאל,⁴⁸ אַדִּין דְּנִיָּאֵל בְּרַךְ לְאַלְהָ שְׁמַיָּא וְאִז, לאחר שגילו לו את הסוד, בירך דניאל את אלוקי השמים⁴⁹: (כ) עֲנֵה דְנִיָּאֵל וְאָמַר דְנִיָּאֵל עֵנָה וְאָמַר בְּבִרְכַתּוֹ לֵה: לְהוּא שְׁמָה דִּי אֱלֹהָא מְבָרַךְ מִן עֲלָמָא וְעַד עֲלָמָא יְהִי שְׁמוֹ שֶׁל אֱלֹקִים מְבוֹרָךְ מִהָעוֹלָם וְעַד הָעוֹלָם, מִהָעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן וְעַד הָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן,⁵⁰ דִּי חֲכְמָתָא וְגַבְוֵרְתָּא דִּי לֵהּ הִיא (יְהִי שְׁמוֹ שֶׁל ה' מְבוֹרָךְ) שְׁכַל הַחֲכָמָה וְהַגְּבוּרָה שֶׁלוֹ⁵¹: (כא) וְהוּא וְה' עוֹשֶׂה אֶת הַדְּבָרִים הַבְּאִים: (1) מְהַשְׁנָא עֲדִנְיָא וְזַמְנִיָּא מִשְׁנָה אֶת הָעִיתִים וְהַזְמַנִּים,⁵² (2) מְהַעֲדָה מְלָכִין וּמְהַקִּים מְלָכִין מִסִּיר מְלָכִים וּמְקִים מְלָכִים אַחֲרַיִם (דְנִיָּאֵל אָמַר זֹאת מִשׁוֹם שֶׁהוּא הַבֵּין מִהַחֲלוֹם שֶׁמִּלְכוּתוֹ שֶׁל נְבוּכַדְנֶצַּר תִּפּוֹל),⁵³ (3) יְהֵב חֲכְמָתָא לְחַפְיָמִין ה' נוֹתֵן חֲכָמָה לְאֵלוֹ שֶׁבִסּוּפּוֹ שֶׁל דָּבָר יִהְיוּ חֲכָמִים (כַּגֵּלל שֶׁהֵם קִיבְלוּ אֶת הַחֲכָמָה מֵה'),⁵⁴ (4) וּמְנַדְעָא לְיַדְעִי בִּינָה וְכֵן נוֹתֵן ה' דַּעַת לְמִי שֶׁבִסּוּפּוֹ שֶׁל דָּבָר יִהְיֶה יוֹדֵעַ בִּינָה⁵⁵: (כב) (5) הוּא גְּלֵא עֲמִיקְתָּא וּמְסַתְרָתָא ה' מְגַלֶּה דְבָרִים עֲמוּקִים וְנִסְתָּרִים (כְּמוֹ אֶת עֲנִיִּין הַחֲלוֹם שֶׁל נְבוּכַדְנֶצַּר),⁵⁶ (6) יַדְעֵ מָה בְּחַשׁוּכָא ה' יוֹדֵעַ מָה נִמְצָא בְּחוּשֶׁךְ,⁵⁷ (7) וְנִהוּרָא עֲמִיָּה שְׂרָא וְהָאוֹר שׁוֹרֶה עִם ה'⁵⁸: (כג) לָךְ אֱלֹהָ אֲבַהֲתִי מִהוּדָא וּמְשַׁבַּח אָנָּה לָךְ אֱלֹקֵי אֲבוֹתַי אֲנִי מוֹדֶה וּמְשַׁבַּח,⁵⁹ דִּי חֲכְמָתָא וְגַבְוֵרְתָּא יְהֵבֵת לִי עַל הַחֲכָמָה

מקורות ותמצית ההערות

47. מצודות.	55. מצודות. דעת סופרים: יש קשר בין הפלת המלכים לבין הענקת החכמה. דניאל אמר בדבריו שאמנם ה' ביטל מעם ישראל את המלוכה, אך הוא עדיין נתן להם חכמה יתירה.
48. מצודות.	56. מצודות.
49. רלב"ג.	57. מצודות.
50. מצודות.	58. מצודות. א"ע: כל המעשים גלויים לפני ה'.
51. מצודות.	59. מצודות. א"ע: השבח הוא על שהאבות של דניאל היו נביאים אך האומות לא זכו לנבואה.
52. מצודות.	
53. רש"י. דעת סופרים: היה לכאורה צריך להקדים את הקמת המלך להפלתו, אלא שדניאל הקדים את הפלת המלך משום שהוא הבין מהחלום שהכוונה היא שנבוכדנצר עתיד ליפול.	
54. מצודות.	

וגבורת השכל שנתת לי, ⁶⁰ וְכַעַן הוֹדַעְתָּנִי דֵי בְּעִינָא מְנַךְ דֵי מַלְתַּ מְלָכָא הוֹדַעְתָּנָא ועכשיו הודעת לי את מה שביקשתי ממך – את חלומי של המלך ⁶¹: (כד) **כָּל קָבַל דְּנָה לֵאחַר שִׁנְגַלְהָ הַחֲלוּם**, ⁶² **דְּנִינְאֵל עַל עַל אַרְיוּךְ דֵי מְנִי מְלָכָא לְהוֹבְדָה לְחַכְמֵי בְּבַל דְּנִינְאֵל נִכְנַס לְאֲרִיּוּךְ שְׁהִיָּה מִמוּנָה מִטַּעַם הַמֶּלֶךְ עַל הַרִיגַת חַכְמֵי בְּבַל**, ⁶³ **אֲזַל וְכֵן אָמַר לָהּ דְּנִינְאֵל הֵלֶךְ וְאָמַר לְאֲרִיּוּךְ**: ⁶⁴ **לְחַכְמֵי בְּבַל אֵל תְּהוֹבְדַּ אֵל תְּהוֹרוּג אֶת הַחַכְמִים שֶׁבְּבַל**, ⁶⁵ **הֵעֲלֵנִי קֳדָם מְלָכָא תַכְנִיס אוֹתִי לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ**, ⁶⁶ **וּפְשָׂרָא לְמְלָכָא אַחֵוּא וְאֲנִי אֶגִּיד לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ אֶת פְּתָרוֹן הַחֲלוּם**: ⁶⁷ (כה) **אֲדִין אַרְיוּךְ בְּהַתְּבַהֲלָה הַנַּעַל לְדְּנִינְאֵל קֳדָם מְלָכָא** אז הכניס אריוך במהירות את דניאל לפני המלך, ⁶⁸ **וְכֵן אָמַר לָהּ וְכַךְ אָמַר אֲרִיּוּךְ לְנִבְּוֹכְדַנְצַר**: **דֵי הַשְּׁפַחַת גָּבַר מִן בְּנֵי גְלוּתָא דֵי יְהוּדָא דֵי פְשָׂרָא לְמְלָכָא יְהוּדַע מִצְאָתִי אֶת אֶחָד הַגּוֹלִים מִיְהוּדָה שִׁיּוּדִיעַ לְמֶלֶךְ אֶת פְּתָרוֹן חֲלוּמוֹ**: ⁶⁹ (כו) **עֵנָה מְלָכָא וְאָמַר לְדְּנִינְאֵל דֵי**

מקורות ותמצית ההערות

60. מצודות. רלב"ג: הכוונה לגבורה ממש, משום שלא ניתן לקבל את דבר ה' ללא גבורה.
61. מצודות. א"ע: החלום נודע רק לדניאל אלא שהוא אמר בלשון רבים משום שגילוי החלום היה גם בזכות של חנניה, מישאל ועזריה. מוכרחים לומר לפירושו שהכוונה היא שזכות הרבים של ארבעה צדיקים עמדה לדניאל בראיית המראה ולא שחנניה מישאל ועזריה היו במדרגת נבואה, שהרי בפירושו לפרק א פסוק יז כתב שחנניה, מישאל ועזריה לא היו נביאים. דעת סופרים: נאמר כאן שהחלום התגלה לנבוכדנצר משום שאם דניאל היה נשלח כנביא כדי להתריע בפני נבוכדנצר, נבוכדנצר לא היה מתייחס אליו.
62. מצודות.
63. מצודות. מלבי"ם: דניאל הלך דווקא לאריוך ולא נכנס מיד אל המלך כדי שאריוך יפסיק בינתיים להרוג את החכמים. כמו כן דניאל יעץ לאריוך שכדי שנבוכדנצר לא יכעס
- עליו על שהוא איננו הורג את החכמים, אריוך יביא את דניאל בפני המלך וכך הוא יכול לטעון שהוא היה תוך כדי הריגת החכמים, אלא שהוא מצא את דניאל שידוע את פתרון החלום.
64. מצודות.
65. מצודות. דעת סופרים: הבקשה להימנע מהריגת חכמי בבל נועדה לחסוך בחיי אדם או כדי להראות לכולם שבזכות אדם מישראל ניצל כל חכמי בבל.
66. מצודות.
67. מצודות.
68. מצודות.
69. מצודות. מלבי"ם: אריוך אמר לנבוכדנצר שדניאל הביא את חכמתו מרחוק ולכן אין לבוא אל חכמי בבל בטענה על שהם לא ידעו לענות אל המלך. כמו כן הסביר שאריוך רק אמר למלך שדניאל יודע את פתרון החלום משום שהוא לא האמין שדניאל יודע גם את החלום עצמו.

שְׁמָה בְּלִטְשָׁאֲצַר עֲנָה הַמֶּלֶךְ שֶׁמְכֹנָה בְּלִשְׁצַר וְאָמַר לְדַנְיָאֵל: ⁷⁰ הַאִיתָּהּ פְּהֵל
 לְהוֹדְעָתְנִי חֶלְמָא דִּי חֲזִית וּפְשָׁרָה הָאֵם אַתָּה יְכוּל לִוְמַר לִי אַתְּ הַחֲלוּם וְאֵת
 פִּשְׁרוֹ? ⁷¹: (כז) עֲנָה דְנִיָּאֵל קִדְּם מְלָפָא וְאָמַר דַּנְיָאֵל עֲנָה לְפָנֵי הַמֶּלֶךְ וְאָמַר לוֹ:
 רְזָה דִּי מְלָפָא שְׂאֵל הַסּוּד שֶׁשָּׂאֵל הַמֶּלֶךְ, הַחֲלוּם וְהַפִּתְרוֹן שֶׁהַמֶּלֶךְ בִּיקַשׁ, ⁷²
 לֹא חֲפִימִין אֲשַׁפִּין חֲרִטְמִין גְּזִרִין יְכַלִּין לְהַחְזִיחַ לְמְלָפָא (הַחֲלוּם וְהַפִּתְרוֹן שֶׁהַמֶּלֶךְ
 בִּיקַשׁ) לֹא הַחֲכָמִים, לֹא הָאֲשַׁפִּים לֹא הַחֲרִטוּמִים וְלֹא הַגּוֹזְרִים אִינֵם יְכוּלִים
 לִוְמַר אֵת הַדְּבָרִים מֶלֶךְ. ⁷³ הַגּוֹזְרִים הֵם שְׂרִים שֶׁעַל פִּיהֶם חוֹתְכִים אֵת הָעֲנִינִים
 הַקְּשׁוּרִים לְמַלְכוּת: ⁷⁴: (כח) פָּרַם אִתִּי אֱלֹהַ בְּשִׁמְיָא גְּלָא רְזִין אַבְל יֵשׁ אֱלוֹקִים
 בְּשִׁמִּים שֶׁמַּגְלָה סוּדוֹת, ⁷⁵ וְהוֹדַע לְמְלָפָא נְבוּכַדְנֶצַּר מָה דִּי לְהוּא בְּאַחֲרִית יוֹמִיא
 וְהוּא הוֹדִיעַ לְמֶלֶךְ נְבוּכַדְנֶצַּר מָה יִהְיֶה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים, מָה יִהְיֶה בְּעוֹד זְמַן
 מָה, ⁷⁶ חֶלְמָה וְחֲזוֹי רֵאשֶׁה עַל מְשַׁבְּבָה דְנָה הוּא הַחֲלוּם וְמָה שְׂרָאִית בְּרָאשֶׁךְ
 כְּשֶׁשָׁכַבְתָּ עַל מְשַׁכְּבְךָ הוּא הַדְּבַר הַבֵּא: ⁷⁷: (כט) אַנְתָּ מְלָפָא רַעִיּוֹנָה עַל מְשַׁבְּבָה
 סְלִקוּ אַתָּה הַמֶּלֶךְ, רָאִית אֵת מַחְשְׁבוֹתֶיךָ כְּאִשֶּׁר עֲלִית עַל מִיטְתְּךָ, אַתָּה חֲלַמְתָּ
 עַל דְּבָרִים שֶׁקְשׁוּרִים לְמַחְשְׁבוֹת שֶׁהֶעֱסִיקוּ אוֹתְךָ בְּמִשְׁךְ הַיּוֹם, ⁷⁸ מָה דִּי לְהוּא

מקורות ותמצית ההערות

70. מצודות. מלבי"ם: נבוכדנצר הזכיר ששמו של דניאל הוא בלשצר משום שכך הוא הסביר את הבנתו של דניאל במקום שחכמי בבל נכשלו - הוא הבין שיש בדניאל כוח אלוהי.
71. מצודות. דעת סופרים: הפניה של נבוכדנצר אל דניאל שונה מהפניה שלו אל החכמים. כאן פנייתו של נבוכדנצר עדינה ואילו לחכמיו הוא פנה בסוּת. ייתכן שהדבר נובע מאישיותו של דניאל שהייתה מעוררת כבוד.
72. מצודות.
73. מצודות.
74. רס"ג בפירושו השני. בפירושו הראשון כתב שהכוונה היא לשם של אומה. רלב"ג: הגוזרים הם קוסמים. רש"י: מדובר על אחד המינים של בעלי השדים.
75. מצודות. א"ע: דניאל הזכיר אלוה בלשון יחיד וזאת לעומת החכמים של נבוכדנצר שהזכירו אלוהים בלשון רבים.
76. מצודות. מלבי"ם: במשפט זה הסביר דניאל לנבוכדנצר את התועלת שתהיה לו בחכמי בבל ומדוע לא כדאי שהוא יהרוג אותם. החלום הנוכחי מספר על מה יקרה באחרית הימים, על זמן מרוחק, ולכן ה' אומר את חלומו רק למלך גדול. אולם, החלומות הפשוטים יותר, אינם מחייבים אמירה דווקא למלך ובנבואה, ולכן ניתן להסתפק בפתרונות החכמים הרגילים.
77. מצודות. לדבריו, יש בפסוק מעין כפילות: החלום ומה שראה נבוכדנצר בראשו.
78. מצודות.

אַחֲרֵי דְנָה וּרְאִית מַה יִּהְיֶה אַחֲרַי זֶה, רְאִית מַה יִּהְיֶה עִם מִי שִׁימְלוֹךְ אַחֲרַיךְ,⁷⁹ וְנִלְא רְזִיא הוֹדְעָךְ מַה דִּי לְהוּא וּמִי שְׁגִילָה לִי אֵת הַסּוּדוֹת הוּא שְׁהוּדִיעַ לְךָ מַה יִּהְיֶה בַּעֲתִיד⁸⁰: (ל) וְאַנְה לָא בְּחֻכְמָה דִּי אֵיתִי בִּי מִן כָּל חֲזִיָּא רְזִיא דְנָה גְּלִי לִי וְאִנִּי, לֹא מִשׁוּם שְׁאִנִּי חֲכָם יוֹתֵר מִכָּל מִי שְׁחִי ה' גִּילָה לִי אֵת הַסּוּד, ה' לֹא גִילָה לִי אֵת הַסּוּד בְּגַלְל שְׁאִנִּי חֲכָם מְאֹד,⁸¹ לְהֵן עַל דְּבִרְת דִּי פִּשְׁרָא לְמַלְכָּא יְהוּדְעוּן וְרַעֲיוּנֵי לְכַבְּדָה תְּנַדַּע אֲלֵא ה' גִּילָה לִי אֵת הַסּוּד כְּדִי לְפַתּוֹר אֵת חִלּוּמוֹ שֶׁל הַמֶּלֶךְ וְכְדִי שֶׁתִּדַּע אֵת מַחֲשַׁבוֹתֶיךָ – כְּדִי לֹאמַר לְךָ מִי יִמְלוֹךְ אַחֲרַיךְ⁸²: (לא) אֲנֵת מַלְכָּא חֲזִיהַ הוּיֵת אֲתָה הַמֶּלֶךְ הֵיית רוּאָה בַּחִלּוּם,⁸³ וְאַלּוֹ צְלָם חַד שְׁגִיא צְלָמָא דְבִנְן רַב (רְאִית בַּחִלּוּם) וְהֵנָּה לְפָנֶיךָ דְמוֹת שֶׁל אָדָם גְּדוּל,⁸⁴ וְזִינָה יִתִּיר קָאֵם לְקַבְּלָךְ וְהַצֵּלֵם הַזֶּה שֶׁנַּעֲמַד מוֹלֵךְ הִיָּה זוּהֵר מְאֹד,⁸⁵ וְרוּחַ דְּחִיל וְהַתּוֹאֵר שֶׁלוֹ הִיָּה מְאֹד מְאִיִּים⁸⁶: (לב) הוּא צְלָמָא אוֹתוֹ צֵלֶם שְׁרִאִית בַּחִלּוּם,⁸⁷ רְאֲשָׁה דִּי דְהַב טָב הַרְאֵשׁ שֶׁלוֹ הִיָּה עֲשׂוּי מִזְהָב טוֹב,⁸⁸ חֲדוּהִי וְדְרַעוּהִי דִּי כֶּסֶף חֲחוּזָה שֶׁלוֹ וְהַזְרוּעוֹת שֶׁלוֹ הִיוּ עֲשׂוּיֹת כֶּסֶף,⁸⁹ מְעוּהִי וְיִרְכָּתָה דִּי נְחָשׁ וְהַבֶּטֶן וְהִירְכִיִּים שֶׁלוֹ הִיוּ עֲשׂוּיִים מִנְחוּשֶׁת⁹⁰: (לג) שְׁקוּהִי דִּי פְרִזְלֵי הַשּׁוֹקִיִּים שֶׁל הַצֵּלֵם הִיוּ עֲשׂוּיִים מִבְּרוּזֵל,⁹¹ רְגִלוּהִי מְנַהֵין דִּי פְרִזְלֵי וּמְנַהֵין דִּי חֶסֶף וְהַרְגִּלִּים שֶׁלוֹ – חֲלֵק

מקורות ותמצית ההערות

79. מצודות.	84. מצודות. מלבי"ם: בשעה שדניאל התחיל לספר את החלום לנבוכדנצר, נבוכדנצר התחיל לראות את החלום עצמו. לכן דניאל אמר לנבוכדנצר "צלמא דכן", הצלם הזה שאתה רואה עכשיו, הוא הצלם שראית בחלום.
80. מצודות. רש"י: הקב"ה שמגלה את הרוזים, הוא זה שגילה את מה שיהיה בעתיד.	85. מצודות. רש"י: היה לו בסיס מאוד גדול.
81. רש"י.	86. מצודות.
82. מצודות. מלבי"ם: דניאל אמר לנבוכדנצר שהיה צריך לומר את פתרון החלום רק לאדם אחד ולא לכל החכמים, ולכן הדברים נאמרו דווקא לו.	87. מצודות.
83. מצודות. מלבי"ם: דניאל אמר לנבוכדנצר שהוא ראה את החלום מצד שהוא המלך ולכן נאמרו לו דברים שלא נאמרו לאנשים אחרים.	88. רש"י.
	89. רש"י.
	90. רש"י.
	91. רש"י.

מהם היו עשויות מברזל וחלק היו עשויות מחרס, חלק מכל רגל היה עשוי מברזל וחלק מכל רגל היה עשוי מחרס (אך לצלם היו רק שני רגליים)⁹²: (לד) חֲזָה הַנְּוִיָּה עַד דֵּי הַתְּנַזְרַת אֲבָן דֵּי לָא בִּידִין רֵאִית אַתְּ הַצֵּלִם, אַתְּ הַדְּמוּת, עַד שִׁנְכַרְתָּ אֲבָן מֵאֲלִיו – הָאֲבָן לֹא נִכְרַתָּה עַל יַדֵּי אָדָם,⁹³ וּמָחַת לְצִלְמָא עַל רְגְלוֹהִי דֵּי פְּרִזְלָא וְחַסְפָּא וְהָאֲבָן הִכְתָּה אַתְּ הַצֵּלִם עַל הַרְגְּלִיִּים שְׁלוּ שְׁהִיו עֲשׂוּיֹת מִבְּרֹזֶל וְחַרְס,⁹⁴ וְהִדְקַת הַפְּמוֹן וְהָאֲבָן כְּתֻשָׁה אַתְּ הַרְגְּלִיִּים שֶׁל הַדְּמוּת⁹⁵: (לה) בְּאֲדִין דְּקָנוּ כְּחֻדָּה אִזּוּ (לְאַחַר שֶׁהָאֲבָן הִכְתָּה בְּדְמוּת) נִכְתְּשׁוּ כָּל הַמִּתְכּוֹת וְהַחֲרָס שְׁהִיו בְּדְמוּת שְׂרָאִית,⁹⁶ פְּרִזְלָא חַסְפָּא נְחָשָׁא פְּסָפָא וְדִהְבָּא כָּל הַבְּרֹזֶל, הַחֲרָס, הַנְּחוּשָׁת, הַכֶּסֶף וְהַזָּהָב (הַכֹּל נִכְתְּשׁוּ),⁹⁷ וְהָיוּ בְּעִיּוֹר מִן אֲדִירֵי קִיטְט וְהַמִּתְכּוֹת וְהַחֲרָס כְּאִילוּ נִהְיוּ הַמּוֹץ שֶׁעָף מֵהַגּוֹרֶן בְּקִיץ,⁹⁸ וְנִשְׂאָ הַפְּמוֹן רֵיחָא וְהָרוּחַ נִשְׂאָה אֹתָם וּפִיזְרָה אֹתָם,⁹⁹ וְכָל אֲתֵר לָא הַשְּׂתַבְּחָ לְהוֹן וְלֵאחַר שֶׁהֵם עָפוּ, הֵם לֹא נִמְצְאוּ בְּשׁוּם מְקוֹם,¹⁰⁰ וְאַבְנָא דֵּי מָחַת לְצִלְמָא הָיוּ לְטוֹר רַב וְהָאֲבָן שֶׁהִכְתָּה אַתְּ הַצֵּלִם, אַתְּ הַדְּמוּת, הִפְכָּה לְהַר גָּדוֹל,¹⁰¹ וּמָלַת פְּלֵ אֲרֵעָא וְהָהָר שֶׁנוֹצַר מֵהָאֲבָן מִלֹּא אַתְּ כָּל הָעוֹלָם¹⁰²: (לו) דִּנְהָ חֶלְמָא זֶהוּ הַחֲלוֹם שֶׁחֲלַמְתָּ,¹⁰³ וּפְשִׁירָה נֹאמֵר קִדְם מְלֻכָּא וְאַתְּ פִּתְרוֹן הַחֲלוֹם אֹמֵר לְפָנֵי הַמֶּלֶךְ¹⁰⁴: (לז) אֲנִתְּ מְלֻכָּא מְלֻכָּהּ מְלֻכָּהּ מְלֻכָּיָא אַתְּהָ (נִבְּכֻדְנֶצַּר) הוּא מֶלֶךְ הַמּוֹלֵךְ עַל מְלָכִים רַבִּים,¹⁰⁵ דֵּי אֲלֵהָ שְׂמִיָּא

מקורות ותמצית ההערות

103. רש"י.	92. רש"י.
104. רש"י. מצודות: דניאל אמר שהחלום נאמר משום שהפתרון נאמר משמים ולא היה ניתן לדעת את הפתרון רק על ידי חכמה. א"ע: דניאל אמר בלשון רבים "נאמר" משום שהוא התכוון לומר שניתן לפתור את החלום "אני יחד עם החכמה", והדברים נאמרו על דרך המוסר.	93. רש"י.
105. מצודות. רש"י בשם חז"ל כתב שבכל מקום בספר דניאל שכתוב "מלך מלכיא", הכוונה לבשר ודם, חוץ מבפסוק זה שהכוונה לה'. דעת סופרים: הכוונה כאן כפולה. דניאל מתכוון לה' אך נותן לנבוכדנצר לחשוב שמדובר עליו.	94. מצודות.
	95. מצודות.
	96. רש"י.
	97. מצודות.
	98. רש"י.
	99. רש"י.
	100. רש"י.
	101. רש"י.
	102. מצודות.

מַלְכוּתָא הַסְנָא וְתַקְפָּא וְיִקְרָא יְהֵב לָךְ (אתה מולך על מלכים אחרים) שאלוקי
 השמים נתן לך מלכות חזקה, תקיפה ומכובדת¹⁰⁶: (לח) וּבְכָל דֵּי דִירִין בְּנֵי
 אַנְשָׂא (אתה מולך) על כל מקום שבו חיים בני אדם,¹⁰⁷ חֵיוֹת בְּרָא וְעוֹף שָׁמַיָא
 יְהֵב בִּידְךָ וְהַשְׁלִטְךָ בְּכָל־הוֹן וְחַיּוֹת הַשָּׂדֶה וְעוֹפוֹת הַשָּׁמַיִם נִיתְנוּ בִּידְךָ וְאֵתָה
 שולט בכלם,¹⁰⁸ אַנְתָּ הוּא רֵאשָׁה דֵּי דְהָבָא וְאֵתָה הוּא הַדְמוּת, הַצֶּלֶם עִם רֵאשׁ
 הַזֶּהב, שראית בחלום¹⁰⁹: (לט) וּבְתַרְךָ תִּקּוּם מַלְכוּ אַחְרֵי אֲרַע מְנַף וְלֵאחֵר
 שתסיים למלוך, תִּקּוּם מַלְכוּת מְדֵי וְתַמְלוּךְ, וּמַלְכוּת זו תהיה שפלה יותר
 ממלכותך (כשם שהזרועות של הדמות היו עשויות מכסף, מתכת פחות חשובה מאשר
 הזהב שממנו היה עשוי ראשו של הדמות),¹¹⁰ וּמַלְכוּ תְלִיתָא אַחְרֵי דֵּי נְחָשָׂא דֵּי
 תְשַׁלֵּט בְּכָל אֲרַעָא וְהַמַּלְכוּת הַשְּׁלִישִׁית, מַלְכוּת יוּן שֶׁתַּחֲלִיף אֶת מַלְכוּת מְדֵי
 ותשלוט בכל העולם, תהיה חזקה כנחושת (כשם שהבטן והירכיים של הדמות היו
 עשויות נחושת)¹¹¹: (מ) וּמַלְכוּ רְבִיעָא תְהֵוּא תְקִיפָה בְּפַרְזָלָא וְהַמַּלְכוּת הַרְבִּיעִית
 תהיה חזקה כברזל (כמו שבחלום השוקיים של הדמות היו עשויים מכסף),¹¹² כָּל
 קַבֵּל דֵּי פַרְזָלָא מְהַדֵּק וְחָשֵׁל כְּפֵלָא כְּמוֹ שֶׁהַבְּרֹזֶל כּוֹתֶשֶׁת וּמַרְדֶּדֶת אֶת כָּל
 הַחוֹמְרִים שֶׁהוֹזְכְּרוּ עַד עַתָּה (זֶהב, כֶּסֶף וְנַחוּשֶׁת),¹¹³ וּבְפַרְזָלָא דֵּי מְרַעֵעַ כָּל אֲלִין
 תִּדְק וְתַרַעַ כֶּךָ הַמַּלְכוּת הַרְבִּיעִית תַּכְתּוֹשׁ וְתַרוּצֵץ אֶת כָּל הַמַּלְכוּוֹת שֶׁהִיוּ
 לִפְנֵיהֶּ¹¹⁴: (מא) וְדֵי חֲזִיתָהּ רִגְלָא וְאַצְבָּעָתָּא מְנַהֵן חֶסֶף דֵּי פָחַר וּמְנַהֵין פַּרְזָל

מקורות ותמצית ההערות

106. מצודות.	מלבי"ם: היו שתי זרועות כדי לומר שהמלכות הורכבה ממלכות פרס וממלכות מדי.
107. מצודות.	
108. מצודות. רש"י: לנבוכדנצר היה יכולת לשלוט אפילו על החיות. מצודות הביא את מדרש חז"ל לגבי היכולת של נבוכדנצר לרכב על ארי, אך השמיט חלק אחר מהמדרש שקשור ליהויקים.	111. מצודות.
109. רש"י.	112. מצודות.
110. מצודות. רס"ג התלבט במה בדיוק תבוא לידי ביטוי השפלות. האם בכך שמלכות זו תהיה חלשה יותר, גרועה ממנו או פחות מכובדת.	113. מצודות.
	114. מצודות וכתב שהכוונה למלכות ישמעאל שמצד אחד יכתוש גם את מי שנשאר ממלכות מדי ופרס ומצד שני לא כתוב שמלכות זו תבוא אחרי מלכות יוון משום שהם לא הצליחו להכניע לגמרי את מלכות יוון שבכל מקום. רס"ג כתב שהמלכות הרביעית היא ארם, אך

וזה שראית את הרגליים של הדמות, שחלק מכל רגל היה עשוי חרס שהגיע מיוצר החרס וחלק ממנו היה עשוי ברזל,¹¹⁵ מִלְכּוֹ פְּלִיגָה תְּהוּהָה המלכות תהיה מחולקת ויהיו שני מלכים שימלכו: מלך אחד יהיה חזק והאחר יהיה חלש,¹¹⁶ וּמִן נִצְבְּתָא דִּי פְּרִזְלָא לְהוּא בַּהּ וגם המלכות החלשה – יהיה בה מן הברזל, המלך החזק יסייע למלך החלש,¹¹⁷ כָּל קָבַל דִּי חֲזִיזְתָּה פְּרִזְלָא מְעָרַב בְּחֶסֶף טִינָא ומשום כך ראית את הברזל מעורב בחרס העשוי טיט¹¹⁸: (מב) וְאַצְבְּעַת רִגְלָיָא מִנְהִין פְּרִזְלָא וּמִנְהִין חֶסֶף ומה שראית בחלום שהאצבעות של הדמות – חלק מהן היו עשויות מברזל וחלק מהן היו עשויות מחרס,¹¹⁹ מִן קָצַת מְלִכּוּתָא תְּהוּהָה תְּקִיפָה וּמִנְהָה תְּהוּהָה תְּבִירָה מראה זה בא להודיע שחלק מהמלכות תהיה חזקה וחלק מהמלכות תהיה שבורה וחלשה¹²⁰: (מג) וְדִי חֲזִיזְתָּה פְּרִזְלָא מְעָרַב בְּחֶסֶף טִינָא ומה שראית את הברזל מעורב עם החרס העשוי מטיט,¹²¹ מִתְּעָרְבִין לְהוֹן בְּזַרְעֵ אֲנָשָׂא המלכויות יהיו מעורבים זה עם זה על ידי שהם יתחתנו זה עם זה – ולכן הם יעזרו זה לזה. הכוונה לשליטים השונים ממלכות ישמעאל שיעזרו זה לזה במלחמה נגד רומא,¹²² וְלֹא לְהוֹן דְּבִקִין דְּנָה עִם דְּנָה אך הם לא יהיו דבוקים זה בזה באהבה אמיתית,¹²³ הָא כְּדִי פְּרִזְלָא

מקורות ותמצית ההערות

שמסומל על ידי הזרוע. המלכות המחולקת בסוף הינה חלוקה בין ארם ישמעאל ועיין בדבריו של א"ע שדחה את דבריו של רס"ג, הובאו לעיל בהערות לתחילת הפסוק.	א"ע הקשה עליו וכתב שמלכות ארם היא חלק ממלכות יוון ואינה נחשבת כמלכות בפני עצמה, ולכן יש לומר שהכוונה בפסוק זה היא למלכות ישמעאל.
118. מצודות.	115. מצודות.
119. מצודות.	116. רש"י.
120. מצודות.	117. מצודות. רס"ג התלבט אם הכוונה שהמלך החלש ייעזר במלך החזק או שמא המלך החלש ייעזר בכוחות שניתנו לו ממלכות בכל החזקה. הממלכה המחולקת היא הממלכה שלאחר נבוכדנצר, והממלכה תתחלק למדי ופרס. חכמי התורה יהיו במדי, שמסומל בחלום על ידי החזה, וגיבורי המלחמה יהיו בפרס,
121. מצודות. רש"י: הם יתערבבו עם העמים האחרים, אך באמת הדת שלהם תהיה שונה מהדת של כל העמים האחרים ולכן הערוב לא יהיה אמתי.	
123. מצודות.	

לֹא מִתְעַרְבַּ עִם חֲסָפָא (הם לא יהיו דבוקים זה בזה באהבה אמתית) כשם שהברזל לא באמת מתערבב עם החרס¹²⁴: (מד) וּבִיּוֹמֵיהוֹן דִּי מַלְכֵיִּיא אֲנּוֹן וּבִימֵים שְׁמֵלְכִים אֵלּוּ יִמְלְכוּ, בּוּזְמֵן שִׁישְׁלָטוּ גַם הַרּוּמָאִים וּגַם הִישְׁמַעְאִלִים,¹²⁵ יְקִים אֱלֹהֵ שְׁמֵיִיא מַלְכוּ דִּי לְעֵלְמִין לֹא תִתְחַבֵּל יְקִים ה' אֵלּוּקֵי הַשְּׁמַיִם מִלְכוּת שֶׁאֵף פַּעַם לֹא תוֹשַׁחַת,¹²⁶ וּמִלְכוּתָהּ לְעַם אֲחֵרָן לֹא תִשְׁתַּבֵּק וּמִלְכוּת זו לֹא תִינָתֵן אֵף פַּעַם בִּיד מִלְכוּת אַחֵרַת,¹²⁷ תִּדְקַן וְתִסְיַף כָּל אֲפִין מִלְכוּתָא מִלְכוּת זו תִּכְתּוֹשׁ וְתִשְׁמִיד אֵת כָּל הַמִּלְכוּיּוֹת שֶׁהִיוּ לִפְנֵיהָ,¹²⁸ וְהִיא תִקּוּם לְעֵלְמֵיִיא וְהִיא, מִלְכוּת זו, תַּעֲמוּד לְעוֹלָם. הַכוּוּנָה לְמִלְכוּתוֹ שֶׁל מֶלֶךְ הַמְּשִׁיחַ¹²⁹: (מה) כָּל קִבְּל דִּי חֲזִיזֵתָ דִּי מְטוֹרָא אֲתַגְזֵרַת אֲבָן דִּי לֹא בִידֵין וְמָה שְׂרָאִית בַּחֲלוּם אֵת הָאֲבָן שְׁנִכְרַתָּה מַעֲצָמָה מִהֵהָרָה,¹³⁰ וְהִדְקַת פְּרִזְלָא נְחָשָׂא חֲסָפָא כֲּסָפָא וְדַהֲבָא וְאֲבָן זו כְּתִשָּׂה אֵת הַבְּרִזָּל, אֵת הַנְּחוֹשֶׁת, אֵת הַחֲרֹס, אֵת הַכֶּסֶף וְאֵת הַזָּהָב,¹³¹ אֱלֹהֵ רַב הוֹדֵעַ לְמַלְכָּא מָה דִּי לְהוּא אֲחֵרֵי דְנָהּ הָאֵלּוּקִים הַגְּדוֹל הוֹדִיעַ לְמֶלֶךְ נְבוּכַדְנֶצַּר מָה יִהְיֶה אַחֲרָיו. הָאֲבָן מִסְמֵלַת אֵת מֶלֶךְ הַמְּשִׁיחַ שֶׁעֵתִיד לַעֲמוּד וּלְכֹלּוֹת אֵת כָּל הַמִּלְכוּיּוֹת שֶׁהִיוּ לִפְנָיו, וְכִרִיתַת הָאֲבָן מַעֲצָמָה מִסְמֵלַת שְׁמִלְכוּתוֹ שֶׁל הַמְּשִׁיחַ לֹא תִגִּיעַ בַּכַּח, אֲלֵא עַל יַדֵי סִיוַע מָה,¹³² וְיִצְיַב חֲלָמָא וּמְהִימֵן פְּשִׁירָה וְכַשֵּׁם שֶׁצְדַקְתִּי בַּחֲלוּם שַׁחֲלַמַת, כֵּךְ אֲנִי צוֹדֵק בַּפְתָּרוֹן. כַּשֵּׁם שִׁדְעַתִּי מָה הַחֲלוּם שַׁחֲלַמַת גַּם לֵאל שִׁסִּיפַרַת לִי אוֹתוֹ, כֵּךְ אֲנִי גַם צוֹדֵק בַּפְתָּרוֹן הַחֲלוּם שֶׁאֲמַרְתִּי¹³³: (מו) בְּאֵדִין מַלְכָּא נְבוּכַדְנֶצַּר נָפַל עַל אֲנַפּוּהֵי אוּ, לֵאחַר שֶׁדְּנִיֵּאל סִיִּים אֵת דְּבָרָיו, נָפַל הַמֶּלֶךְ נְבוּכַדְנֶצַּר עַל פְּנָיו,¹³⁴ וּלְדְנִיֵּאל סִגְד הַמֶּלֶךְ נְבוּכַדְנֶצַּר

מקורות ותמצית ההערות

124. מצודות.	130. מצודות.
125. מצודות. רש"י: ציין רק את הרומאים ולא את הישמעאלים.	131. מצודות.
126. מצודות.	132. מצודות.
127. מצודות.	133. מצודות.
128. מצודות.	134. מצודות. מלבי"ם: נבוכדנצר חשב שיש בדניאל אלוהות משום שהוא ראה שיש בו דבר שיוצא מגדר הטבע.
129. מצודות.	
130. מצודות.	
131. מצודות.	
132. מצודות.	
133. מצודות.	
134. מצודות.	

השתחויה לדניאל, ¹³⁵ וּמִנְהָה וְנִיחָחִין אָמַר לְנִסְכָּה לָהּ וּנְבוּכַדְנֶצַּר רָצָה לְהַקְרִיב
 לִפְנֵי דַנְיָאֵל מִנְחָה וְנִסְכִּים מִשׁוּם שֶׁהוּא רָצָה לַעֲשׂוֹת אֶת דַּנְיָאֵל לְאֱלוֹהֵי ¹³⁶: (מז)
 עֲנָה מִלְכָּא לְדַנְיָאֵל וְאָמַר (לאחר שדניאל סירב שנבוכדנצר יהפוך אותו לאלוה) ענָה
 נְבוּכַדְנֶצַּר לְדַנְיָאֵל וְאָמַר לוֹ: ¹³⁷ מִן קִשְׁטֵי דֵי אֶלְהָכוּן הוּא אֶלְהָ אֶלְהִין וְמָרָא
 מִלְכִּין אִמַּת הוּא שֶׁהָאֱלוֹהִים שִׁלְכֵם הוּא הָאֱלוֹהֵי עַל הָאֱלוֹהִים הָאֲחֵרִים וְהַמּוֹשֵׁל
 עַל כָּל הַמְּלָכִים, ¹³⁸ וְגַלְהָ רִזִּין דֵי יִכְלֵת לְמַגְלָא רִזָּה דְנָה וְהוּא מַגְלָה סוּדוֹת,
 כִּךְ שִׁיכּוֹלֵת לְגַלוֹת אֶת הַסּוּד שֶׁלִּי. נְבוּכַדְנֶצַּר אָמַר שֶׁהוּא מַכִּיר בְּאֱלוֹהוֹת שֶׁל
 ה' יִתְבָּרַךְ ¹³⁹: (מח) אֲדִין מִלְכָּא לְדַנְיָאֵל רַבִּי אִז גִּידֵל הַמֶּלֶךְ נְבוּכַדְנֶצַּר אֶת
 דַּנְיָאֵל, ¹⁴⁰ וְמִתְנֵן רַבְרָבֵן שְׁגִיאָן יְהִיב לָהּ וּמִתְנֵן גְּדוּלוֹת מְאֹד נִתֵן לוֹ, ¹⁴¹ וְהַשְׁלִטָּה
 עַל כָּל מְדִינַת בָּבֶל וְהוּא הַשְׁלִיט אוֹתוֹ עַל כָּל בָּבֶל, ¹⁴² וְרַב סַגְנִין עַל כָּל חִבְיָמִי
 בָּבֶל וּנְבוּכַדְנֶצַּר מִינָה אֶת דַּנְיָאֵל לְהִיּוֹת הַשֶּׁר הַמְּמוּנָה עַל כָּל הַשְּׂרִים הָאֲחֵרִים ¹⁴³:
 (מט) וְדַנְיָאֵל בָּעָא מִן מִלְכָּא וּדְנִיָּאֵל בִּיקֵשׁ מִהַמֶּלֶךְ לְתַת תְּפִקִיד לְחִבְרִיו (בִּפְסוּק
 ל' כְּתוּב בְּדִיוּק מֵהַ בִּיקֵשׁ דְנִיָּאֵל), ¹⁴⁴ וּמְנִי עַל עֵבִידְתָּא דֵי מְדִינַת בָּבֶל לְשִׁדְרָךְ
 מִישְׁךְ וְעֵבֵד נְגוֹ וּדְנִיָּאֵל מִינָה אֶת חִבְרִיו עַל עֲבוּדַת הַמֶּלֶךְ שֶׁבָבֶל. שְׁמוֹת
 חִבְרִיו הִיוּ: "שִׁדְרָךְ", "מִישְׁךְ" ו"עֵבֵד נְגוֹ". ¹⁴⁵ הַכוּוּנָה לְחַנְנִיָּה, מִישָׂאֵל וְעוֹזְרִיָּה, ¹⁴⁶

מקורות ותמצית ההערות

135. מצודות.	140. מצודות. מלבי"ם: הכוונה היא לאחר שהמלך ראה שדניאל לא שם את עצמו לאלוה, למרות שהמלך כן עשה זאת.
136. רש"י. רס"ג הוסיף אפשרות נוספת להסבר הפסוק שהכוונה היא שנבוכדנצר רצה שתמיד יתנו לדניאל מתנות.	141. מצודות.
137. מצודות.	142. מצודות.
138. מצודות. מלבי"ם: בתקופה זו היה מקובל לייחס אלוהות לכל דבר בנפרד - אל מיוחד לרוחות, אל מיוחד לגשם וכדומה. נבוכדנצר אמר שהוא מאמין שה' יתברך הוא האלוה שמאחד מתחתיו את כל האלוהים הללו.	143. מצודות.
139. מצודות.	144. מצודות.
140. מצודות.	145. מצודות.
141. מצודות.	146. רש"י על פי האמור בפרק א. א"ע: דחה את האומרים שמדינה היא מחוז, אלא הכוונה היא לעיר בירה. הוכחה לכך ניתן

וּדְנִיָּאל בְּתָרַע מְלָכָא וּדְנִיָּאל הִיָּה יוֹשֵׁב בְּשַׁעַר הַמֶּלֶךְ. הִישִׁיבָה בְּשַׁעַר הַמֶּלֶךְ
 סִימְלָה מֵעֵמֶד שֶׁל כְּבוֹד¹⁴⁷:

פרק ג

(א) **נְבוּכַדְנֶצַּר מְלָכָא עֲבַד צְלָם דִּי דָהָב** (לאחר שמיעת דבריו של דניאל)
 נְבוּכַדְנֶצַּר הַמֶּלֶךְ הַחֲלִיט לַעֲשׂוֹת פֶּסֶל מִזְהָב,¹ רִימָה אֲמִין
 שֶׁתִּיךְ גֹּבְהוֹ שֶׁל הַפֶּסֶל הִיָּה שִׁישִׁים אֲמוֹת,² פְּתִיָּה אֲמִין שֶׁת רֹוּחְבוֹ שֶׁל הַפֶּסֶל
 הִיָּה שֶׁשׁ אֲמוֹת,³ אֲקִימָה בְּבִקְעַת דּוּרָא בְּמִדִּינַת בָּבֶל נְבוּכַדְנֶצַּר הִקִּים אֶת הַפֶּסֶל
 בְּמִקּוֹם שֶׁנִּקְרָא "בִּקְעַת דּוּרָא" שֶׁנִּמְצָא בְּמִדִּינַת בָּבֶל.⁴ מִטְרָתוֹ שֶׁל נְבוּכַדְנֶצַּר
 בְּהַעֲמַדַת הַפֶּסֶל הִיָּתְהָ לְהַכְשִׁיל אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּעַבּוּדָה זָרָה כְּדִי שֶׁהַפְתָּרוֹן
 שֶׁל דְנִיָּאל לְחַלּוֹמוֹ לֹא יִתְקִיִּים:⁵ (ב) וּנְבוּכַדְנֶצַּר מְלָכָא שָׁלַח לְמַכְנָשׁ הַמֶּלֶךְ
 נְבוּכַדְנֶצַּר שֶׁלַח שְׁלִיחִים עַל מִנַּת שִׁיאֲסִפוּ אֵלָיו אֶת בְּעֲלֵי הַתְּפִקִּידִים בְּמַמְלַכְתּוֹ:⁶
 (1) לְאַחַשְׁדְּרָפְנֵיָא הַדּוּכַסִּים,⁷ (2) סַגְנֵיָא הַסַּגְנִים, (3) וּפְחֹתָא הַפְּחוֹת, שֶׁהִיוּ
 מִמוֹנִים עַל אִיזּוּרִים מִסּוּיָמִים,⁸ (4) אֲדַרְגֶּזְרֵיָא הַמִּמוֹנִים עַל הוֹצָאת גְּזִירוֹת

מקורות ותמצית ההערות

מלכות בבל לעולם. לכן הקפיד נְבוּכַדְנֶצַּר שהפסל יהיה עשוי כולו מזהב, ולא יהיה בו שילוב ממתכות אחרות, בניגוד לפסל בחלום שהיה עשוי גם ממתכות אחרות. 2. א"ע. 3. א"ע. 4. רש"י. 5. רס"ג וכתב שהקים את הצלם דווקא שם משום ששם נהרגו הרוגי אפרים או משום ששם מתו אנשים מישראל כאשר הכשדים הגלו אותם. 6. א"ע. 7. רש"י. 8. רש"י.	למצוא מאחשוורוש שהיה שולט על 127 מדינה, ואם הכוונה רק למחוזות, לא מובן מה הגדולה שלו. 147. מצודות. א"ע: בשער המלך היו יושבים הדיינים והשופטים. מלבי"ם: דניאל ביקש שבמקום שהוא ימונה לשר על בבל, המינוי יינתן לחנניה, מישאל ועזריה, והוא עצמו יישאר לשבת בשער המלך. 1. רש"י. כמו"כ הקשה רש"י: כיצד ייתכן שהפסל היה בגובה של שישים אמות והיה רחב רק שש אמות? אלא שניסו להעמיד את הפסל ובכל פעם נפל עד שהביאו את כל הזהב מירושלים והכינו ממנו בסיס. מלבי"ם: נְבוּכַדְנֶצַּר הִקִּים אֶת הַפֶּסֶל עַל מִנַּת לְבַטֵּל אֶת מימוש החלום על ידי שכולם יקבלו עליהם את

המלך, 5°) גְּדַבְרִיא הגזברים, 6¹⁰) דְּתַבְרִיא אלה שדתם קובעת למלך מה לעשות – יועצי המלך, 7¹¹) תַּפְתִּיא שומרי המפתחות, 12¹²) וְכָל שְׁלֹטְנֵי מְדִינָתָא וכן הזמין נבוכדנצר את כל השליטים במדינתו, 13¹³) לְמִתָּא לְחַנְפַת צְלָמָא דִּי הֶקִים נְבוּכַדְנֶצַּר מְלָפָא (נבוכדנצר כינס את כל בעלי התפקידים בממלכתו) על מנת שיבואו ויהיו נוכחים בפעם הראשונה שבה יעבדו את הצלם שהוא הכין¹⁴: (ג) בְּאֲדִין מִתְּפַנְשִׁין אֶהְשַׁדְרַפְנִיא סַגְנִיא וּפְחֹתָא אֲדַרְגִזְרִיא גְּדַבְרִיא דְּתַבְרִיא תַּפְתִּיא וְכָל שְׁלֹטְנֵי מְדִינָתָא לְחַנְפַת צְלָמָא דִּי הֶקִים נְבוּכַדְנֶצַּר מְלָפָא אז התכנסו האחשדרפנים, הסגנים, הפחות, הממונים על הוצאת גזירות המלך, הגזברים, היועצים ושומרי המפתחות, וכל השליטים במדינת בבל, כדי להשתתף בחנוכת הצלם שהקים נבוכדנצר, 15¹⁵) וְקִימִין לְקַבֵּל צְלָמָא דִּי הֶקִים נְבוּכַדְנֶצַּר והם נעמדו מול הצלם שהקים נבוכדנצר¹⁶: (ד) וְכַרְוִזָּא קָרָא בְּחֵיל וּבִאוּתוּ מַעַמְד, הכרוז קרא בקול רם: 17¹⁷) לְכוּן אֲמַרִין עַמְמִיא אֲמַיא וְלִשְׁנִיא (הכרוז אמר בקול רם) זהו מה שאנחנו אומרים לכל העמים, האומות והלשונות. 18¹⁸) העמים נבדלים זה מזה בכך שלכל עם יש שליט אחר. האומות נבדלות זו מזו בכך שיש לכל אומה דת שונה. הלשונות שונות זו מזו בשפה המיוחדת שיש לכל אחת מהן¹⁹:

מקורות ותמצית ההערות

9. רס"ג. בפירושו נוסף כתב שהכוונה היא לשופטים. רש"י כתב שמכאן ואילך מנויים שמות עבודה זרה. אולם, בפירושו לפסוק כז כתב שמדובר בנציגי עמים שנשרפו באש. א"ע כתב שלא ניתן לזהות את בעלי התפקידים השונים, אך הם נאמרו בסדר זה – מהחשובים אל הפחותים מהם.
10. רס"ג.
11. רס"ג.
12. רס"ג וכתב שהיו ממונים על כבשני האש ששם היו שורפים את מי שמרד במלכות.
13. מלבי"ם: נבוכדנצר באמת רצה להזמין את כל תושבי העולם למעמד זה, כדי שכולם
- יקבלו עליהם את שלטון ממלכת בבל. אלא שהדבר לא היה אפשרי מבחינה טכנית ולכן החשיב את כל השליטים כנציגים של כל יושבי תבל וכאילו כולם קיבלו עליהם את שלטונו.
14. רש"י.
15. מצודות. הסתמכנו על מה שביארנו בפסוק הקודם לגבי שאר הדברים שמצודות לא פירש.
16. מצודות.
17. רש"י.
18. רש"י.
19. מלבי"ם.

(ה) בְּעֵדָנָא דִּי תִשְׁמְעוּן קָל קַרְנָא מְשֻׁרוּקִיתָא כאשר אתם תשמעו את קול
 השריקה של הקרן,²⁰ קַתְרוּס סַבְכָא פְּסַנְטְרִין סוּמְפּוֹנִיָּה וְכַל זְנִי זְמָרָא ואתם
 תשמעו את כלי הנגינה השונים: (1) הקתרוס – כינור, (2) הסבכא – העוגב, (3)
 הפסנתר – הנבל, (4) הסומפונייה – חליל, וכל מיני כלי נגינה שונים,²¹ תַּפְּלוּן
 וְתַסְגְּדוּן לְצַלָּם דְּהָבָא דִּי הָקִים נְבוּכַדְנֶצַּר מַלְכָּא (כאשר תשמעו את כלי הנגינה)
 תכרעו ותשתחוו לצלם הזהב שהקים נבוכדנצר המלך:²² (ו) זְמַן דִּי לֹא יִפְּל
 וְיִסְגַּד וּמִי שְׁלֵא יִכְרַע וְלֹא יִשְׁתַּחֲוּוּהוּ,²³ בַּהּ שַׁעְתָּא יִתְרַמָּא לְגֹזֵא אֲתוּן נִזְרָא
 יִקְדָּתָא באותה שעה יופל לתוך כבשן האש הבוער:²⁴ (ז) כָּל קַבְּלֵ דְנָה בַּהּ
 זְמָנָא בְּגַלְלָא זֶה, בְּגַלְלֵ צִוּוּי הַמֶּלֶךְ שֶׁהַשְּׁמִיעַ הַכְּרוּז, בְּאוֹתוֹ הַזְּמַן (ששמעו העמים
 אל כלי הנגינה),²⁵ בְּדִי שְׁמַעִין כָּל עַמְמַיָּא קָל קַרְנָא מְשֻׁרוּקִיתָא קַתְרוּס שַׁבְכָּא
 פְּסַנְטְרִין וְכַל זְנִי זְמָרָא כאשר כל העמים שמעו את קול המשרוקית, הכינור,
 העוגב, הנבל וכל כלי הנגינה האחרים,²⁶ נְפְּלוּן כָּל עַמְמַיָּא אַמְיָא וְלִשְׁנַיָּא
 סַגְדוּן לְצַלָּם דְּהָבָא דִּי הָקִים נְבוּכַדְנֶצַּר מַלְכָּא נִפְּלוּ כָל הָעַמִּים, האומות

מקורות ותמצית ההערות

20. רש"י.
21. רס"ג. רלב"ג התלבט לגבי כלי הזמר האם הם סוגים של כלי מיתרים שמנגנים ברוח או שהם כלי הקשה. א"ע כתב שלא ניתן לזהות את הכלים השונים.
22. רלב"ג. מלבי"ם: היו דווקא שבעה מיני כלים כדי שהנגינה תוריד שפע מאת שבעת המשרתים בכוכבים. כמו כן הסביר שנבוכדנצר הדגיש שהפסל עשוי מזהב משום שהזהב מרמז על מלכות בבל.
23. רלב"ג.
24. רלב"ג. רש"י: מדובר על הגומא שבה היו שורפים את הלבנים לסיד. מלבי"ם: ההשלכה לכבשן האש נועדה למחוק כל זכר רוחני של אותו אדם.
25. מצודות.
26. מצודות וכתב שהכתוב לא הזכיר את הפסנתר משום שהוא נכלל בשאר הכלים או כדי לתת פתחון פה למי שלא השתחוה אל הפסל כדי לומר שבגלל שלא הביאו את כל הכלים, לא השתחוה. מלבי"ם: בפסוק זה לא הוזכר הסמפוניא משום שמדובר על מעמד אחר. נבוכדנצר אסף אליו את ראשי העמים והם השתחוו לפסל שהוא עשה. באותו זמן שנבוכדנצר קיים את הטקס, גם שאר האנשים שלא הגיעו למעמד, השתחוו במקומם בטקס דומה לפסל עשוי מזהב, ובכך הם הראו שהם מקבלים עליהם את שלטונו של נבוכדנצר (והדבר נעשה מיוזמה שלהם או שנבוכדנצר ציווה על כך), אלא שלא היו להם כלי סימפוניא משום שכלים אלו היו יקרים. בשאר הפרטים, הטקס היה זהה לטקס שהיה אצל נבוכדנצר.

והלשונות, והשתחוו לצלם הזהב שהקים המלך נבוכדנצר²⁷: (ח) **כָּל קָבַל דְּנָה**
בַּה זְמָנָא ובגלל זה (שכל העמים קיימו את ציווי המלך) ובאותו הזמן,²⁸ **קָרְבוּ**
גְּבָרִין כְּשָׂדָאִין וְאַכְלוּ קַרְצִיָּהוֹן דִּי יְהוּדָאִי התקרבו אנשים כשדים אל המלך
 והלשינו על היהודים שלא השתחוו לפסל²⁹: (ט) **עֲנֹ וְאַמְרִין לְנְבוּכַדְנֶצַּר מְלָכָא**
 ענו ואמרו למלך בקול רם,³⁰ **מְלָכָא לְעֵלְמִין חַיִּי** המלך לעולם יחיה, המלך
 יזכה לאריכות ימים³¹: (י) **אַנְתָּ מְלָכָא שְׁמַתָּ טַעַם דִּי כָּל אַנְשׁ דִּי יִשְׁמַע קָל**
קַרְנָא מְשֻׁרְקִיתָא קַתְרוּס שְׁבַכָא פְּסַנְתַּרִּין וְסוּפְנִיָּה וְכָל זְנִי זְמָרָא יִפְּל וְיִסְגַּד
לְצִלְמֵם דְּהָבָא אתה המלך ציווית שכל אדם שישמע את קול המשרוקית, הכינור,
 העוגב, הנבל והחליל ואת כל שאר כלי הנגינה, יכרע וישתחוה לפסל הזהב³²:
 (יא) **וּמִן דִּי לָא יִפְּל וְיִסְגַּד יִתְרַמָּא לְגֹזָא אַתּוֹן נְוֵרָא יְקַדְתָּא** ומי שלא יכרע
 וישתחוה יושלך לתוך כבשן האש הבוער³³: (יב) **אִיתִי גְּבָרִין יְהוּדָאִין דִּי מְנִיתָ**
יְתָהוֹן עַל עֲבִידַת מְדִינַת בָּבֶל יש אנשים משבט יהודה שמינית אותם על
 מלאכת מדינת בבל,³⁴ **שְׂדָרְךָ מִישְׁךָ וְעֵבֶד נְגוּ גְּבָרִיא** האנשים שמינית הם:
 שדרך, מישך ועבד נגו (כאמור הכוונה היא לחנניה, מישאל ועזריה). הכשדים לא
 הזכירו את דניאל משום שהם חששו מתגובת נבוכדנצר, שהרי הוא אהב את
 דניאל,³⁵ **אֲלֶךָ לָא שְׁמוֹ עֲלֶךָ מְלָכָא טַעַם** הם לא מצאו לנכון לייעץ לעצמם
 לקיים את ציווי המלך,³⁶ **לְאֲלֶהָ לָא פְּלַחִין** הם אינם עובדים את אלוהך,³⁷

מקורות ותמצית ההערות

27. מצודות.	34. רש"י.
28. רש"י.	35. א"ע ודחה את השיטה הסוברת שהם היו חבריו של דניאל. מלבי"ם: גזירתו של המלך הייתה רק על השרים, תפקיד אותו מילאו חנניה, מישאל ועזריה. דניאל לא היה שר, אלא רק היה יושב בפתח שער המלך, וממילא גזירתו של המלך לא הייתה שייכת אליו ולא היה ניתן להלשין עליו. כוונת המלשינים הייתה להאשים את כל היהודים, מעין כוונתו של המן.
29. רש"י והסביר שנקרא אכילת קורצים משום שהיה נהוג לאכול סעודה לפני שהלשינו. א"ע: נקרא כך משום שכל מי שהולך ומלשין בסתר כאילו אוכל את בשרו.	36. רש"י.
30. רש"י.	37. מצודות.
31. א"ע.	
32. רלב"ג.	
33. רלב"ג.	

וּלְצַלְמֵי דְהָבָא דִּי הֶקִּימְתָּ לָא סְגָדִין וְהִם אֵינָם מִשְׁתַּחֲוִּיִּים לְפִסְלֵי הַזֶּהָב שֶׁהִקְמַתְּ³⁸:
 (יג) בְּאֲדִין נְבוּכַדְנֶצַּר בְּרָגַז וְחָמָה אָמַר לְהִיתָּה לְשֹׁדְרָךְ מִיִּשְׁךְ וְעֵבֶד נְגוּ אַז,
 לְאַחַר הַלִּשְׁנַת הַכְּשָׁדִים, צִוּוּהָ נְבוּכַדְנֶצַּר בְּכַעַס וְחִימָה לְהַבִּיא לְפָנָיו אֶת שְׁדֶרְךָ,
 מִיִּשְׁךְ וְעֵבֶד נְגוּ,³⁹ בְּאֲדִין גְּבַרְיָא אֶלְךָ הִיתִּי קִדְּם מְלָכָא וְאַז הוּבְאוּ הָאֲנָשִׁים
 הָאֵלֶּה (שְׁדֶרְךָ, מִיִּשְׁךְ וְעֵבֶד נְגוּ) לְפָנֵי הַמֶּלֶךְ⁴⁰: (יד) עֲנֵה נְבֻכַדְנֶצַּר וְאָמַר לְהוֹן
 נְבוּכַדְנֶצַּר הָרִים אֶת קוֹלוֹ וְאָמַר לָהֶם:⁴¹ הֲצַדָּא שְׁדֶרְךָ מִיִּשְׁךְ וְעֵבֶד נְגוּ שְׁדֶרְךָ,
 מִיִּשְׁךְ וְעֵבֶד נְגוּ! תְּמוּהָ הַדְּבַר: הָאֵם הַגְּזִירָה שְׁלִי אֵינְנָה אוֹמַרְתָּ לָכֶם דְּבַר?⁴²
 לְאֵלֵּהִי לָא אִיתִּיכּוֹן פְּלַחִין אֵינְכֶם עוֹבָדִים לְאֱלוֹהִים שְׁלִי,⁴³ וּלְצַלְמֵי דְהָבָא דִּי
 הֶקִּימְתָּ לָא סְגָדִין וּלְפִסְלֵי הַזֶּהָב שֶׁהִקְמַתִּי אֵינְכֶם מִשְׁתַּחֲוִּיִּים⁴⁴: (טו) פְּעֵן הֵן
 אִיתִּיכּוֹן עֲתִידִין עֲכָשְׁיוּ אַתֶּם עֲתִידִים לְקַבֵּל עַל עֲצַמְכֶם אֶת הַדְּבַר הַבָּא בְּנִיגוּד
 לְרַצוֹנְכֶם,⁴⁵ דִּי בְּעֵדְנָא דִּי תִשְׁמְעוּן קָל קַרְנָא מִשְׁרוֹקִיתָא קַתְרָם שְׁבַכָא פְּסִנְתְּרִין
 וְסוּמְפַנְיָה וְכָל זִנֵּי זְמָרָא כַּאֲשֶׁר אַתֶּם תִּשְׁמְעוּ אֶת קוֹל הַמְּשֻׁרְקִיתָא, הַכִּינּוּר,
 הָעוֹגֵב, הַנְּבֵל וְהַחֲלִיל וְאֵת כָּל שְׂאֵר כְּלֵי הַנְּגִינָה, תִּפְלְוּן וְתִסְגְּדוּן לְצַלְמָא דִּי
 עֲבַדְתָּ אַתֶּם תִּכְרַעוּ וְתִשְׁתַּחֲוּוּ לְפִסְלֵי שְׂאֵנִי עֲשִׂיתִי,⁴⁶ וְהֵן לָא תִסְגְּדוּן וְאִם אַתֶּם

מקורות ותמצית ההערות

38. מצודות. רש"י. מלבי"ם: נבוכדנצר לא ציווה מיד להשליך את חנניה, מישאל ועזריה לתוך כבשן האש משום שהוא ידע שהם לא השתחוו לצלם בגלל שהדבר מנוגד לדתם, וזאת בניגוד לשאר עובדי העבודה הזרה בממלכה, שלא תהיה פגיעה בדתם אם הם גם ישתחוו לצלם שעשה נבוכדנצר. נבוכדנצר מלכתחילה לא העביר אף אדם על דתו. אלא לאחר שהובאו חנניה מישאל ועזריה בפני המלך והם בכל זאת סירבו להשתחוות לצלם, היה בדבר משום מרידה במלכות ואז הם התחייבו להישרף באש.
39. רש"י. מלבי"ם: נבוכדנצר לא ציווה מיד להשליך את חנניה, מישאל ועזריה לתוך כבשן האש משום שהוא ידע שהם לא השתחוו לצלם בגלל שהדבר מנוגד לדתם, וזאת בניגוד לשאר עובדי העבודה הזרה בממלכה, שלא תהיה פגיעה בדתם אם הם גם ישתחוו לצלם שעשה נבוכדנצר. נבוכדנצר מלכתחילה לא העביר אף אדם על דתו. אלא לאחר שהובאו חנניה מישאל ועזריה בפני המלך והם בכל זאת סירבו להשתחוות לצלם, היה בדבר משום מרידה במלכות ואז הם התחייבו להישרף באש.
40. רש"י.
41. מצודות.
42. רש"י. רלב"ג: פירש את המילה "הצדא" על דרך שממון ונבוכדנצר שאל את חנניה מישאל ועזריה האם הם מעדיפים את דרך השממון. רס"ג פירש מילה זו מלשון "ודאי". א"ע: פירש מלשון שאלה האם זה אמת.
43. רש"י.
44. רש"י.
45. רש"י. רלב"ג: נבוכדנצר נתן הזדמנות נוספת לחנניה מישאל ועזריה משום מעלתם ומשום קרבתם לדניאל.
46. מלבי"ם: הדיוק כאן הוא שנבוכדנצר אמר שהוא עשה את הפסל, כיוון שהוא בעצם התכוון לומר שאין בפסל משום עבודה זרה, אלא היא משמשת למעין אנדרטה שהיה מותר

לא תשתחוו, בַּה שְׁעֵתָה תִתְרַמֵּז לְגוֹא אֶתוֹן נוֹרָא יְקַדְתָּא (ואם לא תשתחוו) באותה שעה אתם תושלכו אל כבשן האש,⁴⁷ וּמִן הוּא אֵלֶּה דִי יִשְׁיִבְנִיכּוֹן מִן יָדֵי וּמִיָּהוּ הָאֱלוֹהִים שְׁלַכְּמִי שִׁיזִיל אֲתַכֶּם מִמִּנִּי. נבוכדנצר אמר לחנניה, מִישָׂאל וְעִזְרִיָּה שְׁלֵא יִהְיֶה מִי שִׁיזִיל אֲוֹתֶם מִכְּבִשְׁן הָאֵשׁ אִם הֵם לֹא יִשְׁתַּחֲווּ לְפִסְלֵי:⁴⁸

(טז) עֲנֹה שְׁדִרְךָ מִישְׁדָּה וְעֲבִד נְגֹה וְאַמְרִין לְמַלְכָּא שְׁדִרְךָ, מִישְׁךָ וְעֲבִד נְגֹה עֲנֹה וְאִמְרוּ לְמֶלֶךְ,⁴⁹ נְבוּכַדְנֶצַּר לֹא חֲשָׁחִין אֲנַחְנָה עַל דְּנָה פְתָגָם לְהַתְּבוּתָךְ נְבוּכַדְנֶצַּר! אִינְנוּ חוֹשְׁשִׁים לְעֲנוּת לָךְ עַל דְּבַר זֶה. הַפְּנִיָּה אֵל נְבוּכַדְנֶצַּר בְּשֵׁמוֹ וְלֹא בְּתוֹאֵר "הַמֶּלֶךְ", נֹועֵדָה לְהַדְּגִישׁ בְּפָנָיו שְׁהֵם אִינֵם מִפְּחָדִים מִמֶּנּוּ:⁵⁰ (יז) הֵן אִיתֵי אֵלֶּהָנָא דִי אֲנַחְנָא פְּלָחִין הֵרִי יֵשׁ אֶת אֱלוֹקֵינוּ שְׁאוֹתוֹ אֲנַחְנוּ עוֹבְדִים,⁵¹ יְכַל לְשִׁיזְבוּתָנָא מִן אֶתוֹן נוֹרָא יְקַדְתָּא הוּא יְכוֹל לְהַצִּיל אֲוֹתָנוּ מִכְּבִשְׁן הָאֵשׁ הַבּוֹעֵר,⁵² וּמִן יָדְךָ מַלְכָּא יִשְׁיִב וְהוּא גַם יְכוֹל לְהַצִּיל אֲוֹתָנוּ מִמֶּךָ:⁵³ (יח) וְהֵן לֹא וְגַם אִם לֹא, גַם אִם אֱלוֹקֵינוּ לֹא יִרְצָה לְהַצִּיל אֲוֹתָנוּ מִמֶּךָ,⁵⁴ יְדִיעַ לְהוּא לָךְ מַלְכָּא (גַם אִם אֱלוֹקֵינוּ לֹא יִרְצָה לְהַצִּיל אֲוֹתָנוּ) יִהְיֶה יְדוּעַ לָךְ הַמֶּלֶךְ,⁵⁵ דִּי לֹא לְאֵלֶּהָךְ לֹא אִיתְנָא פְּלָחִין וְלִצְלָמִים דְּהָבָא דִי הִקִּימְתָּ לֹא נִסְגַּד אֲנַחְנוּ לֹא נַעֲבֹד אֶת הָאֱלוֹהִים שְׁלָךְ וְלֹא נִשְׁתַּחֲוּוּהָ לְפִסְלֵי שְׁעֵשִׂית:⁵⁶ (יט) בְּאִדִּין נְבוּכַדְנֶצַּר הִתְמַלְּי

מקורות ותמצית ההערות

- לחנניה, מישאל ועזריה להשתחווות בפניו. זאת בניגוד לדבריו כלפי העמים האחרים, שם אמר להם שהפסל מהווה עבודה זרה. עיין אוצר המאמרים שם הרחבנו בעניין הצלם שעשה נבוכדנצר, אם היה בו משום עבודה זרה או לא.
47. רש"י.
48. רש"י.
49. רש"י.
50. רש"י.
51. רש"י.
52. רש"י.
53. רש"י.
54. רש"י.
55. מצודות.
56. מצודות. רס"ג: הם נשאו קל וחומר מהצפרדעים שמסרו נפשם על קידוש ה' והשליכו עצמם לתוך התנורים של המצרים למרות שהם לא היו מחויבים בכך, כל שכן שמי שמצווה על כך צריך למסור עצמו לשריפה.
49. מצודות וכאן לא פירש שהענייה מלשון בקול רם בניגוד לפירוש מילה זו בפסוק ט. כנראה שיש להסביר את השינוי בשני אופנים. א. כאן מדובר בכוונה שיש ולכן שייך לפרש את האמירה כתשובה. ב. אין זה דרך ארץ לענות למלך בקול רם.

חָמָא אַז, לאַחר שחנניה מישאל ועזריה ענו לו, התמלא נבוכדנצר חימה,⁵⁷
 וַצִּלָּם אֲנַפְוֹהִי אֲשַׁתְּנִי (מרוב כעס) צלם פניו השתנה, צורת פניו השתנה,⁵⁸ עַל
 שְׁדָרְךָ מִיִּשְׁךְ וְעֶבֶד נָגוּ (נבוכדנצר התמלא בכעס) על שדרך, מישך ועבד נגו,
 עֵנָה וְאָמַר לְמִזָּא לְאֲתוּנָא נבוכדנצר הרים את קולו וציווה להדליק את כבשן
 האש ולהתחיל לחמם אותו,⁵⁹ חַד שְׁבָעָה עַל דֵּי חֲזָה לְמִזְיָה (נבוכדנצר ציווה
 להדליק את כבשן האש) אחד על שבע פעמים שראוי להסיק אותו, פי שבע
 מהזמן הרגיל שהסיקו אותו⁶⁰: (כ) וְלִגְבָרִין גְּבַרֵי חֵיל דֵּי בְּחִילָה ולאנשים
 הגיבורים שהיו בצבאו,⁶¹ אָמַר לְכַפְתָּה לְשְׁדָרְךָ מִיִּשְׁךְ וְעֶבֶד נָגוּ (לגיבורים)
 אמר נבוכדנצר לקשור את שדרך, מישך ועבד נגו,⁶² לְמִרְמָא לְאֲתוּן נִוְרָא
 יְקַדְתָּא כדי להשליך אותם לכבשן האש הבווערת⁶³: (כא) בְּאֲדִין גְּבַרֵי אֲלֵךְ
 אז את האנשים האלה, את חנניה, מישאל ועזריה,⁶⁴ כְּפַתוּ בְּסַרְבְּלִיהוֹן פְּטָשִׁיהוֹן
 וְכַרְבְּלָתְהוֹן וְלְבָשִׁיהוֹן נקשרו כשהם קשורים בסרבלים שלהם – הבגד העליון,
 הכרבולת שלהם – מעין מעיל או סודר שהיו שמים על הבגד, והלבוש שלהם
 – שאר הבגדים שלהם. הכוונה היא שחנניה מישאל ועזריה נקשרו יחד עם
 הלבוש שלהם,⁶⁵ וְרָמְיוּ לְגֹא אֲתוּן נִוְרָא יְקַדְתָּא והם הושלכו לתוך כבשן האש
 הבווער⁶⁶: (כב) כָּל קַבְל דְּנָה מִן דֵּי מַלְתַּא מְחַצְפָּה (חנניה, מישאל ועזריה
 הושלכו לתוך כבשן האש) משום שהיה זה ציווי תקיף מאת המלך,⁶⁷ וְאֲתוּנָא
 אִזָּה יִתִּירָא והכבשן התחמם הרבה,⁶⁸ גְּבַרֵי אֲלֵךְ דֵּי הִסְקוּ לְשְׁדָרְךָ מִיִּשְׁךְ

מקורות ותמצית ההערות

57. רש"י.	65. מצודות. רש"י: מדובר על בגדי מלכות
58. רש"י.	ולמרות זאת הם לא שינו את הלבוש שלהם
59. רש"י + מצודות.	ומכאן למדו חז"ל שאפילו בשעת הסכנה אדם
60. רש"י.	לא ישנה מהשררה שלו. רלב"ג פירש שחלק
61. רש"י.	מהבגדים לבשו על רגליהם. משבצות זהב:
62. רש"י.	נבוכדנצר לא היה יכול לתפוס בשכלו שחנניה
63. רש"י.	מישאל ועזריה ימסרו את נפשם.
64. רש"י.	66. רש"י.
65. רש"י.	67. רש"י.
66. רש"י.	68. רש"י.

וְעֶבֶד נְגוּ וְהַגִּיבּוּרִים שֶׁל נְבוּכַדְנֶצַּר שֶׁהִשְׁלִיכוּ אֶת שְׁדֵרְךָ, מִיֶּשֶׁךְ וְעַבְד וְנֹגוּ אֶל תּוֹךְ כִּבְשָׁן הָאֵשׁ,⁶⁹ קִטְלֵהֶמוֹן שְׁבִיבָא דֵי נִזְרָא (הַגִּיבּוּרִים שֶׁהִשְׁלִיכוּ אֶת חֲנִינְיָה, מִיֶּשֶׁךְ וְעַבְד וְנֹגוּ אֶל תּוֹךְ כִּבְשָׁן הָאֵשׁ) מִתּוֹ עַל יַדֵּי נִיצוּצוֹת אֵשׁ שִׁיצְאוּ מֵהַכִּבְשָׁן וְשִׁרְפוּ אוֹתָם:⁷⁰ (כג) וְגַבְרִיאֵל אֶלְהָהּ תִּלְתֵּהוֹן שְׁדֵרְךָ מִיֶּשֶׁךְ וְעֶבֶד נְגוּ וְהַאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה שְׁלוֹשָׁתָם: שְׁדֵרְךָ, מִיֶּשֶׁךְ וְעַבְד נְגוּ,⁷¹ נִפְלוּ לְגֹאֵל אֶתּוֹן נִזְרָא יִקְדָּתָא מְכַפְתִּין נִפְלוּ לְתוֹךְ כִּבְשָׁן הָאֵשׁ כְּשֶׁהֵם כְּפוּתִים:⁷² (כד) אֲדִין נְבוּכַדְנֶצַּר מְלִכָא תְּוֹה וְקָם בְּהַתְּבַהֲלָה אִזְ הַמֶּלֶךְ נְבוּכַדְנֶצַּר הִתְמַלֵּא בַחֲרָדָה וְקָם בְּבַהֲלָה,⁷³ עֲנֵה וְאָמַר לְהַדְּבֹרְזֵי נְבוּכַדְנֶצַּר צוּוח וְאָמַר לְיוֹעֲצָיו:⁷⁴ הֲלָא גַבְרִין תִּלְתָּא רְמִינָא לְגֹאֵל נִזְרָא מְכַפְתִּין הָרִי אֲנַחְנוּ הַשְׁלַכְנוּ לְתוֹךְ כִּבְשָׁן הָאֵשׁ שְׁלוֹשָׁה אֲנָשִׁים כְּפוּתִים,⁷⁵ עֲנֵנוּ וְאָמְרִין לְמְלִכָא הַיּוֹעֲצִים עֲנוּ וְאָמְרוּ לְמֶלֶךְ:⁷⁶ יִצְיָבָא מְלִכָא אֲמַת נְכוּן הַדְּבַר (שֶׁהִשְׁלַכְנוּ שְׁלוֹשָׁה אֲנָשִׁים כְּפוּתִים לְכִבְשָׁן הָאֵשׁ):⁷⁷ (כה) עֲנֵה וְאָמַר נְבוּכַדְנֶצַּר צוּוח וְאָמַר: הָא אֲנֵה חֲזָה גַבְרִין אַרְבַּעַה שְׁרִין מְהֻלְכִין בְּגֹאֵל נִזְרָא הָרִי אֲנִי רוֹאֵה אַרְבַּעַה אֲנָשִׁים שְׂאִינָם קְשׁוּרִים שְׁהוּלְכִים בְּתוֹךְ כִּבְשָׁן הָאֵשׁ,⁷⁸ וְחֻבְלָ לָא אִיתִי בְּהוֹן וְאִין בְּהֵם חִבְלָה, אִין עֲלֵיהֶם כּוּוִיּוֹת,⁷⁹ וְרוּחַ דֵּי רְבִיעָאָה דְּמָה לְבַר אֶלְהִין וְהַרְבִּיעֵי נִרְאָה כְּמוֹ מֶלֶךְ:⁸⁰ (כו) בְּאֲדִין קָרַב נְבוּכַדְנֶצַּר לְתַרְעֵ אֶתּוֹן נִזְרָא יִקְדָּתָא אִזְ נִיגַשׁ נְבוּכַדְנֶצַּר לְשַׁעַר כִּבְשָׁן הָאֵשׁ הַבּוֹעֵר,⁸¹ עֲנֵה וְאָמַר נְבוּכַדְנֶצַּר צוּוח וְאָמַר: שְׁדֵרְךָ מִיֶּשֶׁךְ וְעֶבֶד נְגוּ עֲבַדְוֵי דֵי אֶלְהָא עֲלָאָה שְׁדֵרְךָ, מִיֶּשֶׁךְ וְעַבְד נְגוּ הַעֲלִיּוֹן,⁸² פְּקוּ וְאֶתּוּ צְאוּ מֵהַכִּבְשָׁן וּבֹאוּ,⁸³

מקורות ותמצית ההערות

69. רש"י.	78. רש"י.
70. רש"י.	79. רש"י.
71. מצודות.	80. רש"י וכתב שהכוונה למלאך שנבוכדנצר ראה כאשר הוא היה עם סנחריב ונשרפו חייליו של סנחריב.
72. מצודות.	81. רש"י.
73. רש"י.	82. מצודות.
74. מצודות.	83. רש"י וכתב שלא אמר להם לעלות מהכבשן משום שנבוכדנצר השווה את הקרקע לגובה הכבשן כדי שיוכלו לצאת.
75. מצודות.	
76. רש"י.	
77. רש"י.	

בְּאֵדֵינוּ נִפְקִינֵי שְׂדֵרָה מִיִּשְׁהָ וְעֵבֵד נָגוּ מִן גּוֹא נִירָא אִז יִצְאוּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ שְׂדֵרָךְ, מִיִּשְׁךְ וְעֵבֵד נִגְוֹ⁸⁴: (כז) וּמִתְּפַנְשִׁין אַחַשְׁדֵּרְפָּנִיא סַגְנִיא וּפְחֹתָא וּלְאַחַר מִכְּן הִתְכַּנְּסוּ הָאֲחַשְׁדֵּרְפָּנִים, הַסַּגְנִים, הַפְּחֹת, וְכֹל יוֹעֲצֵי הַמֶּלֶךְ,⁸⁵ וְהַדְּבָרִי מִלְּכָא חֲזִין לְגַבְרֵיא אֲכָדִי דִּי לָא שְׁלִט נִירָא בְּגִשְׁמָהוֹן וְהֵם רָאוּ שְׁלֵטָה הָאֵשׁ בְּגוֹפּוֹת שֶׁל הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה (חַנְנִיָּה, מִישָׁאֵל וְעִזְרִיָּה),⁸⁶ וְשָׁעֵר רֵאשִׁי הוֹן לָא הִתְחַרְדָּה וְהַשִּׁיעֵר שֶׁבְרָאשׁם לֹא נִחְרַךְ מֵהָאֵשׁ,⁸⁷ וְסַרְפְּלִיָּהוֹן לָא שְׁנִי וּמְרָאָה הַבְּגָדִים הָעֲלִיוֹנִים שֶׁעָלִיָּהֶם לֹא הִשְׁתַּנָּה מֵהָאֵשׁ (כֹּל שֶׁכֵּן שְׁלֵטָה נִשְׂרָפוּ הַבְּגָדִים הַתַּחְתּוֹנִים יוֹתֵר),⁸⁸ וְרִיחַ נִירָא לָא עֵדֶת בְּהוֹן וְרִיחַ הָאֵשׁ לֹא סָר לְתוֹכָם. חַנְנִיָּה, מִישָׁאֵל וְעִזְרִיָּה לֹא הִסְרִיחוּ מֵהָאֵשׁ⁸⁹: (כח) עֵנָה נְבוּכַדְנֶצַּר וְאָמַר נְבוּכַדְנֶצַּר צוּוח וְאָמַר:⁹⁰ בְּרִיָּה אֲלֵהֶהוֹן דִּי שְׂדֵרָה מִיִּשְׁהָ וְעֵבֵד נָגוּ בְּרוּךְ הָאֱלֹהִים שֶׁל שְׂדֵרָךְ, מִיִּשְׁדָּךְ וְעֵבֵד נָגוּ,⁹¹ דִּי שְׁלַח מִלְּכָאָה וְשִׁיזַב לְעֵבְדוּהִי דִּי הִתְרַחֲצוּ עָלוּהִי שֶׁשִּׁלַּח אֶת מֵלֶאכּוֹ וְהִצִּיל אֶת עַבְדּוֹ שֶׁסָּמְכוּ עָלָיו,⁹² וּמִלַּת מִלְּכָא שְׁנִי וְאֵת דְּבַר הַמֶּלֶךְ הֵם שִׁנּוּ, הֵם לֹא קִיִּימוּ אֶת צִוּוֵי הַמֶּלֶךְ לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְפָסֶל,⁹³ וְיִהְיֶה גִשְׁמָהוֹן דִּי לָא יִפְלַחוּן וְלָא יִסְגְּדוּן לְכָל אֱלֹהִי לְהֵן לְאֵלֵהֶהוֹן וְהֵם מִסְרוּ אֶת גּוֹפֵם עַל מִנַּת שְׁלֵטָה לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְשׁוֹם אֱלֹהִי חוּץ מֵהָאֱלֹהִים שֶׁלָּהֶם. הֵם סִיכְנוּ אֶת גּוֹפֵם בְּכַךְ שֶׁלֹּא הִשְׁתַּחֲוּ לְעֵבֹדָה הַזֵּרָה שֶׁצִּוּוּיָתִי לְהִשְׁתַּחֲוֹת אֵלֶיהָ⁹⁴: (כט) וּמִנֵּי שִׁים טַעַם וּמִנֵּי (נְבוּכַדְנֶצַּר) יוֹשֵׁם הַחֹק, יוֹשֵׁם הַחֹק,⁹⁵ דִּי כָּל עַם אָמַה וְלָשָׁן דִּי יֹאמַר שְׁלֹו עַל

מקורות ותמצית ההערות

84. רש"י וכתב שלמרות שהיו בטוחים בנס שיעשה להם, לא רצו לזלזל במלכות.
 85. עפ"י ביאורנו בפסוק ב. אולם, יש עוד ארבעה בעלי תפקידים שמנויים שם ואינם מנויים בפסוק זה, ומצד שני מנוי בפסוק זה "הדברי מלכא" שאינו מנוי בפסוק ב. ביאורנו את "הדברי מלכא" כיועצי המלך עפ"י רס"ג. רש"י כתב שבעלי התפקידים שלא נמנו בפסוק זה הוחסרו משום שהם נשרפו על ידי ניצוצות האש.
 86. רש"י.
 87. רש"י.
 88. רש"י.
 89. רש"י.
 90. רש"י.
 91. מצודות.
 92. רש"י.
 93. רש"י.
 94. רש"י.
 95. רש"י.

אֶלְהֵהוֹן דִּי שְׂדֵרְךָ מִיִּשְׁךְ וְעֵבֵד נְגוּא שְׂכַל אוֹמָה וּלְשׁוֹן שִׂיאֲמָרוּ דְּבָרֵי גְנָאֵי
 עַל אֱלוֹהֵיהֶם שֶׁל שְׂדֵרְךָ, מִיִּשְׁךְ וְעֵבֵד נְגוּ, ⁹⁶ תְּדַמִּין יִתְעַבֵּד גּוֹפּוֹ יִיעֲשֶׂה
 לְנִתְחִים, ⁹⁷ וּבֵיתָהּ נְזוּלֵי יִשְׁתַּוְּהַ וּבֵיתוֹ יוֹשֵׁם לְאִשְׁפָּה, ⁹⁸ כָּל קִבְלָ דִּי לָא אֵיתִי
 אֶלְהָ אַחֲרוֹן דִּי יִבְלָ לְהַצְלָה פְּדִינָה בְּגַלְלֵי שְׂאִין עוֹד אֱלוֹהֵי שִׂיכּוּל לְהַצִּיל
 אָדָם בַּהַצְלָה כְּזוֹ (כְּמוֹ שֶׁהִ' הַצִּיל אֶת חֲנַנְיָה, מִשְׂאֵל וְעֲזַרְיָה) ⁹⁹: (ל) בְּאֲדִין מְלֻכָּא
 הַצְלָחָ לְשְׂדֵרְךָ מִיִּשְׁךְ וְעֵבֵד נְגוּ בְּמַדִּינַת בְּבַלְ אִזְ הַמֶּלֶךְ נְבוּכַדְנֶצַּר גְּרַם
 לְהַצְלַחְתָּם שֶׁל שְׂדֵרְךָ, מִיִּשְׁךְ וְעֵבֵד נְגוּ, עַל יְדֵי שֶׁהוּא מִינָה אוֹתָם לְמוֹשְׁלִים
 בְּמַדִּינַת בְּבַל ¹⁰⁰: (לא) נְבוּכַדְנֶצַּר מְלֻכָּא לְכָל עַמְמֵיָא אֲמַיָּא וְלְשַׁנְיָא דִּי דִּירִין
 בְּכָל אַרְעָא נְבוּכַדְנֶצַּר הַמֶּלֶךְ לְכָל הָעַמִּים, הָאוֹמוֹת וְהַלְשׁוֹנוֹת שְׂגָרִים בְּכָל
 הָאָרֶץ. הַכוֹנְנָה שֶׁנְבוּכַדְנֶצַּר שִׁלַּח אִיגְרַת לְכָל הָעַמִּים שֶׁהִיוּ תַחְתּוֹ, ¹⁰¹ שְׁלַמְכוּן
 יִשְׁנָא יִהְיֶה לְכֶם שְׁלוֹם רַב ¹⁰²: (לב) אֲתִיָּא וְתַמְהֵיָא דִּי עֵבֵד עַמֵּי אֶלְהָא
 עֵלְמָא הָאוֹתוֹת וְהַמוֹפְתִים שֶׁעֲשָׂה אֵיתִי הָאֱלוֹהֵי הָעֲלִיוֹן, ¹⁰³ שְׂפָר קַדְמֵי
 לְהַתְּוִיָּה טוֹב לִי לֹמַר אוֹתָם (אֶת הָאוֹתוֹת וְהַמוֹפְתִים) ¹⁰⁴: (לג) אֲתוּהֵי בְּמָה
 רְבִרְבִין הָאוֹתוֹת שֶׁלוֹ מְאוֹד גְּדוּלִים, ¹⁰⁵ וְתַמְהֵיָא בְּמָה תְּקִיפִין וְהַמוֹפְתִים
 הַתְּמוּהִים שֶׁלוֹ מְאוֹד חֲזָקִים, ¹⁰⁶ מְלֻכּוֹתָהּ מְלֻכּוֹת עֵלְמָה הַמְּלֻכּוֹת שֶׁלוֹ (שֶׁל
 הִ') הִיא מְלֻכּוֹת לְעוֹלָם, ¹⁰⁷ וְשְׁלַטְנָה עִם דֵּר וְדֵר וְהַשְׁלֵטוֹן שֶׁלוֹ יִהְיֶה לְאוֹרֶךְ
 כָּל הַדּוֹרוֹת ¹⁰⁸:

מקורות ותמצית ההערות

96. רש"י. א"ע: הַכוֹנְנָה הִיא שֶׁאֵם יִגִּידוּ לְשֵׁם כְּתַב הַגְּנָה מִפְּנֵי הַגּוֹיִם בְּבַבְל. כְּמוֹ"כ
 הַהִבְדִּילִים בֵּין הַקְּרִי לְבֵין הַכְּתִיב נּוֹבְעִים מֵהִבְדִּלֵי פִירוּשׁ הַמִּילִים בְּשִׁפְהַ הָאֲרַמִּית.
97. רש"י.
102. רש"י.
103. מצודות.
104. רש"י.
105. מצודות.
106. מצודות.
107. מצודות.
108. מצודות.
98. רש"י.
99. רש"י.
100. רש"י.
101. רש"י. רלב"ג: אִיגְרַת זֹו מִתְּפַרְסַת עַל הַכְּתוּב
 בְּפַסְוִקִים עַד לְפָרֶךְ הַ פְּסוּקָ א (לְמַרּוֹת שֶׁנִּרְאָה
 שֶׁהִרְבָּה דְּבָרִים לֹא נִאֲמָרוּ עַל יְדֵי נְבוּכַדְנֶצַּר). דַּעַת
 סוֹפְרִים מְכַתֵּב זֹה הִיָּה בְּשִׁלְמוֹתוֹ בְּפָנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל

פרק ד

(א) נבוכדנצר ממשיך בדברי האיגרת ששלח: ¹ אָנָה נְבוּכַדְנֶצַּר אֲנִי נְבוּכַדְנֶצַּר, ² שְׁלַח הָיִית בְּבִיתִי שְׁלִי הָיִית בְּבִיתִי, יִשְׁבְּתִי בְּבִיתִי בְּשִׁלְוָה, ³ וְרָעַנְנִי בְּהִיכְלִי וְהִיִּיתִי לַח וְרָטוּב בְּהִיכְלִי (תיאור זה יוסבר בהקשרו בהמשך): ⁴ (ב) חָלָם חֲזִית וַיִּדְחַלְנִי רְאִיתִי חֵלֹם שֶׁהִפְחִיד אֹתִי, ⁵ וְהִרְהַרְיִן עָלַי מִשְׁכָּבִי וְהִמְחַשְׁבוֹת שְׂרָאִיתִי כִּאֲשֶׁר הָיִיתִי יֶשֶׁן, ⁶ וְחֲזִוִי רֵאשִׁי יִבְהַלְנִי וְמָה שְׂרָאִיתִי בְּרֵאשִׁי (שגרם לראיית החלום) הִפְחִיד אֹתִי: ⁷ (ג) וּמִנֵּי שָׁיִם טָעַם וּמִמֶּנִּי יֵצָא הַצִּוּוֹי, אֲנִי צִוּוִיתִי, ⁸ לְהִנְעֹלָה קֶדְמִי לְכָל חַפְיָמִי בְּבָל (אני ציוויתי) לְהַכְנִיס לִפְנֵי אֵת כָּל חַכְמֵי בָּבֶל, ⁹ דֵּי פֶשֶׁר חֲלָמָא יְהוּדְעֵנִי עַל מִנְת שִׁוְדִיעוּ לִי אֵת פֶּשֶׁר הַחֵלֹם: ¹⁰ (ד) בְּאַדְיִן עָלִין חֲרָטְמָא אֲשַׁפֵּיא בְּשַׁדָּאִי וְגִזְרִיא אֲז נִכְנָסוּ לִפְנֵי בְעָלֵי הַתְּפִקִידִים הַבָּאִים: (1 חֲרָטוּמִים – חַכְמֵי הַטְּבַע, 2) אֲשַׁפִּים – הַבְּקִיאִים בְּחִכְמַת הַרְפּוּאָה, 3) כְּשָׁדִים – מַגִּידֵי עֲתִידוֹת, 4) גִּזְרִיא – קוֹסְמִים שְׁגוּזָרִים מֵהַ יְהִיָּה עַל פִּי מַעֲשֵׂה קוֹסְמוֹת שַׁעֲשׂוּ, ¹¹ וְחֲלָמָא אָמַר אָנָה קֶדְמִיהוּן וְאֲנִי אִמְרָתִי לִפְנֵיהֶם אֵת הַחֵלֹם, ¹² וּפְשָׁרָהּ לֹא מְהוּדְעִין לִי וְאֵת פֶּתְרוֹן הַחֵלֹם לֹא אִמְרוּ לִי: ¹³ (ה) וְעַד אֲחֲרִין עַל קֶדְמִי

מקורות ותמצית ההערות

1. מצודות. חייבי מיתה (משום שהם לא אמרו לו את פתרון החלום, כפי שראינו בפרק א). בפסוק זה, קירב נבוכדנצר את חכמי בבל אליו חזרה.
2. מצודות.
3. רש"י.
10. מצודות.
4. מצודות.
5. רש"י.
6. מצודות. רס"ג: נבוכדנצר היה חושב שאין מלך כמוהו והראו לו משמים שהוא טיפש ושוטה.
7. מצודות.
8. מצודות.
9. מצודות. מלבי"ם: עד עתה, חכמי בבל היו מרוחקים מנבוכדנצר, היות ולדעתו הם היו
11. מצודות.
12. מצודות.
13. מצודות.

דְּנִיָּאל דִּי שְׁמָה בְּלִטְשָׁאצַּר עַד שְׁבִסוּף הַכְּנִיסוֹ לִפְנֵי אֶת דְּנִיָּאל שְׁמִכּוּנָה בְּשֵׁם בְּלִשְׁצַר,¹⁴ כְּשֵׁם אֱלֹהֵי הַשֵּׁם בְּלִשְׁצַר הוּא אוֹתוֹ שֵׁם שֶׁל הָאֱלוֹהִים שְׁלִי. "בִּל" הוּא שְׁמוֹ שֶׁל הָעֲבוּדָה הַזֹּרָה שֶׁל בְּבַל, "שְׁצַר" הוּא שֵׁם שֶׁל חֲכָמָה שֶׁהִיָּתָה מְקוּבֵּלֶת אִזּוֹ בְּאוֹמוֹת,¹⁵ וְדִי רוּחַ אֱלֹהִין קִדְיִשִּׁין בְּהַ בְּדְנִיָּאל הִיָּה רוּחַ אֱלוֹהִים קְדוֹשׁ,¹⁶ וְחֻלְמָא קְדָמוּהִי אִמְרַת וְאִנִּי אִמְרַתִּי אֶת חֲלוֹמֵי לִפְנֵי (לִפְנֵי דְנִיָּאל)¹⁷: (ו) בְּלִטְשָׁאצַּר רַב חֲרַטְמֵיָא דִּי אָנָּה יִדְעַת דִּי רוּחַ אֱלֹהִין קִדְיִשִּׁין בְּךָ (כַּךְ אִמְרַתִּי לְבִלְשְׁצַר) בְּלִשְׁצַר שֶׁר הַחֲרַטְמוּמִים! אֲנִי יוֹדֵעַ שִׁישׁ רוּחַ אֱלוֹהִים קְדוֹשִׁים בְּךָ,¹⁸ וְכָל רִז לָא אָנִּס כְּךָ וְכָל סוּד סִתּוּם אִינוּ מוֹסְתֵר מִמֶּךָ, אֶתָּה יוֹדֵעַ אֶת כָּל הַסּוּדוֹת הַנִּסְתָּרִים,¹⁹ חֲזוּי חֻלְמֵי דִּי חֲזִית אֲנִי אוֹמֵר לְךָ אֶת הַחֲלוֹם שֶׁאֲנִי חֲלַמְתִּי,²⁰ וּפְשָׁרָה אִמֵּר וְאֶתָּה תִּגִּיד לִי אֶת הַפְתָּרוֹן²¹: (ז) וְחֲזוּי רֵאשִׁי עַל מִשְׁכְּבֵי זֶה מָה שֶׁרָאִיתִי כַּאֲשֶׁר שָׁכַבְתִּי עַל מִשְׁכְּבִי,²² חֲזֵה תְּהִיָּת הִיָּתִי רוּאָה (בְּחֲלוֹם),²³ וְאַלּוּ אֵיכָן בְּגוּא אֲרַעָא וְהִנֵּה אֵילָן בְּתוֹךְ הָאָרֶץ,²⁴ וְרוּמָה שְׁגִיָּא וְקוּמְתוֹ מְרוּבָה²⁵: (ח) רְבָה אֵילָנָא וְתַקְפָּה הָאֵילָן גְּדֹל וְהַתְּחֻזָּק,²⁶ וְרוּמָה יִמְטָא לְשִׁמְיָא וְגוּבְהוֹ הַגִּיעַ עַד לְשָׁמַיִם,²⁷ וְחֲזוּתָהּ לְסוּף כָּל אֲרַעָא (וּמְרוּב גוֹדְלוֹ) הָאֵילָן נִרְאָה גַּם בְּסוּף כָּל

מקורות ותמצית ההערות

14. רש"י. מלבי"ם: עד עכשיו לא הכניסו את דניאל אל נבוכדנצר, למרות שדניאל הוא שפתר לו את החלום הקודם, משום שנבוכדנצר חשב שדניאל ידע את פתרון החלום הקודם היות ומדובר על פתרון כללי, אך כאשר ניגשים אל הפרטים, האל אינו מתערב בפרטים וממילא דניאל לא היה יכול לדעת. על פי זה מובן גם מדוע אמר לו נבוכדנצר שהוא רב החרטומים, כדי שגם אם הוא לא יידע את החלום מה' (בגלל שלפי מחשבתו של נבוכדנצר ה' אינו עוסק בפרטים), הוא יוכל לעשות מעשה חרטומים ולדעת את פתרון החלום.	18. מצודות.
15. רש"י. רס"ג הוסיף פירוש נוסף וכתב שהכוונה היא שכל סוד אינו מצער אותו לפי שהוא נביא. א"ע: מלשון ניצחון - כל סוד אינו מנצח אותו.	19. רש"י. רס"ג הוסיף פירוש נוסף וכתב שהכוונה היא שכל סוד אינו מצער אותו לפי שהוא נביא. א"ע: מלשון ניצחון - כל סוד אינו מנצח אותו.
16. רש"י.	20. מצודות.
17. רש"י.	21. מצודות.
18. רש"י.	22. מצודות.
19. רש"י.	23. מצודות.
20. רש"י.	24. מצודות.
21. רש"י.	25. מצודות.
22. רש"י.	26. רש"י.
23. רש"י.	27. מצודות.

הארץ²⁸: (ט) עֲפִיָּה שְׁפִיר הענפים של האילן היו נאים,²⁹ וְאֲנֵבָה שְׁגִיָּא והפירות
 שלו היו רבים,³⁰ וּמְזוֹן לְכֹלָא בה והיה בעץ מספיק מזון לבני האדם,³¹ תְּחַתּוּהִי
 תִּטְלַל חַיּוֹת בְּרָא חיות השדה חסו בצילו,³² וּבְעֵנְפוֹהִי יְדוּרָן צְפָרֵי שְׁמֵיָא
 וציפורי השמים היו גרים בענפיו,³³ וּמִנְּהָ יִתְזִין כָּל בְּשָׂרָא ומפירותיו היו
 ניזונים כל בני האדם³⁴: (י) חֲזָה הָיִיתָ בְּחֻזֵי רֵאשִׁי עַל מְשַׁכְּבֵי רֹואה הייתי
 במראות ראשי כאשר ישנתי, כאשר חלמתי ראיתי,³⁵ וְאֵלּוּ עִיר וְקַדִּישׁ מִן
 שְׁמֵיָא נָחַת וְהֵנָּה יֵרֵד מֵהַשְּׁמַיִם מֵלֶאךָ שֶׁהוּא קְדוֹשׁ³⁶: (יא) קָרָא בְּחֵיל וְכֵן אָמַר
 הַמֶּלֶאךָ צַעַק בַּכַּח וְכַךְ אָמַר:³⁷ גָּדוּ אֵילָנָא תִקְצְצוּ אֶת הָאֵילָן,³⁸ וְקִצְצוּ עֵנְפוֹהִי
 וְתִקְצְצוּ אֶת עֵנְפֵי, וְאֵתְרוּ עֲפִיָּה תִגְרְמוּ לַעֲנָפִים שֶׁל הָעֵץ לְנִשׁוּר,⁴⁰ וּבִדְרוּ אֲנֵבָה
 וְתִפְזְרוּ אֶת פִּירוֹתָיו,⁴¹ תִּגְדּוּ חַיּוֹתָא מִן תְּחַתּוּהִי יִנְדְּדוּ חַיּוֹת מִתַּחַת לָעֵץ,⁴²
 וְצְפָרֵיָא מִן עֵנְפוֹהִי וְהַצִּיפּוֹרִים יִנְדְּדוּ מֵעֵנְפֵי:⁴³ (יב) בְּרַם עֵקֶר שְׁרִשׁוּהִי בְּאַרְעָא
 שְׁבִקוּ אֲבָל אֶת עֵיקֶר הַשׁוֹרְשִׁים שֶׁלּוֹ תִנְיַחוּ בְּקִרְעָא,⁴⁴ וּבְאֶסּוֹר דִּי פְרִזְלֵ וְנִחְשׁ
 בְּדַתָּאָא דִּי בְרָא וְהוּא יֵהִיָּה קֶשׁוֹר בְּאֲזִיקִים עֲשׂוּיִים מִבְּרִזֵּל וּמִנְחוּשַׁת כְּדִי שֶׁלֹּא
 יֵיצֵא חוּץ לְמִקְוָמוֹ,⁴⁵ וּבְטִטְל שְׁמֵיָא יִצְטַבַּע וְהוּא יִטְבּוֹל תְּמִיד בְּטַל הַשְּׁמַיִם, הַטֵּל
 תְּמִיד יִיזֵל עֲלָיו וִירְטִיב אוֹתוֹ,⁴⁶ וְעַם חַיּוֹתָא חִלְקָה בְּעֵשֶׂב אֲרַעָא וְעַם חַיּוֹת

מקורות ותמצית ההערות

28. מצודות.	א"ע: הביא בשם ר' משה שהמלאך נקרא עיר
29. רש"י.	בגלל שהוא אף פעם איננו ישן.
30. רש"י.	37. רש"י.
31. רש"י.	38. רש"י.
32. מצודות. רס"ג: החיות הם האומות	39. מצודות.
והציפורים הם ישראל.	40. רש"י.
33. מצודות.	41. רש"י.
34. מצודות. רס"ג: ממנו מסיקים את העצים	42. רש"י.
להכין בהם את כל סוגי הבשר. לפירושו מובנת	43. מצודות.
הכפילות במשמעות האכילה של כל העולם מהעץ.	44. רש"י.
35. מצודות.	45. מצודות. רש"י פירש ש"בדתאא" פירושו
36. רש"י. רס"ג פירש בשני אופנים. או	עשב השדה.
שהכוונה לבת קול, או שהכוונה למלאך אכזר.	46. רש"י.

יהיה חלקו בעשב השדה. האילן יוכל לאכול את עשב הארץ יחד עם חיות הארץ⁴⁷: (יג) לִבְבֵה מִן אֲנָשָׂא יִשְׁנֹן הַלֵּב שְׁלוֹ יִשְׁתַּנֵּה מִלֵּב שֶׁל אָדָם,⁴⁸ וְלִבֵּב חַיָּה יִתְיַהֵב לָהּ וּלֵב שֶׁל חַיָּה יִינַתֵּן לוֹ,⁴⁹ וְשִׁבְעָה עֵדֵינִין יִחְלָפוּן עֲלוֹהֵי וּשְׁבַע שָׁנִים יַעֲבְרוּ עֲלָיו בַּגְּזִירָה זֹה, בְּמִשְׁךְ שִׁבְעַת שָׁנִים הָאֵילָן לֹא יִהְיֶה בְּשִׂיא כּוּחוֹ, אֲלֵא עֲנַפָּיו וּפִירוֹתָיו יִיכַרְתּוּ מִמֶּנּוּ וִיתְפַּזְרוּ⁵⁰: (יד) בְּגִזְרַת עִירִין פְּתִנְמָא דְבַר זֶה נִגְזַר עַל יְדֵי מַלְאָכִים שֶׁתִּפְקִידֵם לְהַחֲרִיב,⁵¹ וּמֵאֲמַר קִדְיִשִׁין שְׁאַלְתָּא וּשְׁאֵלָה זֹה, הַגְּזִירָה הַזֹּה, נַעֲשֶׂתָה עַל פִּי הַמַּלְאָכִים הַקְּדוּשִׁים. הַגְּזִירָה נִקְרָאת גַּם שְׁאֵלָה מְשׁוּם שֶׁהַמַּלְאָכִים הָיוּ שׁוֹאֲלִים אֶת ה' לִפְנֵי שֶׁהָיוּ גּוֹזְרִים אוֹתָהּ. יֵשׁ בְּצִלְעַת זֹה כְּפִילוֹת עַל צִלְעַת הַפְּסוּק הַקּוֹדֶמֶת,⁵² עַד דְּבִרַת דֵּי יַגְדִּיעוּן חַיָּיא דֵּי שְׁלִיט עַלְמָא בְּמַלְכוּת אֲנָשָׂא (הַגְּזִירָה נִגְזְרָה) כְּדֵי שִׁידְעוּ כָּל הַחַיִּים שֶׁאֵינִי שׁוֹלֵט עֲלֵיהֶם – עַל מַלְכוּת הָאֲנָשִׁים, אֲנִי (ה') שׁוֹלֵט עַל כָּל הָאֲנָשִׁים,⁵³ וְלִמֶּנּוּ דֵּי יִצְבֵּא יִתְנַנֵּה וְלִמִּי שֶׁהוּא (ה') יִרְצָה – הוּא יִיטֵן אוֹתָהּ (אֵת הַמַּלְכוּת),⁵⁴ וְשִׁפְלֵ אֲנָשִׁים יִקִּים עַלְמָא וְאִם הוּא יִרְצָה, הוּא יִיטֵן אֵת הַמַּלְכוּת לְשִׁפְלֵ שְׁבָאֲנָשִׁים⁵⁵: (טו) דְּנָה חֲלָמָא חַיָּית אֲנָה מַלְכָּא נְבוּכַדְנֶצַּר חִלּוּם זֶה רְאִיתִי הַמֶּלֶךְ נְבוּכַדְנֶצַּר,⁵⁶ וְאֲנֵת בְּלִטְשָׂא צַר פְּשָׂרָא אֲמַר וְאֲתָה בְּלִשְׁצַר (דְּנִיָּאל) אֲמַרְתָּ לִּי אֵת פְּתִירוֹנִי,⁵⁷ כָּל קִבְלֵ דֵּי כָּל חַפְיָמֵי מַלְכוּתֵי לָא יִכְלִין פְּשָׂרָא לְהוֹדְעָתֵנִי וּמַכְיוּן שְׁכָל הַחַכְמִים שֶׁבְּמַלְכוּתֵי

מקורות ותמצית ההערות

47. מצודות.	שבע תקופות ושבע גזירות שהן קצת שונות זו מזו.
48. מצודות.	
49. מצודות.	51. מצודות.
50. רש"י.	52. רש"י.
51. רש"י.	53. מצודות.
52. רש"י.	54. רש"י.
53. מצודות.	55. מצודות. רס"ג: שפל האנשים הוא נבוכדנצר שהיה נמוך קומה.
54. רש"י.	56. מצודות.
55. רש"י.	57. רש"י.

50. רש"י. התרגום של עידנין הינו "זמנים" אך רש"י פירש שהכוונה לשנים ובפירושו לפסוק כב כתב שהגזירה הייתה דווקא לשבע שנים משום שנבוכדנצר חרַיב את בית המקדש שנבנה לאורך שבע שנים. רלב"ג אמר שייחכן שהכוונה לתקופות, אך כתב שהפירוש הנראה לו יותר הוא שנים. רס"ג העלה אפשרות שמדובר בשבועות. מלבי"ם: הכוונה היא שיהיה שינוי בגזירה בכל תקופה, עד שיהיו

לא יכלו לומר לי את פתרון החלום, ⁵⁸ וְאַנְתָּ פְּהֵל ואתה כן יכולת, ⁵⁹ דִּי רוּחַ
 אֱלֹהֵינָּ קְדִישִׁין בְּךָ הדבר מראה על רוח אלוקים קדוש שנמצא בך ⁶⁰: (טז) אֲדִין
 דְּנִיאל דִּי שְׁמָה בְּלִטְשָׁאצַּר אֲשֶׁתּוּמָּם פְּשִׁעָה חָדָה אז דניאל המכונה בלשצר
 עמד בשתיקה ותימהון למשך שעה אחת, ⁶¹ וְרַעֲיִנְהִי יְבַהֲלָנָה ומחשבותיו
 הבהילו אותו והוא לא רצה לפתור את החלום (משום שהחלום כלל דברים שליליים
 שיקרו למלך), ⁶² עֲנָה מְלָכָא וְאָמַר נבוכדנצר צווח ואמר: בְּלִטְשָׁאצַּר חֲלָמָא
 וּפְשִׁיאָ אֵל יְבַהֲלָךְ בלשצר! החלום ופתרונו לא יבהילו אותך. אל תחשוש
 מלומר את החלום ופתרונו, שהרי לא אתה קבעת על מה אני אחלום ולא אתה
 קבעת מה הפתרון האמתי, ⁶³ עֲנָה בְּלִטְשָׁאצַּר וְאָמַר בלשצר ענה לנבוכדנצר
 ואמר לו: כְּרִי חֲלָמָא לְשִׁנְאָךְ וּפְשִׁיָּה לְעַרְךָ אדוני! החלום יתקיים לשונאך
 והפתרון שלו יתקיים לאויב שלך ⁶⁴: (יז) אֵיכְלָנָא דִּי חֲזִינָּ דִּי רַבָּה וְתַקָּה האילן
 שראית שגדל והתחזק, ⁶⁵ וְרוּמָה יִמְטֵא לְשִׁמְיָא וגובהו הגיע עד לשמים, ⁶⁶
 וְחֲזִינָּה לְכָל אַרְעָא והוא יהיה נראה בכל הארץ מרוב גודלו ⁶⁷: (יח) וְעַפְיָה
 שִׁפִּיר וענפיו היו טובים ויפים, ⁶⁸ וְאַנְבָּה שִׁגְיָא ופירותיו היו רבים, ⁶⁹ וּמְזוּן
 לְכָלֵּא בָּהּ והיה בו מזון לכולם, ⁷⁰ תְּהַתְּוְהִי תְּדוּר חַיִּית בְּרָא תחתיו היו חיים

מקורות ותמצית ההערות

58. מצודות.	שדניאל פנה אל ה' ואמר שהדברים יתקיימו
59. מצודות.	בשונאיו (האפשרות שרש"י כתב) וסבור שאין צורך לומר כן.
60. מצודות.	65. מצודות. מלבי"ם: דניאל לא הזכיר את תחילת גידולו של האילן (בניגוד לדבריו של נבוכדנצר אליו) משום שהוא לא רצה להזכיר לנבוכדנצר שהוא הגיע ממקום שפל.
61. מצודות.	66. מצודות.
62. רש"י.	67. מצודות.
63. מצודות.	68. מצודות.
64. מצודות. רש"י: מרי כאן הוא שם קדוש והפנייה כאן הייתה אל ה' שיקיים את החלום בשונא שלו - בנבוכדנצר. א"ע: דבר זה נאמר בלשון סגינהור ובעצם הכוונה הייתה שדבר זה באמת נאמר על המלך אבל דניאל לא רצה לומר זאת במפורש. כמו"כ דחה א"ע את האפשרות	69. מצודות.
	70. מצודות.

חיות השדה, ⁷¹ וּבְעֵנְפוֹהֵי יִשְׁכְּנֵן צִפְרֵי שָׁמַיָא וּבְעֵנְפוֹ שׁוֹכְנֵי צִיפּוּרֵי הַשָּׁמַיִם ⁷²: (יט) אֲנִי הוּא מְלָכָא דִּי רְבַת וּתְקַפְתָּ אַתְּהָ הוּא הַמֶּלֶךְ שֶׁגִּדְלַת וְהַתְּחִזְקַת. הַאֵילָן שְׂרָאִית בַּחֲלוּם מִסְמַל אוֹתָךְ (נְבוּכַדְנֶצַּר) שֶׁגִּדְלַת וְהַתְּחִזְקַת, ⁷³ וּרְבוּתָךְ רְבַת וּמָטָת לְשָׁמַיָא וְהַתְּגִדְלַת מְאוּד עַד שֶׁכֵּאֵילוֹ הִגַּעַת לַשָּׁמַיִם, ⁷⁴ וְשָׁלְטָנְךָ לְסוּף אַרְעָא וְהַשְׁלִטוֹן שֶׁלְךָ מִגִּיעַ עַד לַקְצֵה הָאָרֶץ ⁷⁵: (כ) וְדִי חִזָּה מְלָכָא עִיר וְקַדִּישׁ נַחַת מִן שָׁמַיָא וְזֶה שֶׁהַמֶּלֶךְ רָאָה מִלֵּאךְ קְדוֹשׁ שִׁירַד מִהַשָּׁמַיִם, ⁷⁶ וְאָמַר גְּדוֹ אֵילָנָא וְחַבְלוֹהֵי וְהַמֶּלֶךְ אָמַר לַכְרוֹת אֶת הָאֵילָן וְלִהְשַׁחֵת אוֹתוֹ, ⁷⁷ בְּרַם עֵקֶר שְׁרִשׁוֹהֵי בְּאַרְעָא שָׁבְקוּ אֵלָא שִׁישׁ לְהַשְׁאִיר אֶת הַשּׁוֹרְשִׁים שֶׁל הָעֵץ בְּקַרְקַע, ⁷⁸ וּבְאַסּוּר דִּי פְרִזְלֵ וְנִחְשׁ בְּדַתְאָא דִּי בְרָא וְהוּא יִהְיֶה קָשׁוּר עַל יְדֵי אֲזִיקִים הַעֲשׂוּיִים מִתַּכַּת וְנַחֲשׁוּשׁת כְּדִי שֶׁהוּא לֹא יִזוּז מִחוּץ לְמִקְוָמוֹ, ⁷⁹ וּבִטְלֵ שָׁמַיָא יִצְטַבַּע וְהוּא יִירַטֵב בְּטַל הַשָּׁמַיִם, ⁸⁰ וְעַם חַיּוֹת פְּרָא חֲלָקָה וְעַם חַיּוֹת הָאָרֶץ הוּא יִתְחַלֵּק בְּמֵאכֶל, ⁸¹ עַד דִּי שְׁבַעַה עֲדָנִין יִחְלְפוּן עֲלוֹהֵי וְהָאֵילָן יִהְיֶה תַּחַת גְּזִירָה זֹר בְּמִשְׁךְ שֶׁבַע שָׁנִים, הַגְּזִירָה שֶׁנִּגְזְרָה עַל הָאֵילָן תִּתְקִיִּים בְּמִשְׁךְ שֶׁבַע שָׁנִים ⁸²: (כא) דִּנְהָ פְּשָׂרָא מְלָכָא הַמֶּלֶךְ ! זֶהוּ פִתְרוֹן הַחֲלוּם, ⁸³ וְגִזְרַת עֲלָאָה הִיא וְזוֹהִי גְזִירַת עֲלִיוֹנִים, פִּתְרוֹן הַחֲלוּם הוּא גְזִירָה שֶׁתְּבוּא עֲלֵיךְ מֵאֵת ה', ⁸⁴ דִּי מְטַת עַל מְרֵי מְלָכָא הַגְּזִירָה הַזֹּאת תְּבוּא עַל אֲדוֹנֵי הַמֶּלֶךְ ⁸⁵: (כב) וְלָךְ טְרַדִּין מִן אַנְשָׂא יִגְרְשׁוּ אוֹתָךְ מִבֵּין הָאֲנָשִׁים, אַתְּהָ לֹא תוֹכֵל לִהְיוֹת בֵּין אֲנָשִׁים, ⁸⁶ וְעַם חַיּוֹת בְּרָא

מקורות ותמצית ההערות

71. מצודות.	77. מצודות.
72. מצודות.	78. מצודות.
73. מצודות.	79. מצודות.
74. מצודות.	80. מצודות.
75. מצודות.	81. מצודות.
76. מצודות. מלבי"ם: דניאל לא חזר על קציצת הענפים משום שהוא לא רצה לומר לנבוכדנצר שכל השרים שלו יעזבו אותו, אלא רצה לפתור רק את פרטי החלום שנוגעים לנבוכדנצר עצמו.	82. מצודות.
	83. מצודות.
	84. מצודות.
	85. מצודות.
	86. רש"י.

לְהוֹה מְדַרְךָ ואתה תגור עם החיות, ⁸⁷ וְעִשְׂבָּא כְּתוּרִין לְךָ יִטְעֲמוּן ויאכילו אותך עשבים כמו שמאכילים את השוורים, ⁸⁸ וּמִטְל שְׁמַיָּא לְךָ מְצַבְעִין וטל השמים ישטוף את גופך, ⁸⁹ וְשִׁבְעָה עֲדָנִין יַחְלְפוּן עֲלֶיךָ ושבע שנים יעברו עליך בגזירה זו, ⁹⁰ עַד דִּי תִגְדַּע דִּי שְׁלִיט עֲלָאָה בְּמַלְכוּת אַנְשָׂא (גזירה זו תתקיים במשך שבע שנים) עד שתדע שאני (ה') שולט על מלכות האנשים, ⁹¹ וְלִמְן דִּי יִצְבָּא יִתְנַנֵּה וְה' ימסור את מלכותו למי שהוא ירצה ⁹²: (כג) וְדִי אָמְרוּ לְמִשְׁפַּק עֵקֶר שְׂרִשְׁוֹהֵי דִי אֵילָנָא ומה שאמרו בחלום להניח את השורשים של האילן, ⁹³ מַלְכוּתְךָ לְךָ קִימָה (השארת השורשים מסמלת) שהמלכות שלך תתקיים – אתה תחזור למלוך, ⁹⁴ מִן דִּי תִגְדַּע דִּי שְׁלִטְן שְׁמַיָּא (אתה תחזור למלוך) משום שאתה תדע שאני שולט מהשמיים על הארץ, אתה תזכה לחזור ולמלוך מאחר שתבין שאני (ה') שולט על העולם ⁹⁵: (כד) לְהֵן מַלְכָּא לְכֵן אַדוּנֵי הַמֶּלֶךְ, ⁹⁶ מַלְכֵי יִשְׂפָר עֲלֶיךָ עצתי תהיה טובה בעיניך, ⁹⁷ וְחֲטָאָךָ בְּצַדְקָה פָּרַק ועל ידי שתעשה מעשים של צדקה – אתה תוכל לפרוק את העוון שלך, ⁹⁸ וְעִוְיָתְךָ בְּמַחֵן עֲנִין ואת העוונות שלך אתה יכול לבטל על ידי חנינת עניים, ⁹⁹ הֵן תִּהְיֶה אַרְכָּה לְשִׁלּוּתְךָ אולי על ידי כך תהיה שהות לשלומך. אולי על ידי שתעשה מעשים של צדקה

מקורות ותמצית ההערות

הגזירה הייתה על שנבוכדנצר העמיד את הפסל כדי לשנות את גזירת ה', ומיד לאחר שנבוכדנצר יבין את הדבר העיקרי שאין ביכולתו למנוע את קיום גזירות ה', הוא יחזור למלכותו.	87. מצודות.
96. רלב"ג. רש"י: הכוונה "באמת".	88. מצודות.
97. רש"י.	89. מצודות.
98. רש"י. מלבי"ם: חלק מהמראה שדניאל ראה היה שנבוכדנצר יכול להציל את עצמו על ידי מתן של צדקה ולכן הוא ייעץ לנבוכדנצר לעשות זאת.	90. מצודות. רש"י: הגזירה הייתה במשך שבע שנים משום שנבוכדנצר החריב את בית המקדש שנבנה לאורך שבע שנים.
99. רש"י. רס"ג הוסיף אפשרות נוספת שהכוונה היא שעל ידי מכות מרדות ותעניות – עוונות יכופר.	91. מצודות.
	92. מצודות.
	93. רש"י.
	94. רש"י.
	95. מלבי"ם: דניאל לא פתר את העניין שהשפל שבאנשים יקום עליו משום שעיקר

ותחון עניים, הפורענות תשתהה מלבוא¹⁰⁰: (כה) פִּלְאָ מְטָא עַל נְבוּכַדְנֶצַּר
 מְלָכָא כַּל פִּתְרוֹן הַחֲלוּם הִגִּיעַ עַל נְבוּכַדְנֶצַּר¹⁰¹: (כו) לְקַצַּת יִרְחִין תִּירֵי עֲשֹׂר
 לְסוּף שְׁנַיִם עֶשֶׂר חֳדָשִׁים, לְאַחַר שֶׁעָבְרוּ שְׁנַיִם עֶשֶׂר חֳדָשִׁים,¹⁰² עַל הַיֵּבֶל
 מְלָכוּתָא דֵי בְּבַל מְהִלָּה הָיָה (לְסוּף שְׁנַיִם עֶשֶׂר חֳדָשִׁים) נְבוּכַדְנֶצַּר הָיָה מְטִייל
 עַל הַיֵּבֶל הַמְּלָכוּת שֶׁבְּבַל¹⁰³: (כז) עֵינָה מְלָכָא וְאָמַר צוּחַ הַמֶּלֶךְ וְאָמַר בְּגֵאוּוּהָ:¹⁰⁴
 הֵלֵא דָא הִיא בְּבַל רְבַתָּא הֵלֵא זֹוּהִי בְּבַל הַגְּדוּלָּה,¹⁰⁵ דֵי אָנָּה בְּנִיתָה לְבֵית מְלָכוֹ
 (זֹוּהִי בְּבַל הַגְּדוּלָּה) שְׂאֵנִי בְּנִיתִי לְבֵית מְלָכוּת,¹⁰⁶ בְּתַקְפָּה חֲסָנִי וְלִיקַר הַדְּרִי וְאֵנִי
 בְּנִיתִי אוֹתָהּ בְּחֻזְקִי וּלְכַבּוּדִי. נְבוּכַדְנֶצַּר אָמַר שֶׁהוּא לֹא נֶעֱזַר בְּאֶפֶס אֶחָד כְּדֵי
 לְבַנּוֹת אֶת בְּבַל וְהוּא גַם לֹא בָּנָה אוֹתָהּ לְשֵׁם בֵּיטְחוֹן מֵהַתְּקַפָּת אוֹיֵב, אֲלֵא רַק
 לְשֵׁם כְּבוֹד¹⁰⁷: (כח) עוֹד מְלָתָא בְּפִם מְלָכָא עוֹד הִיָּה הַדְּבַר בְּפִי הַמֶּלֶךְ, כְּאִשֶׁר
 נְבוּכַדְנֶצַּר עוֹד לֹא סִיֵּם לְדַבֵּר,¹⁰⁸ קָל מִן שְׂמִיָּא נְפֹל קוֹל מֵהַשְּׁמַיִם,¹⁰⁹ לָךְ
 אָמְרִין נְבוּכַדְנֶצַּר מְלָכָא מְלָכוּתָהּ עֲדַת מְנָהּ (הַקוֹל אָמַר) נְבוּכַדְנֶצַּר הַמֶּלֶךְ!
 הַמְּלָכוּת תִּסּוּר מִמֶּךָ¹¹⁰: (כט) וּמִן אֲנִישָׁא לָךְ טְרַדִּין וְאַתָּה תִּהְיֶה מְגוֹרֵשׁ מִבֵּין
 הָאֲנָשִׁים, לֹא תוּכַל לְחַיּוֹת בְּחִבְרַת אֲנָשִׁים,¹¹¹ וְעַם חַיּוֹת בְּרָא מְדוּדָךְ וְאַתָּה תִּגּוֹר
 עִם חַיּוֹת הָאָרֶץ,¹¹² עֲשָׂבָא כְּתוּרִין לָךְ יִטְעֻמוּן וַיֹּאכִילוּ אוֹתָךְ עֹשְׂבִים כְּמוֹ

מקורות ותמצית ההערות

104. מצודות.	100. רש"י. כמו"כ הסביר רש"י מדוע דניאל השיא עצה זו לנבוכדנצר. בני ישראל שגלו היו עניים והוא רצה שנבוכדנצר יפרנס אותם. א"ע הוסיף אפשרות נוספת לביאור הפסוק, שעל ידי הצדקה, תבטל לגמרי הגזירה.
105. מצודות. רש"י הוסיף מדרש שנבוכדנצר שמע קולות של עניים שבאו וביקשו ממנו שיפרנס אותם ונבוכדנצר ענה שלולי הוא – לא הייתה להם פרנסה.	101. רש"י. מצודות: גם הפסוקים הבאים נחשבים לחלק מהאיגרת וכן כתב רלב"ג בפירושו לפרק ג פסוק ל.
106. מצודות.	102. מצודות. מלבי"ם: במשך כמעט שנה מהחלום, נבוכדנצר לא יצא מהיכלו היות והוא חשש לקיום הגזירה. לאחר שעברה כמעט שנה והגזירה לא התקיימה, הוא אמר לעצמו שהגזירה גם לא תתקיים ולכן הוא יצא מהיכלו.
107. מצודות.	103. מצודות.
108. מצודות.	104. מצודות.
109. מצודות.	105. מצודות.
110. מצודות.	106. מצודות.
111. מצודות.	107. מצודות.
112. מצודות.	108. מצודות.

שמאכילים את השוורים, ¹¹³ וְשִׁבְעָה עֲדָנִין יִחְלְפוּן עִלְךָ וּשְׁבַע שָׁנִים יִחְלְפוּ
 עֲלֶיךָ בְּגִזְרָה זֹאת, גִּזְרָה זֹאת תִּימָשֶׁךְ לְאוֹרֶךְ שְׁבַע שָׁנִים, ¹¹⁴ עַד דֵּי תִנְדַּע דֵּי שְׁלִיט
 עֲלָאָה בְּמַלְכוּת אֲנָשָׂא (גִּזְרָה זֹאת תִּתְקִיִּים) עַד אֲשֶׁר תִּדַע שְׁאֵנִי שׁוֹלֵט עַל מַלְכוּת
 הָאֲנָשִׁים, ¹¹⁵ וְלִמֵּן דֵּי יִצְבֵּא יִתְנַנְּה וְאֵנִי נֹתֵן אֶת הַמַּלְכוּת לְמִי שְׁאֵנִי רוּצָה ¹¹⁶:
 (ל) בַּהּ שְׁעֵתָא בְּאוֹתוֹ הַזֶּמֶן, מִיָּד לְאַחַר שְׁנִבְכֻדְנֶצַּר סִיִּים אֶת דְּבָרֵיו, ¹¹⁷ מְלִתָּא
 סִפְתָּ עַל נְבוּכַדְנֶצַּר הַדְּבָר בָּא עַל נְבוּכַדְנֶצַּר, הַגִּזְרָה הַתְּחִילָה לְהִתְקִיִּים, ¹¹⁸ וּמֵן
 אֲנָשָׂא טְרִיד דַּעְתּוֹ שֶׁל נְבוּכַדְנֶצַּר הַשְּׁתַבְשָׁה עֲלָיו עַד שֶׁהוּא בְּרַח מִחִבְרַת אֲנָשִׁים.
 דַּעְתּוֹ שֶׁל נְבוּכַדְנֶצַּר הַשְּׁתַבְשָׁה וְהוּא הֵלֶךְ לְגוֹר עִם הַחַיּוֹת, ¹¹⁹ וְעִשְׂבָּא כְּתוּרִין
 יֵאָכְל וְהוּא אֵכֵל עֲשָׂבִים כְּמוֹ שֶׁהַשׁוֹרִים אוֹכְלִים אוֹתָם, ¹²⁰ וּמִטַּל שְׁמַיָּא גְּשֵׁמָה
 יִצְטַבַּע וּמִטַּל הַשָּׁמַיִם גּוֹפּוֹ נֶרְטָב, ¹²¹ עַד דֵּי שְׁעָרָה כְּנִשְׂרִין רְבָה עַד אֲשֶׁר גְּדָלוֹ
 שִׁעֲרֹתָיו כְּכַנְפֵי נֶשֶׁר, ¹²² וְטַפְרוֹהִי כְּצַפְרִין וְהַצִּיפּוֹרְנִיִּים שֶׁלּוֹ גְּדָלוֹ כְּמוֹ
 צִיפּוֹרְנִיָּהֶם שֶׁל צִיפּוֹרִים ¹²³: (לֵא) וְלִקְצַת יוֹמֵיהָ וּבִסוּף שְׁבַע הַשָּׁנִים שֶׁהַגִּזְרָה
 הַיֵּיתָה בְּתוֹקָף, ¹²⁴ אָנָּה נְבוּכַדְנֶצַּר עֵינָיו לְשִׁמְיָא אֵנִי נְבוּכַדְנֶצַּר, נִשְׁאַתִּי אֶת עֵינֵי
 לְשָׁמַיִם, ¹²⁵ נְטַלְתָּ וּמִנְדַּעֵי עֲלָיִ יָתוּב וּבִיקְשָׁתִי מֵה' שִׁישִׁיב לִי אֶת דַּעְתִּי, ¹²⁶

מקורות ותמצית ההערות

113. מצודות.	124. רש"י. מה היה בתקופה שבה התקיימה
114. מצודות.	גזירתו של ה' בנבוכדנצר? האם מרדו בו?
115. מצודות.	אברבנאל: לא מרדו בנבוכדנצר היות וכוונת
116. מצודות.	הפסוקים איננה לומר שהוא התנהג ממש כחיה,
117. מצודות.	אלא הוא התנהג כאדם חולה, ונתיניו התייחסו
118. מצודות.	אליו כשליט זקן שאינו יכול לתפקד במאה
119. מצודות.	אחוז. אלא שחז"ל אמרו שאויל מרודך מרד
120. מצודות.	בנבוכדנצר בתקופה זו, ולאחר מכן נבוכדנצר
121. מצודות.	חזר למלכותו והעניש את אויל מרודך על המרד.
122. מצודות.	משום כך, כאשר נבוכדנצר מת בסוף ימיו, אויל
123. מצודות.	מרודך לא הסכים למלוך במקומו עד שהוציאו
124. מצודות.	את גופתו של נבוכדנצר מהקבר והוכיחו לאויל
125. מצודות.	מרודך שהוא מת.
126. מצודות.	125. מצודות.
123. מצודות. א"ע הביא מקרה של אדם שהלך	126. מצודות.
לחיות עם החיות והתחיל להתנהג כמוהם.	

וּלְעֹלָאָה בְּרַכְתִּי וּבְרַכְתִּי אֶת הָעֲלִיּוֹן, בִּירְכַתִּי אֶת ה',¹²⁷ וְלָחִי עֲלֵמָא שְׂבַחַת וְהִדְרַת וּשְׂבַחַתִּי וּפִיאֲרַתִּי אֶת חַי הָעוֹלָמִים, שִׁיבַחַתִּי וּפִיאֲרַתִּי אֶת ה',¹²⁸ דִּי שְׂלֵטְנָה שְׂלֵטָן עֲלֵם וּמְלֻכּוּתָהּ עִם דָּר וְדָר (שִׁיבַחַתִּי וּפִיאֲרַתִּי אֶת ה') שְׂשֵׁלְטוֹנוּ מִתְקִיִּים לְעוֹלָם וּמְלֻכּוּתוֹ מִתְקִיִּימַת לְאוּרֶךְ כָּל הַדּוֹרוֹת¹²⁹: (לג) וְכָל דִּיִּרִי אֲרַעָא בְּלָה חֲשִׁיבִין כָּל אַנְשֵׁי הָעוֹלָם אִינַם נַחֲשָׁבִים לְפָנֵי ה', כָּל אַנְשֵׁי הָעוֹלָם אִינַם חֲשׁוּבִים כַּאֲשֶׁר מִשׁוּוִים אוֹתָם לְגַדּוֹלְתוֹ שֶׁל ה',¹³⁰ וּבְמִצְפֵּיָה עֲבַד בְּחֵיל שְׂמִיָּא וְדִיִּרִי אֲרַעָא וְה' עוֹשֶׂה כְּרַצוֹנוֹ בְּצַבֵּא הַשְּׁמַיִם וּבִיּוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ, ה' עוֹשֶׂה כְּרַצוֹנוֹ בְּעוֹלָם,¹³¹ וְכָא אִיִּתִּי דִּי יִמְחָא בִּידָהּ וְאִין מִי שִׁימַחָה בְּה' מִלְעֲשׂוֹת אֶת מַה שֶּׁהוּא רּוֹצֵה לַעֲשׂוֹת,¹³² וְיֵאמֹר לָהּ מַה עֲבַדְתָּ וְאִין מִי שִׁיגִיד לָהּ "מַה עֲשִׂיתָ" – אִין מִי שִׁיכּוֹל לְהַעֲבִיר בִּיקוּרַת עַל מַעֲשָׂיו שֶׁל ה'¹³³: (לג) בְּה זְמָנָא מְנַדְעִי יְתוּב עָלֵי בְּאוֹתוֹ הַזְּמַן דַּעֲתִי חֲזָרָה עֲלַי, דַּעֲתִי כְּבָר לֹא הִיִּיתָה מְשׁוּבֶשֶׁת יוֹתֵר,¹³⁴ וְלִיִּקֵּר מְלֻכּוּתִי הִדְרִי וְחֲזָרְתִי לְכַבּוֹד מְלֻכּוּתִי,¹³⁵ וְזִי יְתוּב עָלֵי וְזוּהַר הַפְּנִים שֶׁלִּי חֲזָר אֵלַי,¹³⁶ וְכִי הִדְבְּרִי וְרַבְרַבְנִי יַבְעוּן וְהַיּוֹעֲצִים וְהַשְּׂרִים רְצוּ אוֹתִי,¹³⁷ וְעַל מְלֻכּוּתִי הִתְקַנַּת וְהוֹכַנְתִּי עַל מַמְלַכְתִּי, חֲזָרְתִי לְמַלּוּךְ עַל מַמְלַכְתִּי,¹³⁸ וְרַבּוֹ יְתִירָה הוֹסַפְתָּ לִּי וְגַדּוֹלָה נּוֹסַפְתָּ הַתּוֹסַף לִּי, הִיִּיתִי בְּמַעֲלָה גְדוֹלָה יוֹתֵר מִמָּה שֶׁהִיִּיתִי לְפָנֵי שְׂגוֹרְשֵׁתִי¹³⁹: (לד) בְּעֵן אֲנָה נְבוּכַדְנֶצַּר מְשַׁבַּח וּמְרוֹמֵם וּמְהִדְר לְמִלְכָּה שְׂמִיָּא עַכְשָׁיו אֲנִי נְבוּכַדְנֶצַּר מְשַׁבַּח, מְרוֹמֵם וּמְפָאֵר אֶת מֶלֶךְ הַשְּׁמַיִם,¹⁴⁰

מקורות ותמצית ההערות

127. רש"י. רס"ג: נבוכדנצר הצדיק על עצמו	133. מצודות.
את הדין.	134. מצודות.
128. מצודות.	135. רש"י.
129. מצודות.	136. רש"י.
130. מצודות. רש"י הביא דימוי של חז"ל לאבן טובה שמעמידים אותה בשמש ויוקר האבן אינו ניכר ביחס לשמש.	137. רש"י.
131. רש"י.	138. רש"י.
132. רש"י.	139. רש"י והביא את מדרש חז"ל שהכוונה היא שהוא רכב על תנין וכי.
140. רש"י.	140. מצודות.

דִּי כָּל מְעַבְדוּהִי קִשְׁט (אני משבח את ה') שכל מעשיו אמת,¹⁴¹ וְאַרְחָתָה דִּין
וּכְל דְרַכְיוּ בְדִין – כָּל דְרַכְיוּ שֶׁל ה' מוֹצֵדְקִים,¹⁴² וְדִי מִהֶלְכִין בְּגִוָּה יִכַּל לְהַשְׁפִּילָה
וּמִי שֶׁהוֹלֵךְ בְּגֵאוּוּהָ עֵלּוּל לֵהוּיֹת מוֹשְׁפֵל¹⁴³:

סיכום התועלויות לרלב"ג:

- א. ראוי למלך שיהיו לו יועצים שהוא יתייעץ איתם ושיהיו להם הכלים לחיות בצורה מכובדת (כמו בגדים נאים). לכן גם נבוכדנצר רצה לקחת את היועצים שלו כילדים, כיוון שכך ניתן לחנך אותם.
- ב. המזונות הדקים מחדדים את השכל ולכן נבוכדנצר רצה להאכיל את הילדים במאכל זה.
- ג. לאדם יכולים להיות כמה מושגים במה שיקרה בעתיד, כמו ששר הסריסים קרא לדניאל בשם אלוהיו כדי לומר שהוא יהיה גבוה מעל כולם.
- ד. ראוי לשים גדר כדי שלא לעבור על דברי תורה ולכן דניאל רצה להימנע מלאכול את פת המלך ומלשותות את היין שנבוכדנצר הביא לו.
- ה. ללמדנו שאין ראוי לאדם לסכן את עצמו בשביל ההרחקות האלה ולכן הכתוב מספר שדניאל סמך על קשריו הטובים עם שר הסריסים כשנמנע מהיין והפת.
- ו. להודיע שגם בסתר ראוי לירא מהמלך כמו שעשה שר הסריסים.
- ז. להודיע שהמאכלים המזיקים מזיקים למשך עשרה ימים. לכן
- דניאל אמר למלצר לנסות אותם למשך עשרה ימים.
- ח. להודיע שאוהבי ה' נעזרים בו וכך יכלו אוהביו להסתדר ללא יין ולחם ולמרות זאת היו בריאים יותר מהאחרים.
- ט. ללמדנו שמי שפותר חלומות – צריך להיות חכם על מנת לקבל את הנבואה, כמו שדניאל וחבריו היו חכמים.
- י. ללמדנו שה' נותן לאוהביו גמול של עושר וכבוד בנוסף לגמול הרוחני, כמו שדניאל וחבריו זכו למעלה וכבוד.
- יא. לפרסם את החכמה שנמצאת באומה שלנו עד שהילדים באומה שלנו היו חכמים יותר מהגדולים באומות האחרות. הדבר נגרם מכך שהתורה מיישרת אותנו ומרחיקה את המאכלים המזיקים.
- יב. להודיענו שלפעמים אדם מבין שלחלום שלו יש משמעות אמיתית כמו שהיה עם נבוכדנצר.
- יג. ללמדנו שהחלומות המנבאים את העתיד מופיעות בתחילת השינה ולא כאשר אדם שקוע בשינה. מבחינה גופנית לא ייתכן שהחלומות יופיעו כאשר אדם שקוע בשינה.

המשך סיכום התועלויות לרלב"ג:

- יד. המזג משפיע על דברי החלומות והמחשבות ולכן נבוכדנצר קרא לחרטומי הכוכבים.
- טו. ללמדנו את ההדרגה של חשיבות הדברים: חכמת הטבע קודמת לחכמת המזלות.
- טז. ללמדנו שמי שבא לפני המלך – ראוי שיברך אותו בהתחלה.
- יז. ללמדנו שה' מסר את בני ישראל ביד אדם שלא היה אכפת לו להרוג אנשים אחרים כמו שנבוכדנצר לא פחד להרוג את הכשדים. זאת מפני החטאים החמורים של בני ישראל.
- יח. לפעמים צריך לבקש הארכת זמן מהמלך כמו שדניאל ביקש מנבוכדנצר.
- יט. גם כאשר אדם רואה שצרה באה עליו – עליו לקחת עצה להשתדל להינצל מכך. בגלל זה כאשר דניאל וחבריו יועדו להריגה, הוא שאל את המלך למה, כדי לפתוח לו פתח להצלה.
- כ. ללמדנו שה' ממלא את בקשותיהם של מי שבוטח בו, כמו שדניאל היה בטוח שה' ימסור בידו את סוד החלום.
- כא. ללמדנו שה' מוסר את החכמות ביד מי שהוא מוסר אותם, כמו שכתוב: "יהב חכמתא לחכימין".
- כב. להודיע שראוי לברך את מי שהטיב לו כמו שדניאל בירך את ה' שנתן לו את החכמה.
- כג. ללמדנו את עניין ארבעת המלכויות ושהמלכות החמישית היא המלכות של מלך המשיח.
- כד. להודיע שאין ראוי שאדם יתפאר בטובה שה' הטיב לו כמו שדניאל לא ייחס לעצמו את החכמה, אלא ייחס אותה אל ה'.
- כה. להודיע שראוי לאדם להתנהג על דרך הענווה כמו שדניאל אמר שה' הודיע לו את פתרון החלום כדי שהדבר יודע לנבוכדנצר ולא משום מעלתו.
- כו. להודיע שאין ראוי שאדם יאשים את קודמיו בפני המלך, כשם שדניאל אמר שהכשדים לא היו יכולים לדעת את פתרון החלום והוא לא האשים אותם באי ידיעת הפתרון.
- כז. לפרסם את הטובה והכבוד שהגיעו לדניאל.
- כח. ללמדנו שאין לאדם שמופקד על דבר כלשהו למנות אדם ללא הסכמת הממונה עליו, כמו שדניאל ביקש רשות מהמלך למנות את חנניה, מישאל ועזריה, ולא מינה אותם לבד.

המשך סיכום התועלויות לרלב"ג:

ב.שמחה, כמו שעשו כן חנניה, מישאל ועזריה.	כט. ללמדנו שכאשר אדם רוצה לשמוח בשמחה כלשהי, ראוי שגם חבריו ישמחו בו, כמו שדניאל דאג שחבריו ימונו גם כן לתפקידים.
לב. ללמדנו שהגאווה היא מידה מגונה ולכן ה' השפיל את נבוכדנצר למשך שבע שנים והעביר אותו ממלכותו.	ל. ללמדנו את הנס שעשה ה' לחנניה, מישאל ועזריה.
לג. ללמדנו שהצדקה מצילה מצרות שבאות על האדם.	לא. להודיע שמי שמוסר עצמו על קידוש ה' - ראוי לו לעשות זאת

פרק ה

(א) **בַּלְשַׁאֲצַר מִלְכָּא עֶבֶד לְחַם רַב לְרַבְרַבְנוּהִי אֶלְף בַּלְשַׁצַּר הַמֶּלֶךְ** (שמלך על בכל לאחר מות בנו של נבוכדנצר אויל מרודך) עשה סעודה גדולה לאלף השרים שלו. זאת משום שהוא ניצח במלחמה את דריוש המדי,¹ וְלִקְבַּל אֶלְפָּא חֲמָרָא שְׁתֵּה גַם הַמֶּלֶךְ בַּלְשַׁצַּר שְׁתֵּה יֵין רַב יַחַד עִם אֶלְף שְׁרִי:² (ב) **בַּלְשַׁאֲצַר אָמַר בְּטַעַם חֲמָרָא** לאחר שהשתכר, אמר בלשצר,³ **לְהִיתִיָּה לְמֵאנֵי דְהָבָא וְכִסְפָּא דִּי הִנֵּפֵק נְבוּכַדְנֶצַּר אָבוּהִי מִן הַיְכָלָא דִּי בִירוּשְׁלָם** (בלשצר אמר) להביא את כלי הזהב והכסף שהוציא נבוכדנצר סבו מבית המקדש שבירושלים,⁴ **וְיִשְׁתּוֹן בְּהוֹן מִלְכָּא וְרַבְרַבְנוּהִי שְׁגֻלְתָּה וְלַחְנַתָּה וְהַמֶּלֶךְ**, שריו, המלכה ופילגשו של המלך ישתו מתוך כלי המקדש.⁵ פילגש היא אישה שהתחתנה עם אדם ללא כתובה וקידושין⁶: (ג) **בְּאֲדִין הִיתִיו מֵאנֵי דְהָבָא דִּי הִנֵּפְקוּ מִן הַיְכָלָא דִּי בִירוּשְׁלָם** אז הביאו את כלי הזהב שהוציאו מהיכל שבבית ה' בירושלים,⁷ **וְאִשְׁתּוֹי בְּהוֹן מִלְכָּא וְרַבְרַבְנוּהִי שְׁגֻלְתָּה**

מקורות ותמצית ההערות

143. רש"י.
- א שגם נכדים נקראים בניו של אדם ולכן אין זה קשה. מלבי"ם: בלשצר התייחס להיכל כהיכל רגיל ולא כהיכל ה' וזה היה חלק מחטאו. לעומת זאת, שריו כן קראו להיכל בשם בית ה' (כפי שמופיע בפסוק הבא).
5. מצודות.
6. עיין אוצר מפרשי התנ"ך על ספר בראשית במאמר על הגדרת פילגש ובמחלוקת הראשונים המובאת שם בקשר להגדרתה.
7. מצודות. כלי הכסף לא הוזכרו בפסוק ולפי מצודות הסיבה היא שהכתוב רצה לקצר. מלבי"ם: בלשצר ציווה להביא גם את כלי הכסף וגם את כלי הזהב משום שהוא לא התייחס בכלל לעבודות של בית המקדש, ולכן הוא ציווה להביא את כל הכלים. משרתיו כן התייחסו בכבוד לבית המקדש, אלא שהם סברו
1. מצודות. לפי פירושו, בלשצר היה נכדו של נבוכדנצר ובנו של אויל מרודך. רש"י פירש שבלשצר היה אחיו של אויל מרודך. רס"ג: בלשצר נכתב כאן חסר האות ט משום שהוא שלח את ידיו בכלי בית המקדש. כמו כן הסביר את מהות השם בלשצר - "בלש - אוצר", מחפש אוצרות.
2. מצודות.
3. רש"י. מלבי"ם: הדגש הוא שבלשצר התנהג כמו שיכור מהשורה ברצון שלו להביא את כלי המקדש, והוא לא התנהג כמו שראוי שמלך יתנהג.
4. רש"י. מפסוק זה יש לכאורה ראייה לשיטתו של רש"י שבלשצר היה אחיו של אויל מרודך ובנו של נבוכדנצר. אולם, רלב"ג הסביר בפסוק

וּלְחַנְתָּהּ וּשְׁתוּ בָהֶם הַמֶּלֶךְ, שְׂרִי, הַמַּלְכָּה וּפִילְגַשְׁי הַמֶּלֶךְ⁸: (ד) אֲשֶׁתִּיּוֹ חֲמֵרָא
הַמֶּלֶךְ, שְׂרִי, הַמַּלְכָּה וְהַפִּילְגַשְׁיִים שְׁתוּ יַיִן, וְשִׁבְחוּ לְאַלְהֵי דְהִבְאָ וְכִסְפָּא נְחֻשָׁא
פְּרִזְלָא אָעָא וְאַבְנָא וְהֵם שִׁיבְחוּ פְסָלִים שִׁשִּׁימְשׁוּ לַעֲבוּדָה זָרָה וְהִיוּ עֲשׂוּיִים
מִזָּהָב, כֶּסֶף, נְחוֹשֶׁת, בְּרֹזֶל, עֵץ וְאַבְנֵי¹⁰: (ה) בַּהּ שִׁעְתָּה נִפְקָה אֲצַבְעֵן דִּי יַד אֲנָשׁ
בְּאוֹתָהּ שַׁעָה (שְׁתוּ מִכְּלֵי הַמִּקְדָּשׁ וּשִׁיבְחוּ אֶת הָעֲבוּדָה הַזֹּרָה), יֵצֵא מִהַשְּׂמִיִּים יַד
שְׁהִיִּתָּה דוּמָה לִידוֹ שֶׁל אָדָם,¹¹ וְכָתְבֵן לְקַבֵּל נְבִרְשֵׁתָא עַל גִּירָא דִּי כְּתֹל הֵיכְלָא
דִּי מְלָכָא וְהִיד כְּתָבָה עַל הַסִּיד שֶׁעַל הַקִּיר מוֹל הַמְּקוֹם שֶׁבוּ הִיִּתָּה מוֹצֵבֶת
הַמְּנוּרָה שֶׁהָאִירָה בְּחֹדֶר שֶׁבְּהֵיכַל הַמֶּלֶךְ,¹² וּמְלָכָא חֲזָה פֶּסֶם יְדָה דִּי כְּתָבָה וְהַמֶּלֶךְ
רָאָה אֶת יַד הָאָדָם שֶׁכְּתָבָה עַל הַקִּיר¹³: (ו) אֲדִין מְלָכָא זִיזְהִי שְׁנוּזְהִי אַז, לְאַחַר
שֶׁהַמֶּלֶךְ רָאָה אֶת הַיָּד כּוֹתֵבֶת, הַשְּׁתַנָּה זִיו פְּנִי, וְרַעֲיֵנְהִי יִבְהַלְוִנָּה וּמַחֲשׁוּבוֹתֵי
שֶׁל הַמֶּלֶךְ בִּלְבָלוּ אוֹתוֹ,¹⁵ וְקִטְרֵי חֲרִיצָה מְשִׁתְרִין וְכֵאלִיו שֶׁהַמֶּלֶךְ פָּחַד כָּל כֶּךָ
עַד שֶׁנִּפְתַּח חֲגוּרָתוֹ בְּגַלֵּל שֶׁכָּל מוֹתְנִיּוֹ רַעְדוּ,¹⁶ וְאַרְכְּבָתָה דָּא לְדָא נִקְשָׁן
וְהַבְּרַכִּיִּים שֶׁל הַמֶּלֶךְ הִקִּישׁוּ זֶה עַל זֶה מְרֹב פָּחַד¹⁷: (ז) קִרָּא מְלָכָא בְּחֵיל הַמֶּלֶךְ
קִרָּא בְּקוֹל גְּדוֹל,¹⁸ לְהַעֲלֶה לְאַשְׁפִּיא פְּשָׁדָּאִי וְגִזְרִיא (הַמֶּלֶךְ קִרָּא בְּקוֹל גְּדוֹל)
לְהַכְנִיס אֵלָיו אֶת הָאֲשָׁפִים (הַבְּקִיאִים בְּחִכְמַת הַרְפוּאָה), הַכְּשָׁדִים (מַגִּידֵי עֲתִידוֹת),
וְהַגּוֹזְרִים (קוֹסְמִים שֶׁגּוֹזְרִים מִהַ יְהִיָּה עַל פִּי מַעֲשֵׂה קוֹסְמוֹת שַׁעֲשׂוּ),¹⁹ עֵנָה מְלָכָא
וְאָמַר לְחַפְיָמִי בְּבָל קִרָּא הַמֶּלֶךְ בְּקוֹל רֵם וְאָמַר לְחַכְמֵי בְּבָל²⁰: דִּי כָּל אֲנָשׁ דִּי

מקורות ותמצית ההערות

12. רש"י. רס"ג הוסיף פירוש נוסף שהכוונה היא שהיך כתבה על הקיר שמול החלון.	שהאלוהי שלהם חזק יותר מה' ולכן הם הקפידו להביא את הכלים שאיתם עבדו לפני ולפנים – את כלי הזהב.
13. מצודות.	
14. מצודות.	8. מצודות. מלבי"ם: היה מקובל אז שהנשים לא יושבות במשתה עם הגברים (כמו שהיה אצל וּשְׁתִי), והשתתפות הנשים במשתה זה רק מראה על יחסו המזלזל של בלשצר.
15. מצודות.	9. מצודות.
16. מצודות.	10. מצודות.
17. מצודות.	11. רש"י.
18. מצודות.	
19. עיין בביאורנו לפרק ד פסוק ד.	
20. עיין בביאורנו לפרק ב פסוק ח.	

יִקְרָה כְּתָבָה דְּנָה כָּל אָדָם שִׁיקְרָא כְּתָב זֶה (הכתב שעל הכותל),²¹ וּפְשָׁרָה יְחֻנְנִי
 והוא יאמר לי את פירושו, ייעשו לו הדברים הבאים:²² (1) אַרְגֹּנָא יִלְבַּשׁ הוא
 יולבש בלבוש של ארגמן,²³ (2) וְהַמְנִיכָא דִּי דְהָבָא עַל צְוָאָרָה יוֹשֵׁם על הצוואר
 שלו שרשרת עשויה זהב,²⁴ (3) וְתַלְתֵּי בְּמַלְכוּתָא יִשְׁלֹט הוא ישלוט על שליט
 מהממלכה שלי:²⁵ (ח) אֲדִין עֲלִין כָּל חַפְיִמֵי מְלָכָא אז נכנסו כל חכמי המלך,²⁶
 וְלֹא כְּהִלִין כְּתָבָא לְמִקְרָא והם לא היו יכולים לקרוא את הכתב שהיה על
 הכותל,²⁷ וּפְשָׁרָה לְהוֹדְעָה לְמִלְכָא והם לא היו יכולים לומר למלך את פתרון
 הכתב שעל הכותל:²⁸ (ט) אֲדִין מְלָכָא בְּלִשְׂאֲצַר שְׂגִיָּא מְתַבְּהֵל אז, לאחר
 שחכמי המלך לא הצליחו לקרוא את הכתב, המלך בלשצר נבהל מאוד,²⁹
 וְזִיזְהֵי שְׁנִין עֲלוּהֵי וְזִי פְנִי הַשְׁתַּנָּה עֲלִי אֲפִילוּ יוֹתֵר מִמָּה שֶׁהוּא הַשְׁתַּנָּה
 לאחר שהוא ראה את היד שכתבה על הכותל,³⁰ וְרַבְרַבְנוּהֵי מְשַׁתְּבְּשִׁין וגם
 דעתם של השרים השתבשה מרוב שהיו בחרדה:³¹ (י) מְלָכָתָא לְקַבְּלֵ מְלִי
 מְלָכָא וְרַבְרַבְנוּהֵי לְבֵית מְשַׁתְּיָא עֲלֵת באותו הזמן שהמלך ושריו היו בחרדה,
 המלכה נכנסה אל בית המשתה – אל המקום שבו שתה בלשצר,³² עֲנַת מְלָכָתָא
 וְאַמְרַת המלכה אמרה את הדברים הבאים בקול רם:³³ מְלָכָא לְעֵלְמִין חִי
 המלך יחיה לעולם,³⁴ אֵל יְבַהֲלִיךָ רַעִיוֹנְךָ המחשבות שלך אינן צריכות להטריד

מקורות ותמצית ההערות

21. מצודות.	29. מצודות.
22. מצודות.	30. מצודות.
23. מצודות.	31. מצודות. רס"ג כתב כמה פירושים נוספים.
24. מצודות.	השרים הסתכסכו זה עם זה או שהם התביישו על שלא הצליחו לפתור את הכתב.
25. מצודות. מלבי"ם הביא פירוש נוסף,	32. מצודות. לפי פירושו צריך לומר שהמלכה יצאה מהחדר בשעת ההתייעצות. א"ע כתב שיש
26. רש"י.	אומרים שהייתה זו אשתו של נבוכדנצר.
27. מצודות.	33. מצודות.
28. מצודות.	34. מצודות.

אותך, ³⁵ וְזִינָה אֵל יִשְׁתַּנּוּ ותואר פניך אינו צריך להשתנות ³⁶: (יא) אֵינִי גִבֹר
בְּמַלְכוּתָהּ דֵּי רוּחַ אֱלֹהִין קִדְיִשִּׁין בְּהַ יֵשׁ בַּמַּלְכוּתְךָ אָדָם שִׁישׁ בּוּ רוּחַ אֱלֹקִים
קְדוֹשׁ, ³⁷ וּבִיּוֹמֵי אָבוֹהַ נְהִירוּ וְשִׁכְלָתְנֹו וְחֻכְמָהּ כְּחֻכְמַת אֱלֹהִין הַשְּׁתַּכַּחַת בְּהַ
וּבִימֵי אַבִּיךָ, בִּימֵי נְבוּכַדְנֶצַּר, נִמְצְאוּ בּוּ אֹר, שְׁכַל וְחֻכְמָה כְּחֻכְמַת אֱלֹקִים, ³⁸
וּמַלְכָּא נְבַכְדַּנְצַר אָבוֹהַ רַב חֲרַטְמִין אֲשַׁפִּין בְּשִׂדְאִין גְּזָרִין הַקִּימָה אָבוֹהַ מַלְכָּא
וְאַבִּיךָ, הַמֶּלֶךְ נְבוּכַדְנֶצַּר, מִינָה אֹתוֹ לִשְׂר עַל הַחַרְטוּמִים (מַעֲיָן מַכְשָׁפִים שְׁהִי
שׁוֹאֲלִים בַּעֲצוּמוֹת הַמֵּתִים), הָאֲשַׁפִּים (הַבְּקִיָּאִים בַּחֲכַמַת הַרְפוּאָה), הַכְּשָׁדִים (מַגִּידֵי
עֲתִידוֹת) וְהַגּוֹזְרִים (קוֹסְמִים שְׁגוֹזְרִים מַה יִּהְיֶה עַל פִּי מַעֲשֵׂה קוֹסְמוֹת שַׁעֲשׂוֹ) ³⁹: (יב)
כָּל קַבְּל דֵּי וּבְגַלְל שִׁישׁ בָּאָדָם זֶה אֶת הַתְּכוּנוֹת הַבָּאוֹת: (1) רוּחַ יִתְיָרָה רוּחַ
חֲכַמָּה יִתִּירָה, ⁴⁰ (2) וּמַנְדַּע דַּעַת, ⁴¹ (3) וְשִׁכְלָתְנֹו שְׁכַל, ⁴² (4) מְפַשֵּׁר חֻלְמִין פּוֹתֵר
חֲלוּמוֹת, ⁴³ (5) וְאַחֲוִית אַחֲדָן הוּא אֹמֵר חִידוֹת, ⁴⁴ (6) וּמְשַׁרָּא קְטָרִין הוּא מַתִּיר
קְשָׁרִים, ⁴⁵ הַשְּׁתַּכַּחַת בְּהַ בְּדַנְיָאֵל דֵּי מַלְכָּא שֵׁם שְׁמָה בְּלִטְשָׁאֲצַר בְּגַלְל כָּל
הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, בְּגַלְל שְׁנִמְצְאוּ בְּדַנְיָאֵל שֵׁשֶׁת הַתְּכוּנוֹת הָאֵלֶּה, הַמֶּלֶךְ קִרָּא אֶת
שְׁמוּ בַלְשַׁצַּר. לוֹ תְּכוּנוֹת אֵלֶּה לֹא הִיוּ נִמְצְאוֹת בְּדַנְיָאֵל, נְבוּכַדְנֶצַּר לֹא הִיָּה קוֹרָא
לוֹ בְּשֵׁם אֱלוֹהֵיו, ⁴⁶ כְּעֵן דְּנִיָּאֵל יִתְקָרִי וּפְשָׁרָה יִהְיֶה עַכְשִׁיו דְּנִיָּאֵל יִיקְרָא לַעֲמוּד
לְפָנֶיךָ, וְהוּא יֹאמֵר לְךָ אֶת פְּתָרוֹן הַכְּתָב עַל הַכּוֹתֵל (וּמְשׁוֹם כֵּךְ אֵינְךָ צָרִיךְ לְפַחֵד) ⁴⁷:
(יג) בְּאַדְרִין דְּנִיָּאֵל הָעַל קָדָם מַלְכָּא אַז הוֹכַנְס דְּנִיָּאֵל לְפָנֵי הַמֶּלֶךְ בַּלְשַׁצַּר, ⁴⁸ עֲנָה

מקורות ותמצית ההערות

35. מצודות.	43. מצודות.
36. מצודות.	44. מצודות. רס"ג: הוסיף פירוש נוסף שהכוונה היא שהוא אומר דברים נסתרים.
37. מצודות.	45. מצודות.
38. מצודות. רש"י: אין הכוונה כחכמת אלוקים אלא כחכמת המלאכים.	46. מצודות. מלבי"ם: בתקופתו של נבוכדנצר דניאל נקרא בשם בלשצר, אבל עכשיו לא היה ניתן לקרוא לו בשם זה משום שזה היה שמו של המלך, ולכן הדגש הוא שבעבר היה נקרא שמו בלשצר.
39. מצודות. רש"י: אין הכוונה לנבואה יתירה.	47. מצודות.
40. מצודות.	48. מצודות.

מִלְכָּא וְאָמַר לְדַנְיָאֵל הַמֶּלֶךְ הָרִים אֶת קוּלוֹ וְאָמַר לְדַנְיָאֵל:⁴⁹ **אַנְתָּה הוּא דַּנְיָאֵל**
דִּי מִן בְּנֵי גְלוּתָא דִּי יְהוּד אַתָּה הוּא דַנְיָאֵל מְבַנֵּי הַגּוּלִים שְׂגָלוּ מִיְהוּדָה,⁵⁰ **דִּי**
הֵיְתִי מִלְכָּא אַבִּי מִן יְהוּד (אַתָּה הוּא דַנְיָאֵל) שֶׁהֵבִיא אֲבִי הַמֶּלֶךְ מִיְהוּדָה:⁵¹ **(יֵד)**
וְשָׁמַעַת עֲלֶיךָ דִּי רוּחַ אֱלֹהִין בָּךְ וְשָׁמַעַתִּי עֲלֶיךָ שִׁישׁ עֲלֶיךָ רוּחַ אֱלֹהִים,⁵² **וְנִהְיִרוּ**
וְשָׁכְלָתְנִי וְחִכְמָה יִתִּירָה הַשְׁתַּבַּחַת בָּךְ וְשָׁמַעַתִּי שְׂנַמְצָאִים בְּךָ אֹר, שְׂכָל וְחִכְמָה
יִתִּירָה:⁵³ **(טו) וְכַעַן הֶעֱלֹו קְדָמִי חִפְמִיָּא אֲשַׁפִּיא דִּי כְתָבָה דְּנָה יְקָרוֹן וּפְשָׁרָה**
לְהוֹדְעָתְנִי וְעַכְשָׁיו הוֹכַנְסוּ לִפְנֵי חֲכָמִים הָאֲשָׁפִים כְּדִי לְקָרוּא אֶת הַכְּתָב הַזֶּה
וְלֹמַר לִי אֶת פְּתָרוֹנִי,⁵⁴ **וְלֹא כְּהֶלֶן פֶּשֶׁר מִלְּתָא לְהַחְיֶיהָ וְהֵם אֵינִם יֹכֵלִים**
לֹמַר לִי אֶת פְּתָרוֹן הַכְּתָב (אֲךְ בְּלִשְׁצָר לֹא רָצָה לֹמַר לְדַנְיָאֵל שֶׁהֵם לֹא הִצְלִיחוּ לְקָרוּא
אֶת הַכְּתָב מִשּׁוּם שֶׁהוּא לֹא רָצָה שְׁדַנְיָאֵל יִידַע שֶׁהֵם לֹא הִצְלִיחוּ גַם לְקָרוּא):⁵⁵ **(טז) וְאַנְתָּה**
שָׁמַעַת עֲלֶיךָ דִּי תִּיבּוֹל פְּשָׁרִין לְמַפְשָׁר וְאֲנִי שָׁמַעַתִּי עֲלֶיךָ שְׂתוּכָל לֹמַר לִי אֶת
פֶּשֶׁר הַכְּתָב,⁵⁶ **וְקִטְרִין לְמַשְׁרָא וְשֶׁאֲתָה יֹכֵל לְהַתִּיר קֶשְׁרִים סְבוּכִים, אַתָּה יֹכֵל**
לֹמַר לִי דְבָרִים נִסְתָּרִים,⁵⁷ **כַּעַן הֵן תְּבוּל כְּתָבָא לְמַקְרָא וּפְשָׁרָה לְהוֹדְעָתְנִי**
עַכְשָׁיו אִם תּוּכָל לְקָרוּא אֶת הַכְּתָב וְלְהוֹדִיעַ לִי אֶת פְּתָרוֹנִי,⁵⁸ **אַרְגָּוְנָא תְּלַבֵּשׁ**
וְהַמְנִיכָא דִּי דְהָבָא עַל צִוְאַרְךָ וְתִלְתָּא בְּמַלְכוּתָא תְּשַׁלֵּט (אִם תְּקָרָא אֶת הַכְּתָב
וְתוֹדִיעַ לִי אֶת פְּתָרוֹנִי) אַתָּה תְּלַבֵּשׁ אֲרָגְמָן, וְשֶׁרְשַׁרְתָּ שֶׁל זֶהב יִהְיֶה עַל צִוְאַרְךָ
וְאַתָּה תִּשְׁלוֹט בְּשִׁלִּישׁ הַמַּמְלָכָה:⁵⁹ **(יז) בְּאַדְרִין עֵינָה דַּנְיָאֵל וְאָמַר קְדָם מִלְכָּא**
אִז הָרִים דַּנְיָאֵל אֶת קוּלוֹ וְאָמַר לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ:⁶⁰ **מִתְנַתְּךָ לָךְ לְהַיְוִן הַמִּתְנֹנֹת שֶׁלְךָ**

מקורות ותמצית ההערות

49. עיין ביאורנו לפרק ב פסוק ח.	53. מצודות.
50. מצודות. מלבי"ם: הגולים שגלו לפני	54. מצודות.
צדקיה היו מכובדים בעיני הבבלים וזאת לעומת	55. מצודות.
הגולים שגלו יחד עם חורבן בית המקדש שהיו	56. מצודות.
בוזיים בעיניהם. בלשצר אמר לדניאל שהוא	57. מצודות.
נחשב לאדם מכובד היות והוא היה מהגולים	58. מצודות.
שבתקופת יהויקים.	59. מצודות.
51. מצודות.	60. עיין ביאורנו לפרק ב פסוק ח.

(של בלשצר) יהיו שמורות לך, ⁶¹ וּנְבִזְבִּיתָהּ לְאַחֲרָן הַבַּיִת וּמֵה שֶׁאַתָּה רוּצָה לְבַזְּכֵהּ וּלְתַתּ לִי – תִּיתֶנּוּ לְמִישֵׁהוּ אַחֲרַי, ⁶² בְּרִים כְּתָבָהּ אֶקְרָא לְמַלְכָּא וּפְשִׁירָא אֶהוּדְעֵנָה אֹלָם אֲנִי אֶקְרָא לְפָנֵי הַמֶּלֶךְ אֶת הַכְּתָב וְאֹמֵר לוֹ אֶת פְּתוּרֹנֹי: ⁶³ (יח) אֲנִתְּ מַלְכָּא אֶתָּה הַמֶּלֶךְ תִּשְׁמַע אֶת הַדְּבָרִים הַבָּאִים: ⁶⁴ אֶלְהָא עֲלָאָה מַלְכוּתָא וְרִבּוּתָא וְיֶקְרָא וְהִדְרָה יְהִי לְנַבְכַדְנֶצַּר אֲבוּךָ הָאֱלֹהִים הָעֲלִיּוֹן נִתֵּן לְנַבְכַדְנֶצַּר אֲבִיךָ מַלְכוּת, גְּדוּלָה, כְּבוֹד וּתְפָאֶרֶת: ⁶⁵ (יט) וּמִן רִבּוּתָא דֵי יְהִי לָהּ וּמֵהַגְּדוּלָה שֶׁנִּתֵּן לּוֹ, ⁶⁶ כֹּל עֲמֻמָּיָא אֲמִיָּא וְלִשְׁנָיָא הוּוּ זִיעִין וְדַחְלִין מִן קְדָמוּהֵי כָל הָעַמִּים, הָאוֹמוֹת וְהַלְשׁוֹנוֹת הָיוּ חֲרָדִים וּמִפְחָדִים מִלְּפָנָיו, ⁶⁷ דֵי הָיָה צָבָא הָיָא קָטַל אֶת מִי שֶׁהוּא הָיָה רוּצָה – הוּא הָיָה הוֹרֵג, ⁶⁸ וְדֵי הָיָה צָבָא הָיָה מַחָא וּמִי שֶׁהוּא הָיָה רוּצָה – הוּא הָיָה מַלְקָה אוֹתוֹ, ⁶⁹ וְדֵי הָיָה צָבָא הָיָה מְרִים וּמִי שֶׁהוּא הָיָה רוּצָה – הוּא הָיָה מְרִים אוֹתוֹ וּמַכְבֵּד אוֹתוֹ, ⁷⁰ וְדֵי הָיָה צָבָא הָיָה מְשַׁפִּיל וּמִי שֶׁהוּא הָיָה רוּצָה – הוּא הָיָה מְשַׁפִּיל אוֹתוֹ. נַבְכַדְנֶצַּר הָיָה מֶלֶךְ כָּל כֶּךָ חֲזַק, עַד שֶׁהוּא הָיָה יָכוֹל לַעֲשׂוֹת עִם כָּל אֶחָד כְּפִי מַה שֶׁהוּא הָיָה רוּצָה לַעֲשׂוֹת: ⁷¹ (כ) וְכִדֵי רִים לְבַבָּהּ וְכַאֲשֶׁר נַבְכַדְנֶצַּר הִגְבִּיָה אֶת לִיבּוֹ וְהִתְגַּאָה, ⁷² וְרוּחָהּ תִּקְפַת לְהִזְדָּהּ וְכַאֲשֶׁר נַבְכַדְנֶצַּר חִזַּק אֶת רוּחוֹ כְּדֵי לְהַרְשִׁיעַ, ⁷³ הִנְחֵת מִן כְּרִסָּא מַלְכוּתָהּ (כַּאֲשֶׁר נַבְכַדְנֶצַּר הִתְגַּאָה וְהַרְשִׁיעַ) הוּא הוֹרֵד מִכִּיסָּא מַלְכוּתוֹ, ⁷⁴ וְיֶקְרָה הָעֵדִיּוֹ מִנְּהָ וְהַכְּבוֹד

מקורות ותמצית ההערות

61. מצודות.	66. מצודות.
62. מצודות. רלב"ג: הדורונות שלך יינתנו למישהו אחר וכן פירש רש"י. אולם, דניאל לא התכוון לוותר לגמרי על המתנות, שהרי הוא לקח אותם בסופו של דבר.	67. מצודות.
63. מצודות. בפירושו כתב שדניאל אמר לבלשצר שאפילו אם הוא ייתן למשרתים שלו שכר רק עבור הקריאה של הכתב – הוא עדיין לא יקנא בהם.	68. מצודות.
64. מצודות.	69. מצודות. רש"י: מי שהיה רוצה להחיות – היה משאירו בחיים.
65. מצודות.	70. מצודות.
66. מצודות.	71. מצודות.
67. מצודות.	72. מצודות.
68. מצודות.	73. מצודות.
69. מצודות.	74. מצודות.

שלו הוסר ממנו⁷⁵: (כא) וּמִן בְּנֵי אֲנָשָׁא טְרִיד והוא (נבוכדנצר) גורש מחברתם של בני אדם,⁷⁶ וְלִבְּבָה עִם חַיּוֹתָא שׁוּיָו וליבו הושם להיות עם החיות,⁷⁷ וְעִם עֲרִדָּא מְדוּרָה והוא ישב עם חיות הפרא,⁷⁸ עֲשָׂבָא כְּתוּרִין יִטְעֻמוּנָה והוא אכל עשב כמו שהשוורים אוכלים אותו,⁷⁹ וּמִטְל שְׁמִיא גְשָׁמָה יִצְטַבַּע והוא נרטב על ידי טל השמים,⁸⁰ עַד דִּי יִדַּע דִּי שְׁלִיט אֱלֹהָא עַלְמָה בְּמַלְכוּת אֲנָשָׁא (כל זה קרה לנבוכדנצר) עד שהוא ידע שאלוהים עליון שולט על מלכות האנשים,⁸¹ וּלְמִן דִּי יִצְבָּה יְהֻקִּים עַלְמָה ומי שהוא (ה') ירצה - ישלוט וימלוך עליהם (על בני האדם)⁸²: (כב) וְאַנְתָּ בְּרָה בְּלִשְׂאֲצֹר לָא הִשְׁפַּלְתָּ לְבַבְךָ ואתה בנו בלשצור, לא הנמכת את ליבך, אתה התגאית,⁸³ כָּל קִבְּל דִּי כָּל דִּנְהָ יִדְעָתָּ (אתה התגאית) למרות שידעת את כל הדברים האלה (את מה שקרה לנבוכדנצר)⁸⁴: (כג) וְעַל מְרָא שְׁמִיא הִתְרוֹמַמְתָּ ועל האדון בשמים התגאית, התגאית על ה',⁸⁵ וּלְמִאנְיָא דִּי בֵיתָה הִיתִיו קְדָמְךָ ואת הכלים של ביתו, את הכלים של בית המקדש, הביאו לפניך,⁸⁶ וְאַנְתָּ וּרְבַרְבְּנֶךָ שִׁגְלֶתְךָ וּלְחַנְתְּךָ חֲמָרָא שְׁתִּין בְּהוֹן ואתה, שריך, מלכתך ופילגשיך שתיתם יין בכלי בית המקדש,⁸⁷ וְלֹאֲלֵהִי כִסְפָא וְדִהָבָא נְחֹשָׁא פְּרֻזְלָא אָעָא וְאַבְנָא דִּי לָא חֲזִין וְלֹא שְׁמַעִין וְלֹא יִדְעִין שִׁבְחָתָּ ואתה שיבחת אלוהים שעשויים מכסף, זהב, נחושת, ברזל, עץ ואבן - שאינם רואים ואינם שומעים,⁸⁸ וְלֹאֲלֵהִי דִּי נִשְׁמַתְךָ בִּידָה וְכָל אֲרַחְתְּךָ לָהּ לָא הִדְרָתָּ וְאוֹלָם לא שיבחת את האלוהים שנשמתך מסורה בידו וכל דרכיך מסורים לו - לא

מקורות ותמצית ההערות

75. מצודות.	82. מצודות.
76. מצודות.	83. מצודות.
77. מצודות.	84. מצודות.
78. מצודות. רס"ג: מדובר על סוג של בעל חיים שנקרא ערוד.	85. מצודות.
79. מצודות.	86. מצודות.
80. מצודות.	87. מצודות.
81. מצודות.	88. מצודות.

שיבחת את ה' ⁸⁹: **כד) בְּאֲדִין מִן קְדְמוֹהֵי שְׁלִיחַ פְּסָא דִּי יָדָא אַז, לאַחַר שֶׁהִתְגַּאֲתָה, שיבחת את הפסלים, ולא שיבחת את ה', ה' שלח מלפניו פיסת יד, ⁹⁰ וּכְתָבָא דְנָה רְשִׁים** וכתב זה נכתב על ידו ⁹¹: **כה) וּדְנָה כְּתָבָא דִּי רְשִׁים** וזהו הכתב שהיה חקוק על הכותל, ⁹² **מְנָא מְנָא תְּקֵל וּפְרָסִין** (על הכותל היה כתוב) "מנא מנא תקל ופרסין". חז"ל הסבירו שהכתב היה כתוב בשלש שורות. בשורה הראשונה היה כתוב ממתו"ס. בשורה השניה היה כתוב ננקפ"י. בשורה השלישית היה כתוב אאלר"ן. חכמי בבל קראו את הכתב לפי השורות ולכן הם לא הבינו את הכתוב, ואילו דניאל קרא מלמעלה למטה ⁹³: **כו) דְנָה פְּשָׁר מְלִתָּא** וזה פתרון הכתוב: ⁹⁴ **מְנָא מְנָה אֱלֵהָא מְלִכּוּתָךְ וְהַשְׁלֵמָה** פתרון המילה "מנא" הוא: האלוהים מנה במניין את מלכותך והשלים אותה. ה' החליט לסיים את מלכותך. הכפילות במילה "מנא" באה לומר שהמניין מדוקדק ⁹⁵: **כז) תְּקֵל תְּקִילְתָּה בְּמַאזְנֵי וְהַשְׁתַּכַּחְתָּ חֲסִיר** הפתרון של המילה "תקל" הוא שאתה נשקלת לפניו (לפני ה') במאזניים ונמצאת חסר. לא נמצאו לך זכויות כדי למנוע את הפסקת מלכותך (תקל מלשון שקילה) ⁹⁶: **כח) פְּרָס פְּרִיסַת מְלִכּוּתָךְ וַיְהִיבַת לְמִדֵּי וּפְרָס** פתרון המילה "פרסין" הוא פריסת המלכות – מלכותך נחלקה והיא ניתנה למדי ולפרס. המילה "פרסין" נכתבה בלשון רבים משום

מקורות ותמצית ההערות

89. מצודות. א"ע: הסביר בשני אופנים את עניין הדרכים. א. ה' יכול להוליך אותו בכל דרך שהוא רוצה. ב. בסופו של דבר, הדרך מוליכה אותו חזרה אל ה' מאחר שהוא ימות.
90. מצודות.
91. מצודות.
92. רש"י.
93. מצודות. רס"ג: הכיתוב היה בלשון הקודש. מלבי"ם: היות ויש שני מניינים, מניין לשלטון בבל, ושבעים שנים הושלמו על ידי בלשצר, ומצד שני מניין פרטי של שנות מלכותו
94. מצודות.
95. מצודות.
96. מצודות.

שיש בה דו משמעות. המשמעות הראשונה היא מלשון פריסת וחלוקת המלכות והמשמעות השנייה היא שהמלכות ניתנה לפרס⁹⁷: **בְּאֲדִין אָמַר בְּלִשְׁאֲצָר וְהַלְבִּישׁוּ לְדַנְיָאֵל אֲרֻגָּנָא וְהַמְנִיכָא דִּי דְהָבָא עַל צִוְאַרְהָ אִז, לְאַחַר פְּתוּרִין הַכְּתַב, אָמַר בְּלִשְׁצָר הַלְבִּישׁ אֶת דַּנְיָאֵל בְּאַרְגָּמָן וְלִשִּׁים שְׂרָשֶׁרֶת שֶׁל זָהָב עַל צוּוּאָרוֹ,**⁹⁸ **וְהַכְרִזּוּ עֲלוּהִי דִּי לְהוּא שְׁלִיט תְּלָתָא בְּמַלְכוּתָא וְכֵן לְהַכְרִיז עַלֵּיו שִׁיחִיהָ שְׁלִיט עַל שְׁלִישׁ מֵהַמְּלָכוֹת**⁹⁹: **(ל) בְּהַ פְּלִיכְיָא קְטִיל בְּלִשְׁצָר מְלָכָא כְּשִׁדְאַה בְּאוּתוֹ הַלִּילָה נְהַרְג בְּלִשְׁצָר, מֶלֶךְ הַכַּשְׂדִּים**¹⁰⁰:

פרק ו

(א) **וְדַרְיֹוֹשׁ מְדָאָה קָבַל מְלְכוּתָא כְּבַר שְׁנִין שְׁתֵּין וְתַרְתִּין דְּרִיוֹשׁ הַמְדִי**
 קיבל את מלכותו של בלשצר כאשר היה בן שישים ושתיים
 שנה¹: (ב) **שְׁפַר קִדְם דְּרִיוֹשׁ** היה טוב הדבר לפני דריוש (כפי שמיד יוסבר בעז"ה),²

מקורות ותמצית ההערות

לדריוש עברו שישים ושתיים שנה. החשבון עולה כך: הגלות הייתה בשנה השמינית למלכותו של נבוכדנצר (שהיא השנה השביעית מאז כיבוש יהויקים). נבוכדנצר מלך בסך הכל ארבעים וחמש שנים, יוצא אם כן שנותרו לו מכיבוש יהויכין ועד לסוף מלכותו שלושים ושבע שנים. עשרים ושלוש שנים מלך בנו אויל מרודך ועוד שנתיים שמלך בלשצר, יוצא שישים ושתיים שנה. א"ע: דריוש שהוזכר כאן איננו דריוש הפרסי שבית המקדש נבנה בשנה השנייה למלכותו. אסתר נלקחה לבית אחשורוש בשנה השביעית למלכותו ודריוש נולד בשנה השמינית למלכותו של אחשורוש. אחשורוש מלך בסך הכל שלוש עשרה שנה כך שדריוש בנו התחיל למלוך בגיל צעיר מאוד (כך גם היה אצל יהוא ויואש). כורש כבש את בבל, לאחריו מלך אחשורוש ולאחריו מלך דריוש בנו. בספר מלכי פרס כתוב שדריוש שהוזכר בפסוק היה חותן של כורש ושניהם כבשו את בבל. כורש היה

97. מצודות. רס"ג: לחצי מנה קוראים פרס. רלב"ג: מדי לא הוזכרה בכתב משום ששלטונה יהיה קצר, ורק דריוש בן אחשורוש היה ממדי. כמו"כ כתב שאם דניאל לא היה נביא, הוא לא היה יכול להבין את משמעות הכתב.

98. מצודות. רס"ג: בלשצר עשה זאת כדי להתחנף לדניאל על מנת שדניאל יתפלל לביטול הגזירה.

99. מצודות.

100. מצודות. בפרשנים יש מחלוקת כיצד מת: האם על ידי אחד מעבדיו ששמע את דבריו של דניאל או שאחר מחייליו של כורש ודריוש מלך מדי הרג אותו.

1. מצודות. רש"י: מניין שנותיו של דריוש נכתב כדי לומר לנו שביום שנבוכדנצר נכנס לבית המקדש בימיו של יהויכין (לא היה זה עדיין חורבן בית המקדש), נולד השטן שלו דריוש. מגלות יכניה ועד להעברת המלכות

וְהַקִּים עַל מַלְכוּתָא לְאַחְשֵׁרְפַּנְיָא מֵאָה וְעֶשְׂרִין וּדְרִיּוֹשׁ הַקִּים עַל מַלְכוּתוֹ
 מֵאָה וְעֶשְׂרִים אַחְשֵׁרְפַּנִּים (ודבר זה היה טוב בעיניו),³ דִּי לְהוֹן בְּכָל מַלְכוּתָא
 (דריוש הקים מאה ועשרים אחשדרפנים) כדי שהם ישלטו בכל מלכותו:⁴ (ג) וְעֵלְא
 מְנַהוֹן סְרַכִּין תְּלָתָא וּלְמַעְלָה מֵהַאֲחֵשְׁדֵּרְפַּנִּים הַעֲמִיד דְרִיּוֹשׁ שְׁלוֹשָׁה סְרַכִּין.
 הַסְרַכִּין הָיוּ מִמוֹנִים עַל הַאֲחֵשְׁדֵּרְפַּנִּים (ולכן כתוב שהיו מעליהם),⁵ דִּי דְנִיָּאל חַד
 מְנַהוֹן דְנִיָּאל הָיָה אֶחָד מֵהַסְרַכִּין,⁶ דִּי לְהוֹן אַחְשֵׁרְפַּנְיָא אֶלְיֹן יְהִיבִין לְהוֹן
 טַעְמָא תַּפְקִיד הַאֲחֵשְׁדֵּרְפַּנִּים הָיָה לִיַּעֲצָן לְסְרַכִּין,⁷ וּמְלָכָא לֹא לְהוּא נִזְקַן וְכֹךְ
 הַמֶּלֶךְ לֹא יִינָזֵק. כְּדִי שְׁלֹא יִהְיוּ הָרַבָּה יוֹעֲצִים שִׁיעֲצוּ לְמֶלֶךְ, דְרִיּוֹשׁ בְּנָה
 הִירְכִיָּה בְיוֹעֲצִים: מֵאָה וְעֶשְׂרִים יוֹעֲצִים זֹטְרִים (הַאֲחֵשְׁדֵּרְפַּנִּים) יַיעֲצוּ לְסְרַכִּין,
 וְשֹׁלֵשׁ הַסְרַכִּין יַיעֲצוּ לְמֶלֶךְ:⁸ (ד) אֲדִין דְנִיָּאל דְנָה הוּא מִתְנַצַּח עַל סְרַכִּיָּא
 וְאַחְשֵׁרְפַּנְיָא אִזְ דְנִיָּאל זֶה הָיָה מִתְנַצַּח וּמִתְגַּבֵּר עַל כָּל הַסְרַכִּים
 וְהַאֲחֵשְׁדֵּרְפַּנִּים. דְנִיָּאל הָיָה מֵרָאָה לְכָל מֵאָה עֶשְׂרִים וְשֹׁלֵשׁ הַיּוֹעֲצִים שֶׁהוּא
 צָדֵק בְּכָל מָה שֶׁאָמַר (כִּיּוּן שֶׁהֵיטָה בּוֹ רוּחַ אֱלֹקִים),⁹ כָּל קָבָל דִּי רוּחַ יִתִּירָא בְּהַ
 (דְנִיָּאל הָיָה מִתְגַּבֵּר עַל שָׂר הַיּוֹעֲצִים) בְּגַלְל רוּחַ הַחֲכָמָה הִיתִירָה שֶׁהֵיטָה בּוֹ,¹⁰
 וּמְלָכָא עֲשִׂית לְהַקְמוּתָהּ עַל כָּל מַלְכוּתָא וְהַמֶּלֶךְ חָשַׁב לְהַעֲמִיד אוֹתוֹ לְשֹׁלֵט
 עַל כָּל מַלְכוּתוֹ:¹¹ (ה) אֲדִין סְרַכִּיָּא וְאַחְשֵׁרְפַּנְיָא הוּוּ בְעֵין עֵלְהָ לְהַשְׁפָּחָה

מקורות ותמצית ההערות

1. מלך פרס ואילו דריוש היה מלך מדי. (בפירוש א"ע יש הפניה לספר יוסיפון שם מוזכר שהייתה חלוקה של הממלכה בין כורש לדריוש, אך לא כתוב שם שדריוש היה חותן של כורש. בפירוש א"ע שבהוצאת המאור כתוב פעם אחת שדריוש היה חותן של כורש ופעם אחת כתוב שהיה חתן של כורש. כנראה שצריך לומר שהוא היה חותן של כורש).	2. מצודות.
2. מצודות.	3. מצודות. מלבי"ם: הפחות היו ממונים על ידי תושבי המקום, הם היו מעין נציגי המקום, וזאת לעומת האחשדרפנים שהיו נציגים
3. מצודות. מלבי"ם: הפחות היו ממונים על ידי תושבי המקום, הם היו מעין נציגי המקום, וזאת לעומת האחשדרפנים שהיו נציגים	4. מצודות.
4. מצודות.	5. רש"י. רס"ג: הסרכיא היו מעין שוטרים.
5. רש"י. רס"ג: הסרכיא היו מעין שוטרים.	6. מצודות.
6. מצודות.	7. מצודות.
7. מצודות.	8. מצודות.
8. מצודות.	9. רלב"ג.
9. רלב"ג.	10. מצודות.
10. מצודות.	11. רש"י. רס"ג: המלך חשב להקים אותו שיילחם את מלחמותיו.
11. רש"י. רס"ג: המלך חשב להקים אותו שיילחם את מלחמותיו.	

לְדַנְיָאֵל מִצַּד מַלְכוּתָא אַז, כאשר דריוש רצה למנות את דניאל על כל מלכותו, רצו האחשדרפנים והסרכים למצוא עלילה על דניאל בעניין המלכות. הם רצו למצוא עלילה שיוכלו להעליל עליו לפני המלך,¹² וְכָל עֵלָה וְשַׁחֲתָהּ לָא יִכְלִין לְהַשְׁפִּיחָה אַךְ הֵם לֹא הָיוּ יְכוּלִים לִמְצוֹא שׁוֹם עֲלִילָה או דבר השחתה על דניאל,¹³ כֹּל קִבְל דִּי מְהִימָן הוּא (האחשדרפנים והסרכים לא הצליחו למצוא עלילה על דניאל) משום שהוא היה נאמן למלך,¹⁴ וְכָל שָׁלוֹ וְשַׁחֲתָהּ לָא הַשְׁתַּכַּחַת עֲלוֹהֵי וְכָל דְּבַר שֵׁל טַעוֹת או של שחיתות לא נמצא בו¹⁵: (ו) אֲדִין גְּבַרְיָא אֲלֵךְ אֲמַרִין אַז, לאחר שלא הצליחו להעליל על דניאל, אמרו האנשים האלה (האחשדרפנים והסרכים),¹⁶ דִּי לָא נְהַשְׁפַּח לְדַנְיָאֵל דְּנָה כֹּל עֵלָה אֲנַחְנוּ לֹא נִמְצָא מֵהָ עֲלִילָה עַל דַּנְיָאֵל (משום שהוא באמת נאמן למלך),¹⁷ לְהֵן הַשְׁפַּחְנָה עֲלוֹהֵי בְּדַת אֱלֹהֵהָ אֲלֵא אֲנַחְנוּ נִמְצָא עֲלִילָה בְּדַת אֱלוֹהֵינוּ. אֲנַחְנוּ נִבְקַשׁ מֵהַמֶּלֶךְ שִׁיגְזוֹר עֲלֵינוּ גְזִירָה שֶׁתַּעֲבִיר אוֹתוֹ עַל דַּתוֹ¹⁸: (ז) אֲדִין סְרַבְיָא וְאַחְשַׁדְרַפְנֵי אֲלֵן הֲרַגְשׁוּ עַל מַלְכָּא אַז, לאחר שהחליטו להעליל על דניאל על ידי שהמלך יגזור עליו לעבור על דתו, נאספו הסרכין והאחשדרפנים אל המלך,¹⁹ וְכֵן אֲמַרִין לְהָ וְכַךְ הֵם אִמְרוּ לוֹ: דְּרִיוֹשׁ מַלְכָּא לְעֵלְמִין חַיִּי הַמֶּלֶךְ דְּרִיוֹשׁ! יְהִי רַצוֹן שֶׁתַּחֲיָה לְעוֹלָם!²⁰ (ח) אֲתֵיעֵטוּ כֹּל סְרַבֵּי מַלְכוּתָא כָּל הַסְרַכִּין הַתֵּייעֵצוּ בִּינֵיהֶם,²¹ סַגְנֵיָא וְאַחְשַׁדְרַפְנֵיָא הַדְּבַרְיָא וּפְחוּתָא בְּהַתֵּייעֵצוֹת נִכְחוּ גַם בְּעֵלֵי הַתַּפְקִידִים הָאֲחֵרִים: הַסְגְנִים, הָאֲחֻשְׁדֻרְפָנִים, הַדְּבָרִים וְהַפְחוֹת (סוגים נוספים של בעלי תפקידים),²²

מקורות ותמצית ההערות

12. רש"י.	17. רש"י.
13. מצודות. מלבי"ם: הכוונה היא שהם אפילו לא מצאו עלילת שקר שהיה ניתן להדביק על דניאל.	18. רש"י. רס"ג הוסיף פירוש נוסף שהמלך יגזור גזירה שתסתור את הדת היהודית וכאשר דניאל לא ימלא אחר גזירה זו הוא בעצם ימרוד במלך.
14. מצודות.	19. מצודות.
15. מצודות. רס"ג: הוסיף אפשרות לפרש שלו מלשון רשלנות אך לא מלשון שגגה.	20. מצודות.
16. מצודות.	21. מצודות.
	22. מצודות.

לְקַיְמָה קָיִם מְלֻכָּא ההתייעצות נועדה לחזק את קיומו של המלך, לחזק את שלטונו של המלך על ארצו. דריוש היה מלך חדש והוא היה מדי והסריכין והאחשדרפנים אמרו לו שאם ישמע בקולם – השלטון שלו יתחזק,²³ וְלִתְקַפָּה אֲסָר (ההתייעצות נועדה) כדי לחזק את הגזירה בקשר חזק, באופן שלא יהיה ניתן לבטל אותו,²⁴ דִּי כָּל דִּי יִבְעָה בְּעוּ מִן כָּל אֱלֹהֵי וְאִנְשֵׁי עַד יוֹמִין תִּלְתִּין כֹּל אָדָם שִׁיבְקֵשׁ בְּקֶשֶׁה מְאֹלָה או מאדם כלשהו במשך שלושים הימים הבאים,²⁵ לָהֵן מְנַדְּ מְלֻכָּא (כל מי שיבקש בקשה מאלוה או מאדם) חוץ ממך המלך,²⁶ יִתְרַמָּא לְגֹב אַרְיֹתָא יושלך לגוב האריות. הגזירה הייתה שבמשך שלושים הימים הקרובים, יהיה מותר לבקש בקשות רק מהמלך, וכל מי שלא ינהג כך (כמו דניאל שיתפלל לה), יושלך לגוב האריות, וכך כולם יבינו שהמלך הוא האדם החזק בממלכה ורק הוא יכול לספק את צרכיהם של תושבי הממלכה²⁷: (ט) בְּעֵן מְלֻכָּא תְּקִים אֲסָרָא וְתַרְשֵׁם בְּתַבָּא עכשיו המלך, תחזק את הקשר של הגזירה, ותכתוב על המכתב,²⁸ דִּי לָא לְהַשְׁנִיָּה לֹא יהיה ניתן לשנות את הגזירה,²⁹ בְּדַת מְדֵי וּפְרִים דִּי לָא תַעֲדָא כמו חוקי פרס ומדי שאוסרים את העברת החוק וביטולו לאחר שהמלך כבר אישר אותו³⁰: (י) כָּל קְבֵל דְּנָה בגלל זה, כדי לחזק את מלכותו,³¹ מְלֻכָּא דְרִיּוֹשׁ רִשֵׁם בְּתַבָּא וְאֲסָרָא המלך דריוש כתב את הגזירה ובכך חיזק את הקשר של הגזירה. כשם שלא ניתן להתיר קשר בקלות, כך לא ניתן לבטל את גזירתו של המלך לאחר שהוא כבר כתב אותה³²: (יא) וְדַנְיָאֵל בְּדֵי יַדְעֵי דִּי רִשֵׁים בְּתַבָּא כאשר דניאל ידע שהמלך כתב את הגזירה,³³ עַל לְבִיטָהּ הוּא נכנס לביתו,³⁴ וְכוּיִן פְּתִיחֵן לָהּ בְּעֵלִיתָהּ

מקורות ותמצית ההערות

23. רש"י.	29. מצודות.
24. מצודות.	30. מצודות.
25. רש"י.	31. מצודות.
26. רש"י.	32. מצודות.
27. רש"י.	33. מצודות.
28. מצודות.	34. מצודות.

נִגַּד יְרוּשָׁלַם ובעליה של ביתו היו חלונות שהיו מכוונות כנגד העיר ירושלים
 (למרות שבית המקדש כבר חרב – עדיין צריך להתפלל לכיוון ירושלים),³⁵ וְזִמְנִין
 תְּלַתָּה בְיוֹמָא הוּא בְרַךְ עַל בְּרִכּוּהִי ושלש פעמים ביום הוא היה כורע על
 ברכיו – בתפילת שחרית, בתפילת מנחה ובתפילת ערבית,³⁶ וּמְצַלָּא וּמוֹדָא
 קִדְּם אֱלֹהָהּ והוא היה מתפלל ומודה לפני אלוהיו,³⁷ כָּל קַבְלָא דִּי הוּא עָבַד מִן
 קִדְּמַת דְּנָה כמו שהוא היה עושה לפני כן. דניאל היה מתפלל בסתר בביתו
 כמו שהוא היה נוהג לעשות לפני גזירתו של המלך:³⁸ (יב) אֲדִין גְּבַרְיָא אֶלְדָּ
 הֲרַגְשׁוּ אז האנשים האלה (הסריכין והאחשדרפנים) חיפשו,³⁹ וְהִשְׁפַּחוּ לְדַנְיָאֵל
 והם מצאו את דניאל,⁴⁰ בְּעַא וּמְתַחְנַן קִדְּם אֱלֹהָהּ מתפלל ומתחנן לפני אלוהיו:⁴¹
 (יג) בְּאֲדִין קְרִיבוּ וְאִמְרִין קִדְּם מַלְכָּא אז הם התקרבו ואמרו לפני המלך,⁴² עַל
 אִסְר מַלְכָּא (הם אמרו לפני המלך) על הקשר של המלך, על גזירתו של המלך,⁴³
 הֲלָא אִסְר רְשִׁמָּתָּה הרי אתה כתבת את הגזירה – את הקשר שאסור להתיר
 אותו,⁴⁴ דִּי כָּל אֲנָשׁ דִּי יִבְעָה מִן כָּל אֱלֹהָ וְאֲנָשׁ עַד יוֹמִין תְּלַתִּין שבמשך
 שלושים הימים הבאים, כל מי שיבקש דבר מאלוה או מאדם כלשהו,⁴⁵ לְהִן
 מִנְּךָ מַלְכָּא חוץ ממך המלך,⁴⁶ יִתְרַמָּא לְגוֹב אַרְיֹתָא יושלך לגוב האריות,⁴⁷
 עֵינָה מַלְכָּא וְאִמְרַהּ המלך דריוש ענה לסריכין ולאחשדרפנים ואמר:⁴⁸ יִצִּיבָא
 מִלְּתָא בְּדַת מְדֵי וּפְרַס דִּי לָא תַעֲדָא דבריכם אמת ואסור לי לבטל את הגזירה

מקורות ותמצית ההערות

35. רש"י. מלבי"ם: מצד האמת היה מותר	41. מצודות.
לבקש את הבקשות מאת המלך, שהרי גזירתו	42. מצודות.
לא נועדה להעביר אדם על דתו. אלא שתפילתו	43. מצודות.
של דניאל הייתה להודות ולשבח לה' ולא לבקש	44. מצודות.
בקשות לעצמו.	36. מצודות.
37. מצודות.	45. מצודות.
38. רש"י.	46. מצודות.
39. מצודות.	47. מצודות.
40. מצודות.	48. מצודות. כאן לא ביארנו את השורש ע.ג.ה.
40. מצודות.	בקול רם כיוון שמדובר כאן על דו שיח.

שלי⁴⁹: (יד) בְּאֲדִין עֲנֵנוּ וְאֶמְרִין קִדְּם מְלָכָא אַז עֲנוּ הַסְרִיכִין וְהַאֲחַשְׁדֵּרפְּנִים לַפְּנֵי
 הַמֶּלֶךְ: ⁵⁰ דִּי דְנִיָּאל דִּי מִן בְּנֵי גְלוּתָא דִּי יְהוּד לָא שָׁם עֶלְמָא מְלָכָא טַעַם וְעַל
 אֶסְרָא דִּי רְשִׁמְתָּ דְנִיָּאל הוּזָה מֵהַגּוּלִים מִיְהוּדָה לֹא הִתְיַחֵס לְצִוּוֵי שַׁלְךְ הַמֶּלֶךְ
 וְלִגְזִירָה שְׁכַתְּבַת, ⁵¹ וְזִמְנִין תְּלַתָּה בְּיֻמָּא בְּעָא בְּעוּתָהּ וּשְׁלֹשׁ פַּעֲמִים בְּיוֹם הוּא
 מִבְּקֵשׁ בַּקְּשׁוֹת מֵאֻלוֹהֵי: ⁵² (טו) אֲדִין מְלָכָא כְּדִי מְלַתָּא שְׁמַע אַז, כֹּאֲשֶׁר הַמֶּלֶךְ
 שָׁמַע אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, ⁵³ שְׁגִיָּא בְּאִשׁ עֲלוּהִי הַדְּבָר הַיָּה רַע בְּעִינֵי מְאוּד.
 הַמֶּלֶךְ דְּרִיּוֹשׁ אֶהָב מְאוּד אֶת דְּנִיָּאל וְלֹא רָצָה לְהַשְׁלִיךְ אוֹתוֹ לְגֹב הָאֲרִיּוֹת, ⁵⁴
 וְעַל דְּנִיָּאל שָׁם בְּלִי לְשִׁיזְבוּתָהּ וְהַמֶּלֶךְ הִשְׁתַּדַּל מְאוּד לְהַצִּיל אֶת דְּנִיָּאל עַל יַדֵּי
 שֶׁהוּא הַפְּרִיךְ אֶת טַעֲנוֹתֵיהֶם שֶׁל הַסְרִיכִין וְהַאֲחַשְׁדֵּרפְּנִים, ⁵⁵ וְעַד מְעַלֵּי שְׁמִשָּׂא
 הוּא מְשַׁתְּדֵר לְהַצְלוּתָהּ וְעַד שֶׁקִּיעַת הַשֶּׁמֶשׁ נִיסָה הַמֶּלֶךְ לְהַצִּיל אֶת דְּנִיָּאל: ⁵⁶
 (טז) בְּאֲדִין גְּבַרְיָא אֶלְמָא הִרְגִּישׁוּ עַל מְלָכָא אַז, לְאַחַר שֶׁדְּרִיּוֹשׁ נִיסָה לְמַנּוּעַ אֶת
 הַרְצָאָת דִּינּוֹ שֶׁל דְּנִיָּאל אֶל הַפּוֹעֵל, נִכְנַסוּ הַגְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל הַמֶּלֶךְ (הַסְרִיכִין
 וְהַאֲחַשְׁדֵּרפְּנִים), ⁵⁷ וְאֶמְרִין לְמְלָכָא וְהֵם אִמְרוּ לַמֶּלֶךְ: דַּע מְלָכָא דִּי דָּת לְמִדֵּי
 וּפְרַס דִּי כָּל אֶסֶר וְקָם דִּי מְלָכָא יְהֻקִּים לָא לְהַשְׁנִיָּה דַּע לְךָ אֲדוּנֵי הַמֶּלֶךְ!
 יֵשׁ חוֹק בְּחוֹקֵי פֶרַס וּמִדֵּי שֶׁכֹּאֲשֶׁר הַמֶּלֶךְ גּוֹזֵר דְּבַר כְּלִשְׁהוּ, וְלְאַחַר מִכֵּן הַמֶּלֶךְ

מקורות ותמצית ההערות

49. מצודות.
 50. מצודות. כאן לא ביארנו את השורש ע.נ.ה.
 בקול רם כיוון שמדובר כאן על דו שיח.
 51. מצודות.
 52. מצודות.
 53. רש"י.
 54. מצודות. מלבי"ם: טענתו של המלך הייתה שדניאל לא ביקש בתפילתו בקשות חדשות, אלא הוא רק התפלל לפני ה' וממילא הוא לא עבר על הגזירה.
 55. רש"י. מצודות בפירושו הראשון הוסיף פירוש נוסף שהכוונה היא שהוא התיר לדניאל לפדות את עצמו בממון. המחלוקת היא בפירוש המילה "בל" – האם הכוונה למעין מס – כמו מס ה"בלו" המוכר לנו מספר עזרא, או שהכוונה היא מלשון "בל", כלומר הפרכת הטענות שלהם. רס"ג פירש זאת באופנים נוספים: א. בל = לב בהיפוך אותיות כמו שכשב = כבש, והכוונה שהמלך שם לב לכך. פירוש נוסף הוא מלשון לבלול את הדברים.
 56. מצודות.
 57. עיין ביאורנו לפסוק ז. מצודות: בעלילה ניגשו אל המלך רק חלק מהשרים אך לאחר שהמלך נמנע מהשלכת דניאל לגוב האריות, ניגשו אליו כולם.

כותב את הגזרה, אסור לשנות את הגזרה (ולכן עליך להשליך את דניאל לגוב האריות)⁵⁸: **בַּאֲדִין מְלָכָא אָמַר אַז, לְאַחַר שִׁוְעִצְיוֹ אִמְרוּ לוֹ שְׂאִסוּר לוֹ לְשַׁנּוֹת אֶת הַגְּזִירָה, הַמֶּלֶךְ דְּרִיּוֹשׁ אָמַר,**⁵⁹ **וְהִיתִי לְדַנְיָאֵל וְרִמּוֹ לְגַבְּא דִּי אַרְיֹתָא וְהִבִּיאוּ אֶת דַּנְיָאֵל וְהִשְׁלִיכוּ אוֹתוֹ לְגוֹב הָאֲרִיּוֹת,**⁶⁰ **עָנָה מְלָכָא וְאָמַר לְדַנְיָאֵל הַמֶּלֶךְ הָרִים אֶת קוּלוֹ וְאָמַר לְדַנְיָאֵל:**⁶¹ **אֱלֹהֶיךָ דִּי אַנְתָּ פִּלְחָ לָהּ בְּתַדְרָא הוּא יִשְׁיִבְנֶנְךָ הָאֲלוֹהִים שֶׁלְךָ שְׂאֲתָה תְּמִיד עוֹבַד אוֹתוֹ – הוּא יִצִּיל אוֹתְךָ**⁶²: **(יח) וְהִיתִית אֲבָן חֲדָה וְהִבִּיאוּ אֲבָן אַחַת,**⁶³ **וְשִׁמַּת עַל פְּסֵם גַּבְּא הָאֲבָן הוֹנַחָה עַל פִּי גוֹב הָאֲרִיּוֹת,**⁶⁴ **וְחַתְּמָה מְלָכָא בְּעִזְקָתָהּ וּבְעִזְקָתָהּ רַבְּרַבְנֵיהִי הַמֶּלֶךְ חַתֵּם עַל הָאֲבָן בְּחוֹתְמַת שְׁלוֹ וּבְחוֹתְמַת שֶׁל שְׂרִי,ו**⁶⁵ **דִּי לָא תִּשְׁנָא צְבוּ בְּדַנְיָאֵל (הַנַּחַת הָאֲבָן וְחַתְּמָתָהּ הִייתָה) כְּדִי שְׂלָא יִשְׁתַּנָּה רְצוֹנוֹ שֶׁל הַמֶּלֶךְ בְּדַנְיָאֵל – כְּדִי שְׂאֵף אַחַד לֹא יִפְגַּע בְּדַנְיָאֵל בְּנִיגוּד לְרְצוֹן הַמֶּלֶךְ:**⁶⁶ **(יט) אֲדִין אֲזַל מְלָכָא לְהִיכְלָהּ אַז, לְאַחַר שֶׁהַמֶּלֶךְ חַתֵּם אֶת חוֹתְמוֹ עַל הָאֲבָן, הוּא הֵלֵךְ לְהִיכְלוֹ,**⁶⁷ **וּבַת טוֹת הַמֶּלֶךְ יֵשֵׁב בְּתַעֲנִית וְכִךְ הוּא יֵשֵׁן לֹלָא שְׂאֲכַל אוֹ שְׂתָה,**⁶⁸ **וְדַחֲוֹן לָא הִנְעַל קְדַמּוּהִי וְשׁוֹלְחָן לֹא הִכְנִיסוּ לְפָנָיו,**⁶⁹ **וְשִׁנְתָּה נְדַת עֲלוּהִי וְשַׁנְתָּה נְדַדָּה עֲלוּי (בְּגַלְל שְׂדָאָג לְדַנְיָאֵל):**⁷⁰

מקורות ותמצית ההערות

58. מצודות. מלבי"ם: הם התכוונו לומר לדריוש שאין להתפלפל ולומר שהגזירה לא הייתה שלא להתפלפל.	האריות (בגלל הגזירה), לפחות ימנע נזק בידי אדם.
59. מצודות.	64. רש"י.
60. מצודות.	65. רש"י.
61. מצודות.	66. רש"י.
62. מצודות.	67. מצודות.
63. רש"י וכתב שבכל ארץ בבל יש רק לבנים ולא אבנים, אלא שהמלאכים הביאו את האבן הזו מארץ ישראל. מטרתו של המלך בהנחת האבן הייתה כדי שבני אדם לא יפגעו בדניאל, משום שהמלך אמר שהוא אינו יכול למנוע את השלכתו של דניאל לגוב	68. רש"י. רס"ג: הוסיף פרוש שהכוונה היא שלא הביאו לפניו אישה בתולה.
	69. רש"י. רלב"ג: לא הכניסו לפניו כלי זמר. בפירוש נוסף כתב שהיה מנהג שהיו אנשים שהיו נכנסים ואומרים למלך דברים שמרחיבים את דעתו (כמו סיפורים).
	70. רש"י.

(כ) בַּאֲדִין מְלֶכָא בְּשִׁפְרִפְרָא יְקוּם בְּנִגְהָא אַז הַמֶּלֶךְ קָם בַּעֲלוֹת הַשַּׁחַר, בַּאוּר הַבּוֹקֵר (בניגוד למנהג המלכים לקום מאוחר),⁷¹ וּבְהַתְּבַהֲלָה לְגַבְא דִּי אַרְיֹתָא אֲזַל וְהוּא הֵלֶךְ לַגּוֹב הָאֲרִיּוֹת בַּמְהִירוֹת⁷²: (כא) וּבְמִקְרָבָה לְגַבְא לְדַנְיָאֵל וְכַאֲשֶׁר הַמֶּלֶךְ הִגִּיעַ לַגּוֹב הָאֲרִיּוֹת שָׁבוּ הִיּה דַנְיָאֵל,⁷³ בְּקֹל עֲצִיב זַעַק (כאשר דריוש הגיע לגוב האריות) הוּא צַעַק בְּקוֹל עֲצוּב,⁷⁴ עִנָּה מְלֶכָא וְאָמַר לְדַנְיָאֵל הַמֶּלֶךְ הָרִים אֶת קוֹלוֹ וְאָמַר לְדַנְיָאֵל:⁷⁵ דַּנְיָאֵל עֲבַד אֱלֹהָא חַיָּא אֱלֹהֶךָ דִּי אַנְתָּ פִּלְחָ לָהּ בְּתַדְיָא הֵיכַל לְשִׁיזְבוּתָךְ מִן אַרְיֹתָא (דריוש צעק) דַּנְיָאֵל שַׁעֲשִׂית אֶת אֱלֹהֶיךָ אֱלֹהִים חַיִּים שֶׁאַתָּה תְּמִיד עוֹבֵד לַפְּנֵי – הָאֵם הוּא יִכּוֹל לְהַצִּיל אוֹתְךָ מֵהָאֲרִיּוֹת?⁷⁶: (כב) אֲדִין דַּנְיָאֵל עִם מְלֶכָא מְלַל אַז דַּנְיָאֵל דִּיבַר עִם דַּרְיוֹשׁ הַמֶּלֶךְ,⁷⁷ מְלֶכָא לְעֵלְמִין חַיָּי (דַּנְיָאֵל אָמַר לַמֶּלֶךְ) אַדּוּנִי הַמֶּלֶךְ! יְהִי רְצוֹן שְׁתַּחֲוִיָּה לְעוֹלָם?⁷⁸: (כג) אֱלֹהֵי שְׁלַח מְלֶאכְמָה הָאֱלֹהִים שְׁלַח מְלֶאכְמִים,⁷⁹ וְסַגְר פֶּסַם אַרְיֹתָא וְהֵם סָגְרוּ אֶת פִּיהֶם שֶׁל הָאֲרִיּוֹת,⁸⁰ וְלֹא חִבְּלוּנִי וְלִכְן הָאֲרִיּוֹת אִפְּלוּ לֹא גָרְמוּ לִי לְחִבְלוֹת,⁸¹ כֹּל קִבְּלֵי דִּי קִדְמוּהִי זָכוּ הַשְׁתַּבַּחַת לִי (הָאֲרִיּוֹת לֹא פָּגְעוּ בִּי) בְּגַלְל שְׁנַמְצָאָה לִי זָכוֹת שֶׁבְּזָכוֹתַי נִיצַלְתִּי,⁸² וְאַף קִדְמָךְ מְלֶכָא חִבְּלוּ לֹא עֲבַדְתָּ וְגַם לַפְּנִיךְ הַמֶּלֶךְ לֹא עֲשִׂיתִי כֹל דְּבַר רַע?⁸³: (כד) בַּאֲדִין מְלֶכָא שְׁגִיא טָאֵב עֲלוּהִי אַז, לְאַחַר שֶׁדַּנְיָאֵל אָמַר אֶת דְּבָרָיו, הַדְּבַר הוֹטֵב מְאוֹד בַּעֲיֵנֵי הַמֶּלֶךְ,⁸⁴ וְלְדַנְיָאֵל אָמַר לְהִנְסָקָה מִן גַּבְא וְהַמֶּלֶךְ צִוּוּהָ לְהַעֲלוֹת אֶת דַּנְיָאֵל מִגּוֹב הָאֲרִיּוֹת,⁸⁵ וְהִסֵּק דַּנְיָאֵל מִן גַּבְא וְדַנְיָאֵל הוֹעֵלָה מִגּוֹב הָאֲרִיּוֹת,⁸⁶ וְכֹל חִבְּלֵי לֹא הַשְׁתַּבַּח

מקורות ותמצית ההערות

71. רש"י.	79. מצודות.
72. רש"י.	80. מצודות.
73. מצודות.	81. מצודות.
74. מצודות.	82. מצודות.
75. מצודות.	83. רש"י.
76. מצודות.	84. רש"י.
77. מצודות.	85. רש"י.
78. מצודות.	86. מצודות.

בַּהּ דִּי הַיָּמִן בְּאַלְהָהּ וְלֹא נִמְצָאָה בּוּ כֹל חִבְלָהּ בּוֹכּוֹת שֶׁהָאִמִּין בְּאֱלוֹהֵיוּ⁸⁷: (כה) וְאָמַר מִלְכָּא וְהִיתִיו גְּבַרְיָא אֶלְךָ דִּי אֲכַלּוּ קַרְצוּהִי דִּי דְנִיָּאל וְהַמֶּלֶךְ אָמַר לְהַבִּיא אֶת הָאֲנָשִׁים שֶׁהִלְשִׁינוּ עַל דְנִיָּאל,⁸⁸ וְלִגְבֵי אַרְיֹתָא רְמוֹ אֲנֹן בְּנִיהוֹן וּנְשִׂיהוֹן וְהַשְׁלִיכוּ אוֹתָם, אֶת בְּנֵיהֶם וְאֶת נְשׂוֹתֵיהֶם לְגֹב הָאֲרִיּוֹת,⁸⁹ וְלֹא מָטוּ לְאַרְעִית גְּבָא עַד דִּי שְׁלְטוּ בְּהוֹן אַרְיֹתָא וְהֵם לֹא הִגִּיעוּ עַד לְתַחֲתִית הַבּוֹר לְפָנֵי שֶׁהָאֲרִיּוֹת שְׁלְטוּ בֵּהֶם, הָאֲרִיּוֹת פָּגְעוּ בֵּהֶם וְאָכְלוּ אוֹתָם עוֹד לְפָנֵי שֶׁהֵם הִגִּיעוּ לְתַחֲתִית הַבּוֹר,⁹⁰ וְכָל גְּרַמְיָהוֹן הִדְקוּ וְאֶת הָעֲצָמוֹת שֶׁלָּהֶם כָּתְשׁוּ, הָאֲרִיּוֹת כָּתְשׁוּ אֶת הָעֲצָמוֹת שֶׁל הָאֲנָשִׁים שֶׁהוֹשְׁלָכוּ לְגֹב הָאֲרִיּוֹת⁹¹: (כו) בְּאֲדִין דְּרִיּוּשׁ מִלְכָּא כָּתַב לְכָל עַמְמֵיָא אֲמִיָּא וְלִשְׁנֵיָא דִּי דִּרְיִן בְּכָל אַרְעָא אַז, לְאַחַר שֶׁדְנִיָּאל נִיצַל וְהַמְלִשְׁיָנִים נֹאכְלוּ עַל יְדֵי הָאֲרִיּוֹת, כָּתַב דְרִיּוּשׁ הַמֶּלֶךְ לְכָל הָעַמִּים, הָאוֹמוֹת וְהַלְשׁוֹנוֹת שֶׁגָרִים בְּכָל הָאָרֶץ,⁹² שְׁלַמְכוֹן יִשְׁנָא (דְרִיּוּשׁ כָּתַב לְכָל הָעַמִּים) שְׁלוֹם רַב⁹³: (כז) מִן קֳדָמֵי שָׁיִם טַעַם מִלְפָּנֵי יֵצֵאָה הַגְזִירָה,⁹⁴ דִּי בְּכָל שְׁלִטָּן מְלָכוּתֵי שֶׁבְּכָל הַמְקוֹמוֹת שֶׁאֵינִי שׁוֹלֵט – בְּכָל תַּחְמוֹמֵי הַמַּמְלָכָה שֶׁלִּי,⁹⁵ לְהוֹן זִיעִין וְדַחְלִין מִן קֳדָם אֱלֹהֵהּ דִּי דְנִיָּאל יִהְיוּ רוֹעֲדִים וּמְפַחְדִּים מֵהָאֱלוֹהִים שֶׁל דְנִיָּאל,⁹⁶ דִּי הוּא אֱלֹהָא חַיָּא וְקַיָּים לְעֵלְמִין שֶׁהוּא אֱלוֹהִים חַי וְקַיָּים לְעוֹלָם,⁹⁷ וּמְלָכוּתֵהּ דִּי לֹא תִתְחַבֵּל וְהַמְלָכוֹת שֶׁלוֹ (שֶׁל ה') לֹא תוֹשַׁחַת,⁹⁸ וְשְׁלִטְנָהּ עַד סוּפָא וְשִׁלְטוֹנוֹ (שֶׁל ה') יִהְיֶה עַד סוֹף הָעוֹלָם⁹⁹: (כח) מְשִׁיזְב וּמְצַל וְעֵבֵד אֶתִּין וְתַמְהִין בְּשִׁמְיָא וּבְאַרְעָא (הָאֱלוֹהִים שֶׁל דְנִיָּאל) מוֹצִיא מִפּוֹרְעָנוֹת, מְצִיל, עוֹשֶׂה אוֹתוֹת וּדְבָרִים תַּמוּהִים בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ,¹⁰⁰ דִּי שִׁיזְיַב לְדְנִיָּאל מִן יַד אַרְיֹתָא וְהוּא הִצִּיל אֶת

מקורות ותמצית ההערות

87. רש"י.	94. מצודות.
88. רש"י.	95. מצודות.
89. רש"י.	96. מצודות.
90. רש"י.	97. מצודות.
91. רש"י.	98. מצודות.
92. רש"י.	99. מצודות.
93. רש"י.	100. מצודות. רס"ג סבור שהמילה "משיזיב"
94. רש"י.	משמעותה הצלה והיא מדברת על הצלת חנניה,

דניאל מידי האריות¹⁰¹: (כט) וְדַנְיָאֵל דִּנְהָ הַצִּלְחָה בְּמַלְכוּת דְרִיּוֹשׁ וּדְנִיָּאֵל זֶה הצליח בתפקידו כשליט במלכותו של דריוש,¹⁰² וּבְמַלְכוּת בּוֹרְשׁ פְּרָסָאָה וּכְן הוא הצליח במלכותו של כורש, חתנו של דריוש שמלך אחריו. אולם, תוך כדי מלכותו של כורש, פרש דניאל מעיסוקו בענייני הממלכה והעביר את תפקידו לזרובבל¹⁰³:

מקורות ותמצית ההערות

שבעים השנים של גלות בבל בשנה הראשונה למלכותו של כורש אז נפקדו בני ישראל. למרות שצרי יהודה הצליחו למנוע את המשך בניין בית המקדש, לו לא היו בני ישראל חוטאים, הם היו יכולים לסיים את מלאכת הבניין כבר בתחילת מלכותו של כורש. מלבי"ם: דניאל התפטר מתפקידו אצל דריוש לאחר שהוא הושלך לגוב האריות.	מישאל ועזריה מהאש, ואילו ההצלה מכונת כלפי הצלתו של דניאל מגוב האריות. 101. מצודות. 102. מצודות. 103. רש"י + מצודות. רש"י כתב שדריוש מלך רק שנה אחת. רלב"ג: כתב גם הוא שדריוש לא מלך אפילו שנה וכך הסתיימו

סיכום התועלויות לרלב"ג:

- א. לפרסם שה' מונע את חילול שמו כמו שהעניש את בלשצר לאחר ששתה בכלי בית המקדש ושיבח רק את אלוהיו.
- ב. ללמדנו שראוי לומר למלך שמסכימים לעשות את רצונו גם ללא תשלום שכר, כמו שדניאל אמר שהוא איננו מעוניין בלבוש הארגמן ובשאר הבטחותיו של בלשצר.
- ג. ללמדנו על הגבורה של דניאל שלא פחד לומר לבלשצר את פתרון הכתב על הכותל, למרות שהדברים היו לא נעימים לשמוע, ומכאן יש ללמוד על הגבורה של יראי ה'.
- ד. לספר שדברי הנביאים מתקיימים כמו שקרה עם נבואתו של דניאל על בלשצר.
- ה. להימנע מלקיחת שררה כדי שאנשים אחרים לא יקנאו.
- ו. ללמדנו על בטחונו של דניאל בה' שלא ביטל את תפילותיו למרות הסכנה בכך.
- ז. ללמדנו שאדם צריך להתפלל לה' לכיוון ירושלים ולאחר התפילה להודות לה'.
- ח. כאשר לאדם יש תפקיד, עליו לוודא שהוא ממלא אחר תפקידו בנאמנות כמו שעשה דניאל, וכך לא יכלו למצוא עליו עלילה.
- ט. לפרסם את הנס שה' עשה עם דניאל כאשר הפיל אותו לגוב האריות.

פרק ז

(א) **בְּשֵׁנַת חֶדְה לְבִלְאִשְׁצַר מְלֶךְ בְּבַל** בשנה הראשונה לבלשצר מלך בבל (המסופר בפרק זה קרה לפני מה שנכתב בפרקים האחרונים),¹ **דְּנִיָּאל חֵלֶם חֶזֶה** (בשנה הראשונה לבלשצר מלך בבל) דניאל ראה חלום,² **וְחֶזְוֵי רֵאשֵׁה עַל מְשֻׁבְּבָה דְנִיָּאל** ראה את הדברים בראשו כאשר הוא השכיב את ראשו, כאשר הוא ישן (יש בצלע זו כפילות על הצלע הקודמת בפסוק),³ **בְּאֲדִיִן חֵלְמָא כְּתַב** אז דניאל כתב את חלומו. דניאל כתב את חלומו מיד לאחר שהוא התעורר (כדי שלא ישכח את פרטי החלום),⁴ **רֵאשׁ מְלִיִן אָמַר** אך לאחרים הוא סיפר רק את ראשי הפרקים של חלומו, הוא סיפר לאחרים רק את הדברים העיקריים:⁵

(ב) **עֲנָה דְנִיָּאל וְאָמַר דְנִיָּאל הֵרִים** את קולו ואמר:⁶ **חֶזֶה הָיִית בְּחֶזְוֵי עִם לִילְיָא** ראיתי כאשר ישנתי,⁷ **וְאָרְזוּ אַרְבַּע רוּחֵי שְׁמַיָא מְגִיחִין לִימָא רַבָּא** והנה מארבע רוחות השמים הגיעו רוחות חזקות שגרמו לסערה ביס:⁸ (ג) **וְאָרְבַּע חֵיוֹן רַבְרָבָן**

מקורות ותמצית ההערות

1. רס"ג. בהסבר ליציאה מהסדר הכרונולוגי כתב המלבי"ם שעד עתה סיפר הכתוב את קורותיו של דניאל ומעתה סיפר את נבואותיו (חוץ מהפסוק הראשון אותו כתבו אנשי כנסת הגדולה).
2. מצודות.
3. מצודות.
4. מלבי"ם.
5. מצודות. רס"ג: הכוונה שדניאל אמר את ראשית החלום. רלב"ג: בסוף החלום דניאל אמר דברים שאינם קשורים לחלום עצמו. מלבי"ם: דניאל אמר את הדברים שהוא כתב לפני שהוא כתב אותם כדינם של כל כתבי הקודש (ועיין אוצר המאמרים במאמר העוסק בשאלה הם דניאל היה נביא, שם הבאנו את דבריו של בעל הפחד יצחק שהספרים הכלולים בין ספרי הכתובים ניתנו מלכתחילה להיכתב
- ולא להיאמר). בפירוש נוסף כתב שהכוונה היא שראשי הפרקים כבר היו ידועים לדניאל מהחלום של נבוכדנצר.
6. מצודות.
7. מצודות. מלבי"ם: דניאל ראה במראה כאילו שהיה לילה כדי לסמל את הגלות.
8. רש"י. רס"ג: ארבע רוחות השמים הקיפו את הים הגדול. בפירוש נוסף כתב שהכוונה שהיו שואבים את המים מהים. רלב"ג: הנבואה מסמלת שכל דבר שקורה בארבע רוחות השמים משפיע על ארבע המלכויות. כמו"כ כתב שהרוחות הגועשות מראות שארבע המלכויות האלה לא היו ראויות למדרגתן ללא השפעה עליונה. מלבי"ם: ארבעת המלכויות נמצאות בארבעת הכיוונים השונים של השמים. כמו"כ כתב שארבעת המלכויות נמצאות בכל זמן, רק שבכל פעם מלכות אחת מתחזקת על

סִלְקֹן מִן יַמָּא וארבע חיות גדולות עלו מהים,⁹ שְׁנַיִן דָּא מִן דָּא והחיות היו שונות זו מזו¹⁰: (ד) קַדְמִיתָא כְּאַרְיֵה וְנַפְיִן דֵּי נֶשֶׁר לָהּ החיה הראשונה נראתה כמו אריה והיו לה כנפיים כמו של נשר,¹¹ חֲזָה הָיִיתָ עַד דֵּי פְּרִיטוֹ גְּפֵה וְנָטִילָתָּ מִן אֲרָעָא המשכתי לראות חיה זו עד שניטלו ממנה כנפיה והיא התרוממה מהקרקע,¹² וְעַל רַגְלֵיךָ כְּאַנְשׁ הֶקִּימָתָּ וּרְגַלְיֹו נַעֲשׂוּ כְּרַגְלֵי אָדָם (משום שהיא לא הייתה יכולה להיעזר יותר בכנפיה),¹³ וְלִבְבָּךָ אֲנִישׁ יִהְיֶה לָּהּ וּנִיתֵן לָהּ לֵב חֶזֶק וְאִמְיָן כמו ליבו של אדם¹⁴: (ה) וְאַרְוֹ חַיָּה אֲחֵרֵי תִנְיְנָה דְמִיָּה לְדָב וְהִנֵּה, אַחֲרֵי הָאֲרִיָּה, עֲלָתָהּ חִיָּה נּוֹסֶפֶת שְׂדוּמָה לְדוּב,¹⁵ וְלִשְׁטָר חֵד הֶקְמַתָּ וְהַדוּב עֵמַד בְּצַד אַחַד (ולא באמצע),¹⁶ וְתִלְתָּ עַלְעֵיךָ בְּפִמָּה בֵּין שְׁנֵה וּשְׁלֹשׁ צִלְעוֹת הָיוּ בֵּין שִׁינָיָה,¹⁷

מקורות ותמצית ההערות

מסמלים את בנו אויל מרודך ואת נכדו בלשצר ולכן הכנפיים נמרטו.

13. מצודות. א"ע: הכוונה שהקימו אות באופן שכל בני האדם בעולם יראו את קלונו בכך שיאבד את מלכותו.

14. מצודות. רש"י: הכוונה ללב חלש כמו של אדם וכנראה שצריך לומר לפירושו שלב האריה שניתן לו בתחילה היה חזק יותר מלב האדם שיש לו עתה וכך פירש א"ע. רס"ג: הכוונה שניתן לו לב חזק והפסוק עוסק בתקופה שנבוכדנצר חזר למלכותו.

15. רש"י וכתב שזה רמז למלכות פרס שתמלך אחרי ככל שאוכלים ושותים כדוב ומסורבלים כדוב. רלב"ג: הדימוי של ממלכת פרס לדוב – משום שאינם נלחמים בחוזק רב כמו בכל.

16. רש"י וכתב שזה רמז לכך שמלכות פרס לא תירש לגמרי את מלכות בבל מיד, אלא יעבור פרק זמן של שנה ורק לאחר מכן ימלכו הפרסים.

רלב"ג: העמידה בצד אחד מרמזת על שהפרסים לא היו חייבים לכבוש את כל העולם ושהספיקה מלחמה אחת על מנת להכניע את כל העולם.

חברותיה. עיין אוצר המאמרים שם הרחבנו בעניין ארבעת המלכויות.

9. מצודות.

10. רש"י. רס"ג: ארבע המלכויות היו שונות זו מזו בגזירותיהן. נבוכדנצר איים שמי שלא יעבוד לצלם וישלך לתוך האש. אחשוורוש גידל את המן והזמין את כולם לסעודה כדי שישתחוו לו. יון גזרו על הברית והשבת וארם גזרו על כל המצוות שבתורה. מלבי"ם: לכל אחת מהמלכויות היה טבע והנהגה שונה.

11. רש"י וכתב שחיה זו מסמלת את מלכות בבל. א"ע בפירושו לפסוק יד כתב שאין שום טעם לומר שנבואה זו נאמרה על בבל, שהרי הם כבר לא שלטו יותר, וממילא אין טעם לראות מחזה שנוגע לעבר. אלא הכוונה היא למלכות הכשדים שעדיין שלטה. אולי ניתן להסביר את שיטת רש"י ועוד ראשונים שפירשו כך, שלמרות שהמחזה הראה על מה שקרה בעבר, יש משמעות לראיית התמונה הכוללת של כל ארבעת המלכויות.

12. רש"י וכתב שזה מסמל את נפילת מלכות בבל. א"ע: הסביר שמי שסובר שהאריה מסמל את נבוכדנצר, סובר שהכנפיים של הנשר

וְכֹן אֶמְרִין לָהּ וְכךָ אָמְרוּ לָהּ: ¹⁸ קוֹמִי אֲכַלִּי בֶּשֶׂר שְׂגִיָּא קוֹמִי וְתֹאכְלִי הַרְבֵּה בֶּשֶׂר: ¹⁹ (ו) בְּאַתֵּר דְּנָה חֲזָה הָיִית אַחֲרֵי זֶה, לְאַחַר רֵאִיית הַחִיָּה הַדּוֹמָה לְדוֹב, הַיִּיתִי רוֹאָה, ²⁰ וְאָרְוִי אַחֲרֵי פְנֵמֵר וְהִנֵּה חִיָּה נּוֹסֶפֶת שְׁנֹרֵאִית כְּנֹמֵר, ²¹ וְלָהּ גְּפִין אֲרַבְעֵ דֵי עוֹף עַל גְּבַהּ וְעִלְיָה הָיוּ אַרְבַּע כְּנַפִּיִּים דּוֹמִים לְכְנַפִּיִּים שֶׁל צִיפּוֹר, ²² וְאַרְבָּעָה רֵאשִׁין לְחֵיּוֹתָא וְלַחִיָּה זֶה הָיוּ אַרְבַּעָה רֵאשִׁים, ²³ וְשִׁלְטָן יְהִיב לָהּ וְלַחִיָּה זֶה נִיתְנָה הָאִפְשָׁרוֹת לְשִׁלְטָן: ²⁴ (ז) בְּאַתֵּר דְּנָה חֲזָה הָיִית בְּחֻזִּי לִיְלִיָּא לְאַחַר מִכְּן רֵאִיתִי בַחֲלוֹם בְּלִילָה אַחֵר. אֵת שֶׁלֶשׁ הַחִיּוֹת הָרֵאשׁוֹנוֹת דְּנִיָּאֵל רֵאִה בַחֲלוֹם אַחַד וְאֵת הַחִיָּה הָאַחֲרוֹנָה הוּא רֵאִה בְּלִילָה נִפְרָד, מִשּׁוֹם שַׁחִיָּה זֶה שְׁקוּלָה כְּנֹגַד שֶׁלֶשׁ הַמַּלְכוּיּוֹת הָרֵאשׁוֹנוֹת, ²⁵ וְאָרְוִי חֵיָּה רְבִיעָאָה וְהִנֵּה חִיָּה רְבִיעִית, ²⁶ דְּחִילָהּ וְאִימָתָנִי וְתִקְיָא יִתִּירָא הַחִיָּה הַרְבִּיעִית הַיִּיתָה נוֹרָאָה, מִטִּילַת

מקורות ותמצית ההערות

- א"ע: מלכות זו השמידה שלש ערים גדולות. לפי פירושו צריך לומר שהעמידה בצד אחד מסמלת את השמדת הערים האלה או את שארית הערים שלא הושמדו, ונראה כפירוש הראשון. בשם רס"ג כתב שהסמל הוא לאחשוורוש שרצה להשמיד את היהודים. אולם א"ע דחה פירוש זה משום שאחשוורוש לא היה זה שכבש את ממלכת הכשדים.
17. רש"י וכתב בשם חז"ל שזה רמז לכך שיהיו שלש מדינות שתמיד ימרדו בה. בסוף פירושו הסביר שהכוונה היא לשלשה מלכים שימלכו מפרס: כורש, אחשוורוש ודריוש. רלב"ג: שלשת המלכים הם: כורש, ארתחשסתא ודריוש. ארתחשסתא השני לא נמנה בנבואה זו משום שהוא לא הצליח לכבוש את העולם, שהרי אלכסנדר מוקדון ניצח אותו. עיין בספרנו אוצר מפרשי התנ"ך על ספר עזרא שם כתבנו על הכרונולוגיה של מלכי פרס והסברנו מיהו ארתחשסתא. רס"ג הוסיף פירוש שהכוונה למלצעות, לשיניים גדולות.
18. מצודות.
19. רש"י. מצודות: הבשר הרב מרמז על העושר הגדול של מלכות פרס. רלב"ג: הבשר הרב מרמז על כיבוש העולם.
20. מצודות.
21. מצודות. רש"י: חיה זו דומה לנמר משום שיוון גזרו על בני ישראל גזירות משונות כשם שלנמר יש חברבורות משונות. רס"ג: כשם שהנמר מדלג מהר, כך יוון גזרה במהירות גזירות על בני ישראל.
22. מצודות. רלב"ג: כנפי הציפור נועדו לסמל שאלכסנדר ישוטט בכל העולם על מנת לכבוש אותו.
23. מצודות. רש"י: ארבע הראשים מסמלים את פיצול הממלכה לאחר ימיו של אלכסנדר מוקדון לארבע ממלכות.
24. מצודות.
25. רש"י.
26. מצודות.

אימה וחזקה מאוד,²⁷ וְשֵׁנִין דִּי פְרִזְלָא לָהּ רְבֵרְבָן לַחִיָּה זֵו הִיּוּ הִרְבַּה שִׁינִיִּים שהיו עשויות מברזל,²⁸ אֶכְלָה וּמְדַקָּה וּשְׂאֲרָא בְרַגְלָהּ רְפִסָּה חִיָּה זֵו אַכְלָה, טחנה את האוכל, ואת שאר האוכל היא רמסה ברגליה,²⁹ וְהִיא מְשַׁנְיָה מִן כָּל חַיֹּתָא דִּי קְדָמָה חִיָּה זֵו הִיִּתָּה שׁוּנָה מְכַל חַיֹּת שַׁעֲלוּ מֵהִיִּים לַפְנִיָּה,³⁰ וְקִרְנֵיִן עֵשֶׂר לָהּ וּלְחִיָּה זֵו הִיּוּ עֵשֶׂר קִרְנֵיִים³¹: (ח) מְשַׁתְּבֵּל הָוִית בְּקִרְנֵיָּא הַסַּתְכַּלְתִּי בקרנות של החיה הרביעית,³² וְאַלּוּ קִרְן אַחֲרֵי זַעֲרִיָּה סְלִקַּת בִּינֵיהֶן וְהִנֵּה קִרְן קִטְנָה עֲלֵתָה בִּינֵיהֶם,³³ וְתִלַּת מִן קִרְנֵיָּא קְדָמֵיתָא אֲתַעְקַרְהָ מִן קְדָמָה וּשְׁלַשׁ מֵהִקְרַנֵּיִים הִרְאִשׁוֹנוֹת נַעֲקְרוּ מִלְּפָנֵי, כִּאֲשֶׁר הִקְרַן הַקִּטְנָה צִמְחָה, הִיא גִרְמָה לַעֲקִירַת שְׁלַשׁ מֵהִקְרַנֵּיִים הַגְּדוֹלוֹת,³⁴ וְאַלּוּ עֵינֵיִן פְּעֵינֵי אֲנִשָּׂא בְּקִרְנָא דָּא וּבְקִרְן זֵו, בְּקִרְן הַקִּטְנָה, הִיּוּ עֵינֵיִים דּוֹמוֹת לַעֵינֵיִים שֶׁל אָדָם,³⁵ וּפֶם מְמַלְל רְבֵרְבָן וְעַל הַקִּרְן הִיָּה גַם פַּה שֶׁהִיָּה מְדַבֵּר דְּבָרֵי גְאוּוּהָ³⁶: (ט) חֲזָה הָוִית עַד דִּי כָּרְסוֹן רְמִיּוּ רֹאה הִיִּתִּי אֶת הַמְרָאָה הַזֶּה, עַד שֶׁהוֹטְלוּ כִּיסָאוֹת. הַכִּיסָאוֹת הוֹטְלוּ כְּדִי לְשַׁבַּת בְּבֵית דִּין וְלִדּוֹן אֶת הַגּוֹיִים לְכַף חוֹבָה וְאֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְכַף זְכוּת,³⁷ וְעֵתִיק

מקורות ותמצית ההערות

27. מצודות. רס"ג: התארים הרבים שהוזכרו בצלע זו של הפסוק באו לכלול את מלכות ישמעאל עם ממלכת ארם. מלבי"ם: הפסוק הזכיר את שלש התכונות שממלכת רומא הייתה זקוקה להם על מנת לשלוט בכל העולם: אכזריות, חכמה וגבורה.
28. מצודות.
29. מצודות. רס"ג: האכילה היא בבית המקדש הראשון, הטחינה היא בבית המקדש השני והרמיסה הינה לאחר הגלות.
30. מצודות.
31. רש"י וכתב שזה מסמל את עשר המלכים שימלכו מרומי עד שאספסיאנוס ימלוך ויחריב את הבית. מצודות: כתב שמראה זה מסמל את מלכות ישמעאל שתעמיד עשרה מלכים והקרן
- מסמלת עם קטן שייצא בסמוך לביאת המשיח ויחזור לתרבות ישמעאל.
32. מצודות.
33. מצודות.
34. מצודות. מלבי"ם: עקירת שלש הקרניים מרמז על שלש מלכים של רומא שיפנו גב אל הנצרות. בפירוש נוסף כתב שהכוונה היא לשלש דתות שייצאו מהנצרות: האיסלאם ועוד שתי כתות שיצאו מהנצרות.
35. מצודות.
36. רש"י וכתב שהכוונה לטיטוס שהיה מדבר דברי חירוף כשנכנס להיכל. מצודות: הכוונה שהפה היה מדבר דברים חשובים, וחיה זו מסמלת את מלכות ישמעאל ששליטה אמר דברים חכמים.
37. רש"י.

יוֹמִין יִתֵּב וָאָדָם מְאֹד זָקֵן יֵשֵׁב עַל הַכִּסֵּא. הַכוֹוֹנָה לֵה' יִתְבַּרְךְ, ³⁸ לְבוֹשֶׁה בְּתֵלֶג
 חָדָר לְבוֹשׁוּ הִיָּה לְבֵן כְּשֶׁלֶג, כְּדִי לְהִלְבִּין אֶת הָעוֹוֹנוֹת שֶׁל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, ³⁹ וְשִׁיעַר
 רֵאשִׁיָּה פְּעֻמֵּר נִקָּא וְשִׁיעַר רָאשׁוּ הִיָּה דוֹמָה לְצִמְרֵ נִקִּי, כְּדִי לְסַמֵּל אֶת תְּשׁוּמָה
 הַזְכוּיֹת לְגוֹיִים בְּעוֹלָם הַזֶּה, וְכֵךְ הוּא יִהְיֶה נָקִי מִלְּשׁוֹם לְהֵם גְּמוּל בְּעוֹלָם
 הַבָּא, ⁴⁰ פְּרָסִיָּה שְׁבִיבִין דִּי נֹדֵר הַכִּסֵּא הִיָּה עֲשׂוּי נִיצוּצוֹת שֶׁל אֵשׁ, ⁴¹ גְּלִגְלוּזָהּ נֹדֵר
 דְּלֶקֶךְ וְאֵשׁ בְּעֵרָה בְּגִלְגְּלֵי הַכִּסֵּא: ⁴² (ו) נְהַר דִּי נֹדֵר נִגְדָּה וְנִפְקָה מִן קְדָמוּזְהִי נְהַר שֶׁל
 אֵשׁ נִמְשַׁךְ וְיוֹצֵא מִמֶּנּוּ (מִלְּפָנֵי ה'), ⁴³ אֶלְפִי אֶלְפִין יִשְׁמֹשׁוּנָה אֶלְפִי כַפּוּל אֶלְפִי
 (1,000,000) מִשְׂרָתִים מִשְׂרָתִים אוֹתוֹ (אֶת ה'), ⁴⁴ וְרִבּוֹ רִבְבָן קְדָמוּזְהִי יְקוּמוּן
 וְעִשְׂרַת אֶלְפִים כַּפּוּל עִשְׂרַת אֶלְפִים (100,000,000) מִלְּאֲכִים יְקוּמוּ לְפָנֵינוּ כְּדִי
 לְכַבֵּד אוֹתוֹ, ⁴⁵ דִּינָא יִתֵּב הַמְשַׁפֵּט הַתִּישֵׁב לְפָנֵי ה', ה' הַתְּחִיל בְּמִשְׁפֵּט, ⁴⁶ וְסַפְרִין
 פְּתִיחוּ וְהַסְפִּירִים נִפְתְּחוּ: ⁴⁷ (יֵא) חִזָּה הָיִית רֹאֵה הִיָּתִי, ⁴⁸ בְּאֲדִין מִן קָל מְלִיאָ
 רְבִרְבָתָא דִּי קָרְנָא מְמֻלָּחָה אֲזֵ, בְּגִלְל דְּבִרֵי הַגְּאוּוֹה שְׁדִיבְרָה הַקֶּרֶן הַקְטָנָה, ⁴⁹
 חִזָּה הָיִית עַד דִּי קְטִילָת חִיּוֹתָא רֹאֵה הִיָּתִי אֶת הַחִיָּה עַד שֶׁהִיא נִהַרְגָה, ⁵⁰
 וְהַיְבֵד גְּשֻׁמָּה וְגוֹפָה נֶאֱבֵד, ⁵¹ וְיִהְיֶיב לִיקְדָת אֶשָּׂא וְהִיא, הַחִיָּה, נִיתְנָה לְשִׁרִיפָת
 הָאֵשׁ: ⁵² (יב) וְשִׁאָר חִיּוֹתָא הָעֵדִיו שְׁלִטְנָהוּן וְלִשְׁאָר הַחִיּוֹת, לְשִׁאָר הַמַּלְכוּיֹת,

מקורות ותמצית ההערות

38. רש"י. מצודות: הזקנה מסמלת את
 היותו של ה' דן אותם במידת הרחמים. רס"ג:
 ברור שדניאל לא ראה את ה' יתברך ומצד
 שני הוא לא ראה מלאך. אלא כל הנאמר
 בדברי הנבואה האלה הם בגדר חלום והדברים
 נראו על דרך הרמז.
39. רש"י. מלבי"ם: הלבוש מראה על
 הפעולה שנעשית על ידי הלבוש אותו. ה' נראה
 כאן בלבוש לבן משום שהלבן מסמל את מידת
 הרחמים לעומת האדום שמסמל את מידת הדין.
40. רש"י. רס"ג: הצמר הנקי מסמל את ניקוי
 העוונות של בני ישראל.
41. מצודות.
42. רש"י. מצודות: עדת המשפט ירבה.
43. רש"י.
44. מצודות.
45. רש"י.
46. מצודות.
47. רש"י.
48. מצודות.
49. רש"י.
50. מצודות.
51. מצודות.
52. מצודות. רש"י: מדובר על אשו של יעקב.

הסירו את השלטון, ⁵³ וְאַרְכָּה בְּחַיֵּי יְהִיבַת לְהוֹן וּנִיתָן לָהֶם אַרְכָּה לַחַיּוֹת, ⁵⁴ עַד זְמַן וְעַדָּן עַד שִׁגִיעַע הַזְּמַן וְהַעַת. לְשֵׁלֶשׁ הַמַּלְכוּיּוֹת הָאֲחֵרוֹת נִיתְנָה הָאֲפִשְׁרוֹת לַחַיּוֹת עַד שִׁגִיעַע הַזְּמַן שֶׁל מַלְחַמַת גּוֹג וּמַגּוּג ⁵⁵: (יג) חָזָה הָיִיתָ בְּחַזְוֵי לִילְיָא רואה הייתי במראה שנת הלילה. ⁵⁶ מְדוּבַר עַל מַחְזָה שׁוֹנָה מֵהַמַּחְזָה עֲלִיו נִכְתַּב עַד עֵתָה, ⁵⁷ וְאָרוּ עִם עֲנַנֵי שְׁמַיָא כְּבַר אֲנָשׁ אֲתָה הָיָה וְהִנֵּה עִם עֲנַנֵי הַשְּׁמַיִם באה דמות שדומה לאדם, ⁵⁸ וְעַד עֵתִיק יוֹמֵיָא מְטָה הַדְּמוֹת הַגִּיעָה עַד לְזַקֵּן שִׁישֵׁב בְּדִין, ⁵⁹ וְקַדְמוּזָהי הַקְּרִבּוּהֵי וְקִירְבוּ אֶת הַדְּמוֹת לִפְנֵי הַזְּקֵן ⁶⁰: (יד) וְלֵיהּ יְהִיב שְׁלִטָּן וְיִקְרַר וּמְלָכוּ וְלוֹ, לְדְמוֹת אָדָם, נִתְּן אֶת הַשְּׁלִטָּן, הַכְּבוֹד וְהַמְּלוּכָה, ⁶¹ וְכָל עַמְמֵיָא אֲמֵיָא וְלִשְׁנֵיָא לֵיהּ יִפְלָחוּן וְכָל הָעַמִּים, הָאוֹמוֹת וְהַלְשׁוֹנוֹת יַעֲבֹדוּ אוֹתוֹ, ⁶² שְׁלִטְנָה שְׁלִטָּן עֲלֵם דֵּי לָא יַעֲדָה הַשְּׁלִטָּן שְׁלוֹ יִתְקִיִּים לְעוֹלָם וְלֹא יִסּוּר אֶף פַּעַם, ⁶³ וּמְלֻכוּתָהּ דֵּי לָא תִתְחַבֵּל וְהַמְּלָכוֹת שְׁלוֹ לֹא תוֹשַׁחַת, הַמְּלָכוֹת שְׁלוֹ לֹא תִתְבַטֵּל ⁶⁴: (טו) אֲתַפְרִיַת רוּחֵי אֲנָה דְנִיָּאֵל בְּגוֹא נְדָנָה וְאֲנִי דְנִיָּאֵל, רוּחֵי נִכְרַתָה בְּתוֹךְ נִרְתִיקָה. כֹּאֲשֶׁר דְנִיָּאֵל רֹאֵה מַחְזָה זֶה, רוּחוֹ נִפְלָה. תִּיאֹרוּרֵי שְׁלוֹ דְנִיָּאֵל נֹאמַר עַל דְרַךְ הַגּוֹזְמָא כֹּאִילוֹ שְׁרוּחוֹ מִמֶּשׁ נִכְרַתָה, ⁶⁵ וְחַזְוֵי רֹאֲשֵׁי יְבִהֻלְנֵי מַחְזוֹת רֹאֲשֵׁי הַבְּהִילוֹ אוֹתֵי ⁶⁶: (טז) קְרִבַּת עַל חַד מִן קְאָמֵיָא בַחְלוּמֵי, הַתְּקַרְבַּתֵי

מקורות ותמצית ההערות

53. רש"י.	60. מצודות. מלבי"ם: מדובר על כך שה' קירב אותו לאחר שהוא עצמו עשה את הצעד הראשון והתקרב אל ה'.
54. רש"י.	61. מצודות.
55. רש"י.	62. מצודות.
56. מצודות.	63. מצודות. מלבי"ם: למרות שבדרך כלל שלטון של עריץ איננו מחזיק מעמד לאורך זמן, שלטון המשיח יתקיים לעולם.
57. רש"י.	64. מצודות. מלבי"ם: המלכות לא תושחת מכיוון שבתקופה זו כבר לא יחטאו יותר.
58. מצודות. רש"י: הכוונה למלך המשיח. את שאר המלכויות דימה לחיות ואילו את שלטון ישראל דימה לאדם משום שבני ישראל ענוותנים. א"ע: הכוונה לעם ישראל.	65. מצודות. רס"ג הוסיף אפשרות לפרש שרוחו כמעט יצאה.
59. רש"י. מלבי"ם: על ידי המעשים הטובים הרבים שהוא עשה, הוא התרומם כמעט עד לכיסא הכבוד. הכוונה למעלה רוחנית.	66. מצודות.

(דניאל) לאחד המלאכים שעמדו במעמד הדין,⁶⁷ וַיִּצְיָא אֲבָעָא מִנְּהָ עַל כָּל דְּנָה וּבִיקְשֵׁי מִמְּנוּ לֹמַר לִי אַתְּ הָאֲמַת עַל כָּל זֶה, שִׁיסְבִיר לִי אַתְּ פֶּשֶׁר הַדְּבָרִים,⁶⁸ וְאָמַר לִי הַמְּלָאךְ אִמַּר לִי אַתְּ פֶּשֶׁר הַחֲלוּם,⁶⁹ וּפֶשֶׁר מַלְּיָא יְהוּדָעֵנְנִי וְאֵת פִּתְרוֹן הַדְּבָרִים הוּא הוֹדִיעַ לִי (יש בצלע זו חזרה על הצלע הקודמת בפסוק)⁷⁰: (יז) אֲלֵיךְ חֵיוֹתָא רַבְּרִבְתָּא דִּי אַנְיִן אַרְבַּע אֵלֵהּ הַחֵיוֹת הַגְּדוֹלוֹת שְׂרָאִית בַּחֲלוּם – בִּסְךְ הַכֹּל אַרְבַּע חֵיוֹת,⁷¹ אַרְבַּעָה מַלְכִין יְקוּמוּן מִן אַרְעָא (ארבע החיות) מִסְמְלוֹת שִׁבְסֶךְ הַכֹּל עֵתִידִים לְצֵאת אַרְבַּע מַלְכִים מֵהָאָרֶץ, יִשְׁנִם בִּסְךְ הַכֹּל אַרְבַּעָה מַלְכִים שְׁעֵתִידִים שִׁמְסְמִלִים אַרְבַּע מַלְכוּיֹת שְׁעֵתִידוֹת לְשִׁלוֹט עַל הָאָרֶץ (כָּאִמּוֹר, מַלְכוּת בְּכָל כְּבַר מַלְכָּה בַּעַת הַחֲלוּם)⁷²: (יח) וַיִּקְבְּלוּן מַלְכוּתָא קְדִישֵׁי עֵלְיוֹנִין לְאַחַר אַרְבַּע הַמַּלְכוּיֹת, יִקְבְּלוּ אֵת הַמַּלְכוּת קְדוּשִׁים וְעֵלְיוֹנִים. הַכּוּוּנָה לְעַם יִשְׂרָאֵל שִׁישְׁלוֹט עַל הָעוֹלָם לְאַחַר תּוֹם אַרְבַּע הַמַּלְכוּיֹת,⁷³ וַיְחַסְנוּן מַלְכוּתָא עַד עֲלֹמָא וְעַד עָלְמָא עֲלֵמָא וְהֵם (בְּנֵי יִשְׂרָאֵל) יִירְשׁוּ אֵת הַמַּלְכוּת עַד עוֹלָם וְלְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים (הַכּפִּילוֹת נֹועְדָה לְהַדְגִישׁ אֵת הַיִּשְׁאָרוֹת הַשְּׁלֹטוֹן בְּיַד בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְתַמִּיד וְלֹא רַק לְזַמֵּן אַרוּךְ)⁷⁴: (יט) אֲדִין צְבִית לִיצְבָּא עַל חֵיוֹתָא רַבִּיעֵיתָא אַז, לְאַחַר שֶׁהַמְּלָאךְ הַסְּבִיר לִי אֵת פִּתְרוֹן הַחֲלוּם בְּאֹפֶן כִּלְלִי, רְצִיתִי לְדַעַת אֵת הַמְּשַׁמְעוֹת הָאֲמִיתִית שֶׁל הַחֵיהָ הַרְבִּיעִית,⁷⁵ דִּי הוּא שְׁנִיָּה מִן כְּלָהִין (רְצִיתִי לְדַעַת אֵת מְשַׁמְעוֹת הַחֵיהָ הַרְבִּיעִית) שֶׁהִיִּתָּה שׁוֹנָה מִכָּל הַחֵיוֹת הָאֲחֵרוֹת,⁷⁶ דִּחִילָהּ יִתְיָרָה (הַחֵיהָ הַרְבִּיעִית הִיִּתָּה שׁוֹנָה מִשָּׂאר הַחֵיוֹת) בַּכֶּךְ שֶׁהִיא הִיִּתָּה מִפְּחִידָה יוֹתֵר,⁷⁷ שְׁנָה דִּי פְּרִזְלֵי הַשִּׁנְיִים שֶׁלָּהּ

מקורות ותמצית ההערות

67. א"ע. סילוק החיות ולא את ממשלתם. לו היו מראים את ממשלת החיות, לא היה טעם בראיית מלכות בבל שכבר עברה מהעולם.
68. רש"י.
69. מצודות.
70. מצודות.
71. מצודות.
72. מצודות.
73. מצודות.
74. מצודות.
75. מצודות.
76. רש"י.
77. רש"י.
72. מצודות. מלבי"ם: כאשר כתוב "יקום מ", הכוונה היא לסילוק האדם או החפץ מהמקום. כך גם במראה זה, הראו לדניאל את

היו עשויות מברזל, ⁷⁸ וְטַפְּרָה דִּי נְחָשׁ והציפורניים שלה היו עשויות נחושת, ⁷⁹ אֲכָלָה מְדַקָּה היא טחנה את האוכל שהיא אכלה, ⁸⁰ וְשֹׁאֲרָא בְּרַגְלָה רְפָסָה ואת שאר האוכל היא רמסה ברגליה ⁸¹: (כ) וְעַל קַרְנֵיָא עֵשֶׂר דִּי בְּרֵאשֵׁיהּ (רציתי לדעת גם את פתרון) עשר הקרניים שעלו על ראשו, ⁸² וְאַחֲרֵי דִּי סִלְקַת וּנְפְלָה מִן קַדְמָה תִּלְתָּהּ והקרן הקטנה שעלתה והפילה את שלש הקרנות, ⁸³ וְקַרְנָא דְכֵן וְעֵינֵין לָהּ ואת הפתרון שלקרן הזו, לקרן הקטנה, היו עיניים, ⁸⁴ וְפִם מְמַלְל רְבִרְבֵן ועל הקרן היה פה שהיה מדבר דברי גאווה, ⁸⁵ וְחִזְזָה רַב מִן חֲבֵרְתָהּ ובמראה הקרן הזו הייתה גדולה מחברותיה ⁸⁶: (כא) חִזְזָה חֲוֵית וְקַרְנָא דְכֵן עֲבָדָה קָרַב עִם קַדִּישִׁין רואה הייתי שהקרן הקטנה עשתה מלחמה עם הקדושים, עם בני ישראל, ⁸⁷ וְיִכְלָה לְהוֹן והקרן הקטנה הצליחה וניצחה במלחמה ⁸⁸: (כב) עַד דִּי אָתָה עֵתִיק יוֹמֵיָא (הקרן הקטנה הצליחה בקרב) עד שבא הזקן, ⁸⁹ וְדִינָא יְהִיב לְקַדִּישֵׁי עֲלִיזִין והוא נתן משפט לקדושים, הוא שפט את בני ישראל והחלטתו הייתה להציל את בני ישראל מהקרן, ⁹⁰ וְזִמְנָא מְטָהּ והגיע הזמן, ⁹¹ וּמְלַכּוּתָא הֶחֱסֵנוּ קַדִּישִׁין ואת המלכות ירשו הקדושים. בני ישראל קיבלו את המלוכה. עד עתה תיאר דניאל את החלום שהוא ביקש את פתרונו ⁹²: (כג) בְּן אָמַר כֵּךְ אמר לי המלאך: ⁹³ חִיזְתָּא רְבִיעִיתָא מְלָכוּ רְבִיעֵאָה תְּהֵוּא

מקורות ותמצית ההערות

78. מצודות.	משאר הקרניים.
79. מצודות.	87. מצודות.
80. מצודות.	88. מצודות.
81. מצודות.	89. מצודות.
82. מצודות.	90. מצודות.
83. מצודות.	91. מצודות. מלבי"ם: גם כאן בא לידי ביטוי
84. מצודות.	האפשרות שבני ישראל ייגאלו בתשובה (קדישי עליונים) ואז יזכו להיגאל לפני הזמן, או שהם ייגאלו בזמן (זמנה מטה).
85. עיין בביאורנו לפסוק ח ובהערות שכתבנו שם.	92. מצודות.
86. מצודות. כנראה שצריך לומר שלאחר שהקרן התחילה לצמוח, היא הייתה גדולה יותר	93. מצודות.

בְּאַרְעָא דִּי תִשָּׂנָא מִן כָּל מַלְכוּתָא הַחִיָּה הַרְבִּיעִית הִיא הַמְּלָכוֹת הַרְבִּיעִית
 שֶׁתְּהִיָּה שׁוֹנָה מִשְׁלַשׁ הַמְּלָכוֹת הַאֲחֵרוֹת, ⁹⁴ וְתֵאבֵל כָּל אַרְעָא הַמְּלָכוֹת הַרְבִּיעִית
 תַּחֲרִיב אֶת כָּל הָאָרֶץ, ⁹⁵ וְתִדְוִשְׁנָהּ וְתִדְקַנְנָהּ וְהִיא תִדְרוֹשׁ וְתִשְׁחַק אֶת הָאָרֶץ:⁹⁶
 (כד) וְקִרְנֵיָא עֶשֶׂר מְנַה מַּלְכוּתָהּ וְעֶשֶׂר הַקְּרַנִּיִּים שְׂרָאִית בְּמַלְכוּת זֶה, ⁹⁷ עֶשְׂרֵה
 מַלְכֵיִן יִקְמוּן עֶשְׂרֵה מַלְכִים יִקְמוּ מִמֶּנָּה, ⁹⁸ וְאַחֲרָן יִקְוִם אַחֲרֵיהֶוֹן וְהַמֶּלֶךְ
 הָאֲחֵרוֹן יִקְוִם אַחֲרֵי עֶשֶׂר הַמַּלְכִים הָאֵלֶּה, ⁹⁹ וְהוּא יִשָּׂנָא מִן קְדַמָּיָא וְהוּא יִהְיֶה
 שׁוֹנָה מִהַמְּלָכִים הָאֲחֵרִים, ¹⁰⁰ וְתִקְלָתָהּ מַלְכֵיִן יִהְשָׁפֵל וְהוּא יִשְׁפִּיל שְׁלוֹשָׁה
 מַלְכִים:¹⁰¹ (כה) וְמַלְכֵיִן לְצַד עֲלָאָה יִמְלֹךְ וְהוּא, טִיטוֹס, יִדְבַר דְּבָרֵי שַׁחֲץ וְגֵאוּוּהָ
 כְּלָפִי מַעְלָה, כְּלָפִי ה', ¹⁰² וְלִקְדִישֵׁי עֲלִיּוֹנֵיִן יִבְלָא וְלִקְדוּשֵׁי עֲלִיּוֹן, לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל,
 הוּא יִצִּיק, ¹⁰³ וְיִסְבֵּר לְהַשְׁנִיָּה זְמַנִּין וְדָתָהּ וְהוּא יִנְסָה לְהַעֲבִיר אֹתָם עַל מוֹעֲדֵיהֶם
 וְעַל דָּתָם, הוּא יִנְסָה לְמַנּוּעַ מֵהֶם מַלְקִיִּים אֶת הַמַּצּוֹת הַקְּשׁוּרוֹת לְזַמְנִים וּמַצּוֹת
 נּוֹסְפוֹת, ¹⁰⁴ וְיִתְיַהֲבּוּן בִּידָהּ עַד עֵדָן וְעֵדָנִין וְפִלְגַּ עֵדָן וְהֵם יִמְסֵרוּ בִידוֹ עַד
 שִׁיעֲבֵרוּ שְׁנַיִם וַחֲצֵי זְמַנִּים. זְמַן זֶה סְתוּם וְאִינְנוּ יוֹדְעִים אֹתוֹ וְהַמְּפָרְשִׁים נִתְּנוּ
 הַסְּבָרִים שׁוֹנִים לְזַמֵּן זֶה:¹⁰⁵ (כו) וְדִינָא יִתֵּב וְהַדִּין הַתִּיִּשְׁבִּי לְפָנֵי הַמְּקוֹם, ¹⁰⁶
 וְשִׁלְטָנָהּ יִהְעֲדוֹן לְהַשְׁמָדָהּ וְלְהַזְבֵּדָהּ עַד סוֹפָא וְיִסִּירוּ מִמֶּנּוּ (טִיטוֹס) אֶת שְׁלֹטוֹנוֹ

מקורות ותמצית ההערות

94. מצודות.	103. רש"י.
95. מצודות.	104. רש"י. מלבי"ם: מוחמד שינה את חוקי
96. מצודות.	הדת ואת זמני החגים.
97. רש"י.	105. רש"י וכתב בשם רס"ג שהכוונה לאלף
98. מצודות.	שלוש מאות שלושים וחמש שנה מעת שהוסר
99. רש"י וכתב שהכוונה לטיטוס. מצודות:	קרבן התמיד. 480 שנים מצאת בני ישראל
100. מצודות.	ממצרים ועד לבניית בית המקדש, עוד 410 שנים
101. מצודות.	לבניין בית המקדש הראשון ועוד חצי מתקופת
102. רש"י. הכוונה למלכות ישמעאל. רלב"ג: כנראה שהוא	בית המקדש השני, יוצא 1335 שנה. עיין
103. רש"י. הכוונה לקיסר קונסטנטין שהכריח את	ביאורנו לפרק יב פסוק ד. מצודות: בני ישראל
104. מצודות.	יהיו מסורים בידו למשך שנתיים וחצי. רלב"ג:
105. רש"י. הכוונה לזמן זה:	הכוונה ל-1290 שנה או ל-1285.5 שנים.
106. רש"י. הכוונה לישמעאל.	106. רש"י.

עד שהוא יושמד ויאבד לגמרי¹⁰⁷: (כז) ומלכותה ושלטנא ורבותא די מלכות תחות כל שמיא יהיבת לעם קדישי עליזין והמלכות, והשלטון והגדולה של מלכויות הגויים שבכל העולם יינתן לעם קדושי עליון, לבני ישראל,¹⁰⁸ מלכותה מלכות עולם של ישראל יהיה מלכות עולם,¹⁰⁹ וכל שלטנא לה יפלחון וישתמעון וכל השליטים יעבדו וישמעו לו¹¹⁰: (כח) עד פה סופא די מלכתא עד כאן סוף הדבר הזה – החלום ופתרונו,¹¹¹ אנה דניאל שגיא רעיוני יבהלני אני דניאל, המחשבות שלי הבהילו אותי,¹¹² וזיני ישתגון עלי וזיו פני השתנה עליי,¹¹³ ומלכתא בלבי נטרת ואת הדברים שמרתי לעצמי ולא סיפרתי אותם לאדם אחר. רק את ראשי הפרקים סיפרתי לאחרים¹¹⁴:

פרק ח

(א) **בשנת שלוש למלכות בלאשצר המלך** בשנה השלישית למלכותו של בלשצר המלך, קוזון נראה אלי אני דניאל (בשנה השלישית למלכותו של בלשצר) התגלה אליי מראה נוסף,¹ אחרי הנראה אלי בתחלה מראה זה היה מראה נוסף על המראה שראיתי בשנה הראשונה למלכותו של בלשצר (אשר הובאה בפרק ז')²: (ב) **ואראה בהזון ראיתי במראה, ויהי בראתי ואני בשושן הפירה אשר בעיכם המדינה** כאשר ראיתי את המראה, הייתי בשושן הבירה

מקורות ותמצית ההערות

דניאל לא סיפר על החלום משום שהוא לא רצה להכאיב לאחרים.	107. רש"י.
	108. מצודות.
1. אברכנאל: עד עתה פירשו לדניאל את מה שיקרה עם החיה הראשונה ועם החיה הרביעית. במחזה זה פירשו לדניאל את מה שיקרה עם החיה השנייה והשלישית. מלבי"ם:	109. מצודות.
הדגש על כך שדניאל הוא שראה את המחזה בא לומר שאת המחזות הראשונים ראו אנשים נוספים (כמו נבוכדנצר), ואילו מחזה זה נראה רק על ידי דניאל.	110. מצודות.
	111. מצודות.
	112. מצודות.
	113. מצודות.
2. רש"י.	114. מצודות. רלב"ג: התועלת מפרק זה היא שנדע שהנבואה על המשיח תתקיים היות ושאר הנבואות שנכתבו כאן התקיימו. מלבי"ם:

שנמצא במדינה בשם "עילם",⁵ וְאֶרְאָה בְּחִזּוֹן וְאֲנִי הָיִיתִי עַל אוֹבֵל אוֹלֵי וּבְחִזּוֹן רֵאִיתִי שְׁאֵנִי עוֹמֵד עַל נֶהַר שְׁנִקְרָא "אוֹלֵי"⁴: (ג) וְאֶשָּׂא עֵינַי וְאֶרְאָה זִקְפֹּתֵי אֶת עֵינַי וּרְאִיתִי, וְהִנֵּה אֵיךְ אֶחָד עוֹמֵד לְפָנַי הָאֵבֶל (ראיתי) שאיל אחד עמד לפני הנהר, וְלוֹ קַרְנַיִם לְאֵיל זֶה הָיוּ שְׁתֵּי קַרְנֵיָם,⁵ וְהַקְּרָנִים גְּבוּהוֹת שְׁתֵּי הַקְּרָנִים הָיוּ גְבוּהוֹת, וְהָאֶחָת גְּבוּהָ מִן הַשְּׁנַיִת קֶרֶן אַחַת הָיִיתָה גְבוּהָ מִחִבְרָתָהּ,⁶ וְהַגְּבוּהָ עֲלֶיהָ בְּאֶחָד הַקְּרָן הַגְּבוּהָ יוֹתֵר יֵצֵא מֵרֵאשׁ הָאֵיל לְאַחַר שֶׁהַקְּרָן הַנְּמוּכָה יוֹתֵר כָּבֵד יֵצֵא. הַקְּרָנִים מֵרֵמְזוֹת עַל מַלְכוּת פֶּרֶס וּמְדִי. הַקְּרָן הַקְּטָנָה שִׁיֵּצֵא רֵאשׁוֹנָה מֵרֵמְזוֹת עַל מַלְכוּת מְדִי, הָיוֹת וּמַלְכוּת מְדִי קִדְמָה לְמַלְכוּת פֶּרֶס וְהָיִיתָה פְּחוּת חֹשֶׁבָה מִמֶּנָּה:⁷ (ד) וְרֵאִיתִי אֶת הָאֵיל מְנַגַּח יָפוֹה וְצִפּוֹנָה וְנִגְבָּה רֵאִיתִי אֶת הָאֵיל נוֹגַח לְכִיוּן מֵעֵרֵב, לְכִיוּן צִפּוֹן וּלְכִיוּן דְּרוֹם (אך לא לְכִיוּן מִזְרַח הָיוֹת וְהוּא עֲצָמוֹ הִגִּיעַ מִשָּׁם),⁸ וְכָל חַיּוֹת לֹא יַעֲמִדוּ לְפָנָיו וְאֵף חַיָּה לֹא הִצְלִיחָה לְעִמּוֹד בְּפָנַי הָאֵיל. הַכוּוֹנָה שֶׁמַּלְכוּת פֶּרֶס הִצְלִיחָה לְנַצַּח אֶת כָּל

מקורות ותמצית ההערות

3. הקרן הגבוהה מסמלת את פרס משום שכורש היה מלך חזק מדריוש מלך מדי.

6. רש"י.

7. רש"י. רלב"ג: מכאן ניתן להוכיח שקודם דריוש מלך ורק אחר כך כורש מלך ולא הייתה תקופה שהמלכות שלהם חפפה. שיטתו של הרלב"ג אינה עולה בקנה אחד עם חלק מהמקורות האומרים שדריוש נתן לכורש חלק מהממלכה על מנת שהוא ישלוט עליה. רס"ג: הקרן הגבוהה יותר מרמזת לאחשוורוש שמלך על מלוכה גדולה יותר מכל המלכים שהיו לפניו.

מלבי"ם: עליית הקרן הגבוהה יותר לאחר מכן מסמלת שמלכותו של כורש התחילה לאחר מלכותו של דריוש (הדברים דומים למה שכתב הרלב"ג, אלא שהמלבי"ם לא התייחס לשאלה האם הייתה חפיפה מסוימת ביניהם או לא).

8. א"ע.

3. רלב"ג וכתב שדניאל הלך לשם משום שהוא התרחק מהמלך ומערכת יחסיו עם בלשצר הייתה פחות קרובה ממה שהייתה עם המלך נבוכדנצר. א"ע: כתב בשם יפת שדניאל עצמו היה בבבל, והיותו בשושן הבירה הייתה חלק ממראה הנבואה. אלא שא"ע עצמו טען שיייתכן שבאותו הזמן דניאל באמת היה בשושן ורק לאחר מכן חזר לבבל. מלבי"ם: העיר שושן הייתה לעיר בירה רק שנים לאחר מכן, בתקופת מלכות פרס, והדברים נאמרו על סמך נבואה.

4. רש"י. רס"ג: בשושן אין נהרות ולכן צריך לומר שהכוונה לשער של בניין גדול. מלבי"ם: גם כריית הנהר "אוֹלֵי" לא הייתה בתקופתו של דניאל והדברים נאמרו על דרך הנבואה.

5. רש"י. מלבי"ם: שתי הקרניים מסמלות את השילוב של שתי הממלכות יחד: מדי ופרס.

הממלכות האחרות בתקופתו של כורש,⁹ וְאִין מְצִיל מִדָּדוּ לא היה מי שהיה יכול להציל מהאיל, וְעֵשָׂה כְרָצְנוּ וְהִגְדִיל האיל הצליח לעשות ככל מה שהוא רצה והוא התחזק מאוד¹⁰: (ה) וְאִנִּי הָיִיתִי מִבֵּין ואני הסתכלתי על האיל על מנת להבין,¹¹ וְהִנֵּה צְפִיר הָעֵזִים בָּא מִן הַמְּעָרָב (בעודי מסתכל על האיל) הגיע מכיוון מערב שער עיזים.¹² הכוונה למלכות יוון שנמשלה לשעיר צעיר משום שכאשר דניאל ראה את המראה, אלכסנדר מוקדון כבר היה חי. אלכסנדר מוקדון יוחס לעז משום שהוא לא היה הבן של בעל אמו (ולכן יוחס לעיזים ולא לאדם מסוים),¹³ עַל פְּנֵי כָּל הָאָרֶץ וְאִין נִזְגַע בְּאָרֶץ שְׁעֵיר הָעֵזִים היה מהלך על הארץ, אך היה נראה שהוא מרחף באוויר באופן שאינו נוגע בארץ כשהוא הולך,¹⁴ וְהַצְפִיר קָרָן חֲזוּת בֵּין עֵינָיו ובין העיניים של השעיר, הייתה קרן גדולה מאוד שהיה ניתן לראותה מרחוק (בגלל גודלה)¹⁵: (ו) וַיָּבֹא עַד הָאֵיל בַּעַל הַקָּרְנִים שְׁעֵיר הָעֵזִים הגיע עד לאיל בעל הקרניים, אֲשֶׁר רָאִיתִי עֹמֵד לְפָנַי הָאֵבֶל (שְׁעֵיר הָעֵזִים הגיע עד לאיל בעל הקרניים) שראיתי עומד לפני הנהר,¹⁶ וַיִּרְץ אֵלָיו בְּחֵמַת כַּחַז שְׁעֵיר הָעֵזִים רץ לעבר האיל בכל כוח כעסו¹⁷: (ז) וַרְאִיתִיו מֹגִיעַ אֶצֶל הָאֵיל וראיתי את השעיר מגיע עד לאיל,¹⁸ וַיִּתְמַרְמֵר אֵלָיו

מקורות ותמצית ההערות

9. רלב"ג.	15. רש"י. מלבי"ם: הקרן בין העיניים מסמלת שמעשיו של אלכסנדר מוקדון נעשו על פי השכל.
10. מצודות.	16. מלבי"ם: הכתוב אומר שדריוש לא החשיב את כוחו של אלכסנדר מוקדון ולכן הוא לא יצא להילחם נגדו, אלא שלח את שר הצבא שלו להביא אותו אזור לפניו.
11. רש"י.	17. מצודות.
12. רש"י.	18. מלבי"ם: בשלב זה הפכה המלחמה כבר למלחמה פנים אל פנים בין דריוש לאלכסנדר מוקדון (עיי' בהערות לביאורנו בפסוק הקודם).
13. רלב"ג. מלבי"ם: מוסיף שאלכסנדר נמשל לצפיר, גדי קטן, משום שהוא עדיין לא היה בכוחו.	
14. רש"י.	

השעיר נלחם עם האיל מלחמה מרה ואכזרית,¹⁹ וַיִּדָּה אֶת הָאֵיל הַשְּׁעִיר הַצְּלִיחַ להכות את האיל, וַיִּשְׁבֵּר אֶת שְׁתֵּי קַרְנָיו הַשְּׁעִיר הַצְּלִיחַ לשבור את שתי הקרניים של האיל, וְלֹא הָיָה כַּח בְּאֵיל לְעִמּוּד לְפָנָיו האיל לא הצליח לעמוד בפני השעיר, וַיִּשְׁלִיכֵהוּ אֶרְצָה וַיִּרְמָסֵהוּ הַשְּׁעִיר השליך את האיל על הקרקע ורמס אותו, וְלֹא הָיָה מְצִיל לְאֵיל מִיָּדוֹ לא היה מי שהצליח להציל את האיל מיד השעיר, אף אחד מהעמים האחרים לא בא לעזרתו של דריוש²⁰: (ח) וַצִּפִּיר הַעֲזִים הַגְּדִיל עַד מְאֹד שֶׁעִיר הַעֲזִים הַתְּחֹזֵק מְאֹד,²¹ וּבְעֶצְמוֹ נִשְׁבְּרָה הַקֶּרֶן הַגְּדוֹלָה וכאשר השעיר התחזק מאוד, נשברה הקרן הגדולה שהייתה על השעיר, אַלְכַסְנֹדֶר מוֹקְדוֹן מֵת,²² וַתַּעֲלֶנָּה חֲזוֹת אַרְבַּע תַּחְתֵּיהָ ובמקום הקרן הגדולה, עלו ארבע קרניים גדולות מאוד. היה ניתן לראות את הקרניים למרחק רב בגלל שהן היו כל כך גדולות,²³ לְאַרְבַּע רִיחוֹת הַשָּׁמַיִם ארבע הקרנות פנו לארבעת הכיוונים השונים של העולם: צפון, דרום, מזרח ומערב. לאחר מות אלכסנדר מוקדון, מלכותו התפצלה לארבע ממלכות קטנות יותר²⁴: (ט) וּמִן הָאֶחָת מֵהֶם יָצָא קֶרֶן אֶחָת מְצַעֲרָה מתוך אחת מארבע הקרניים, יצאה עוד קרן אחת קטנה. הכוונה למלכות רומי,²⁵ וַתִּגְדֹּל יֵתֶר אֵל הַנֶּגֶב וְאֵל הַמִּזְרָח וְאֵל הַצִּבִי הַקֶּרֶן הַקְּטָנָה הזו ניצחה את הממלכה הדרומית – את מצרים, ואת המלכות המזרחית – את פרס ואת המלכות ששלטה בארץ ישראל²⁶: (י) וַתִּגְדֹּל

מקורות ותמצית ההערות

19. מצודות. רלב"ג: פירש באופן קצת שונה. 24. מצודות.
20. רס"ג: הכוונה שאלכסנדר נעשה אדון לדריוש. 25. מצודות. רש"י: מהקרן הקטנה שבארבע הקרניים יצאה קרן נוספת. לפי פירושו הכוונה לאנטיוכוס. המלבי"ם: הסביר ביתר פירוט מדוע אנטיוכוס נקרא כאן הקרן הצעירה. מצד האמת לא הגיע לאנטיוכוס למלך כיוון שהוא היה האח הצעיר, אלא שהוא לקח את המלוכה בכח. רס"ג: הכוונה למלכות ישמעאל.
21. רש"י + רלב"ג + מצודות. רס"ג: הצבי היא הממלכה הצפונית. מלבי"ם: אנטיוכוס הצליח לכבוש גם את מצרים עד שהרומאים התערבו ונלחמו נגדו.
22. מצודות + רלב"ג.
23. מצודות. רש"י: הכוונה שבמראה היו ארבע קרניים.

עַד צָבָא הַשָּׁמַיִם ממלכת רומי התחזקה עד שעלה ברצונה להילחם נגד בני ישראל שנמשלו לכוכבים,²⁷ **וַתִּפֹּל אֶרְצָה מִן הַצָּבָא וּמִן הַכּוֹכָבִים וַתִּרְמָסֶם** ממלכה זו הצליחה להפיל מהצבא ומהכוכבים (שני כינויים לבני ישראל) ולאחר מכן היא רמסה אותם, ממלכת רומי הרגה אנשים מבני ישראל²⁸: **(יֵא) וְעַד שֵׁר הַצָּבָא הַגָּדִיל** טיטוס התחזק גם כלפי שר צבא של מעלה. הכוונה היא שטיטוס קילל את ה' יתברך,²⁹ **וּמִמֶּנּוּ הוֹרֵם הַתְּמִיד** ועל ידו בוטל קרבן התמיד. טיטוס ביטל את הקרבת קרבן התמיד בבית המקדש,³⁰ **וְהִשְׁלַח מִכּוֹן מִקְדָּשׁוֹ** ועל ידי טיטוס, הושלך הבסיס של הקדושה של שר הצבא, נחרב בית המקדש³¹: **(יב) וְצָבָא תִּנְתֵּן עַל הַתְּמִיד בְּפִשְׁעֵהוּ** והזמן הקבוע להקרבת קרבן התמיד, ניתן להקרבת קרבן לעבודה זרה (במקום להקריב את קרבן התמיד בזמן המיועד לו, הקריבו בבית המקדש קרבן לעבודה זרה),³² **וַתִּשְׁלַח אֶמֶת אֶרְצָה** והתורה האמתית תושלך לארץ,³³ **וְעִשְׂתָּהּ וְהִצְלִיחָה מַלְכוּת הַרומאים** תתקיים לאורך זמן רב

מקורות ותמצית ההערות

27. רש"י.
 28. מצודות. רלב"ג: אין כפילות בפסוק זה. הצבא הינו כל עם ישראל והכוכבים הם החסידים. באופן דומה פירש רס"ג. מלבי"ם: הכוונה היא שאנטיוכוס רצה להעביר את בני ישראל על דתם, מה שלא ניסתה אף ממלכה קודמת.
 29. רש"י. א"ע: הכוונה עד למיכאל שר צבא ישראל. רס"ג: הכוונה עד לה' יתברך. מלבי"ם: הכוונה היא שאנטיוכוס יצליח לקיים את רצונו להעביר את בני ישראל על דתם, עד שיגיע שר הצבא, והכוונה למתתיהו הכהן ובניו המכבים.
 30. רש"י. מלבי"ם: על ידי מתתיהו הכהן הוחזר קרבן התמיד.
 31. מצודות. מלבי"ם: פה כתוב עניין אחר ממה שכתוב עד עתה בפסוק. עד עתה היה כתוב שמתתיהו ובניו הצליחו להחזיר את עבודת בית המקדש למקומה לאחר שהיא בוטלה על ידי אנטיוכוס. בצלע זו של הפסוק הכתוב אומר שעתידי לקרות שוב שעבודת בית המקדש תבוטל.
 32. רש"י. רלב"ג: לו היו בני ישראל עובדים את ה' כראוי (דבר שבא לידי ביטוי בהקרבת קרבן התמיד), אנטיוכוס לא היה מצליח כל כך במלחמתו נגדם. רס"ג: הכוונה למלכות ישמעאל שהשפילה את ישראל. בפירושו בסוף הפרק כתב שהכוונה שה' רצה שבני ישראל יהיו תחת שלטון ארם. בפירוש נוסף כתב שהכוונה היא שבגלל שבני ישראל הקריבו קרבנות לשמש ולירח, בוטל קרבן התמיד. מלבי"ם: הכוונה היא שהצבא, בני ישראל, יימסרו לאויב יחד עם הקרבת התמיד. הכוונה היא שכאשר הרומאים יבטלו את הקרבת קרבן התמיד, הם גם יהרגו רבים מישראל.
 33. רש"י. רלב"ג: הכוונה שיצליחו להרוג רבים מבני ישראל. כמו כן כתב שחלק מהסיבה

(בניגוד ליוונים ששלטונם היה לאורך תקופה יחסית קצרה)³⁴: (יג) וְאִשְׁמָעֵהָ אֶחָד
 קְדוֹשׁ מְדַבֵּר שְׁמַעְתִּי מֵלֶאךְ קְדוֹשׁ שְׁדִיבֵר,³⁵ וַיֹּאמֶר אֶחָד קְדוֹשׁ לְפִלְמוֹנִי הַמְדַבֵּר
 הַמֵּלֶאךְ הַקְדוֹשׁ דִּיבֵר עִם הַמֵּלֶאךְ שְׁדִיבֵר אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, שֶׁאָמַר אֶת הַדְּבָרִים
 שֶׁהָיוּ בַּמְּחֻזָּה. הַמֵּלֶאךְ שֶׁאָמַר אֶת הַדְּבָרִים שֶׁהָיוּ בַּמְּחֻזָּה לֹא הָיָה מוֹכֵר לְדַנְיָאֵל
 וְלֹכֵן דַּנְיָאֵל הִצְמִיד לוֹ אֶת הַתּוֹאֵר "פִּלְמוֹנִי", מִלְּשׁוֹן מְכוּסָה,³⁶ עַד מָתִי הֶחְזוֹן
 הַתְּמִיד וְהַפְּשַׁע שְׁמִים עַד מָתִי לֹא יִינָתֵן לְהַקְרִיב אֶת קֶרְבֵּן הַתְּמִיד וּבַמְקוֹמוֹ
 תּוֹקֵרֵב עֲבוּדָה זָרָה אֵילֵּמַת וּמִשׁוֹתֵקַת, עֲבוּדָה זָרָה שֶׁאֵין בָּהּ תּוֹעֵלֶת,³⁷ תַּתִּי וְקִדְשִׁי
 וְצָבָא מְרָמָס עַד מָתִי יִינָתֵן לְרִמּוֹס אֶת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ וְאֶת צְבֵּא הַשָּׁמַיִם (הַכּוּוֹנָה
 לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל)³⁸: (יד) וַיֹּאמֶר אֵלַי הַמֵּלֶאךְ עֲנֵה לִי עַל שְׁאַלְתְּ הַמֵּלֶאךְ הַקְדוֹשׁ:³⁹ עַד
 עָרֵב בְּקָר אֲלֵפִים וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת הַגְּזִירָה עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תִּתְקִיִּים עַד עָרֵב בְּקָר
 אֲלֵפִיִּים שְׁלֹשׁ מֵאוֹת. הַמֵּלֶאךְ לֹא אָמַר בַּמְּפֹרֵשׁ מֵהוּ פֶּרֶק הַזְּמַן שֶׁנִּקְרָב וְנֹאמְרוּ
 פִּירוּשִׁים רַבִּים בְּבִיאור פֶּרֶק זֶמֶן זֶה,⁴⁰ וְנִצְדָּק קִדְשִׁי וְאֵז תְּבוּא הַצְּדָקָה עַל הָעַם

מקורות ותמצית ההערות

אלפיים שנה איננו יכולים להקריב את קרבן
 התמיד! רוצים שבית המקדש ייבנה עכשיו!

38. רש"י.

39. מצודות.

40. רש"י: בפירושו הראשון כתב שזוהי
 גימטריא שנרמזה כדי שהחשבון בפסוק זה
 יסתדר עם הנאמר בסוף פרק יב וגם משום שיש
 התייחסות לחשבון זה בסוף פרק זה (בפסוק
 כו). מעת שגלו בני ישראל למצרים (הזמן שרמוז
 בערב) ועד לאלף מאתיים ותשעים שנה שכתוב
 בפרק יב פסוק יא (כך שבסך הכל יתקיים
 אלפיים ושלש מאות שנה שכתובים בפסוק).

210 שנות גלות מצרים + 480 שנה מצאת בני
 ישראל ממצרים ועד שנבנה בית המקדש
 הראשון, 410 שנים שבית המקדש הראשון היה
 בנוי, 70 שנה של גלות בבל ועוד 420 שנים של
 בית המקדש השני. (סה"כ יוצא 1590 שנה). על
 מספר זה צריך להוסיף עוד 1290 שנים שהוזכרו

שבני ישראל נענשו כך היא משום שהם ביטלו
 את הקרבת קרבן התמיד בתקופת בית המקדש
 הראשון. מלבי"ם: הכוונה היא שהרומאים
 יבטלו את הדת האמיתית על ידי הגזירות שהם
 יטילו על בני ישראל.

34. מלבי"ם.

35. רש"י. מלבי"ם: הכוונה היא שהחלק
 הראשון של הדברים ראה דניאל במחזה, אך
 החל מפסוק יא, הדברים נאמרו על ידי
 שהוא שמע את אחד המלאכים מספר על
 העתיד לקרות.

36. רש"י.

37. רש"י. רלב"ג: הוסיף פירושו שהכוונה
 היא עד מתי יהיה החזון הזה, עד מתי יתקיים
 החזון שלא יינתן להקריב את קרבן התמיד?
 הרי כבר עברו שבעים שנה שבני ישראל נענשו
 ואינם יכולים להקריב את קרבן התמיד. ואנחנו
 צועקים אל ה': עד מתי מתקיים בנו שכמעט

הקדוש ויתבטלו הגזירות מעל עם ישראל⁴¹: (טו) וַיְהִי בְּרֵאשִׁית אֲנִי דְנִיאל אֶת הַחֲזוֹן כַּאֲשֶׁר אֲנִי, דניאל, ראיתי את החזון, וַאֲבַקְשָׁה בִּינָה רְצִיתִי מֵאוֹד לְהִבִּין עַל יְדֵי שִׁמְשָׁמִיִּים יִסְבִּירוּ לִי אֶת הַחֲזוֹן, רְצִיתִי לְקַבֵּל מֵהַשְּׁמַיִם הַסֵּבֵר עַל הַחֲזוֹן, וְהִנֵּה עֹמֵד לְנִגְדִי כְּמִרְאֵה נֶבֶר וְעַמְדָה מוֹלִי דְמוֹת שְׂדוּמָה לְמִרְאֵה שֵׁל אִישׁ. הַכוּוּנָה לְמִלְאָךְ גְּבִרְיָאֵל⁴²: (טז) וְאֶשְׁמַע קוֹל אָדָם בֵּין אוֹלָי שְׁמַעְתִּי אֶת

מקורות ותמצית ההערות

שנפלו היוונים ועד לתפיסת השלטון על ידי החשמונאים בצורה מוחלטת. אפשרות נוספת היא שהכוונה לשש שנים שהיו מעת שאלכסנדר מלך עד שהוא כבש את ירושלים. א"ע: הכוונה ל-2300 ימים שבני ישראל עמדו תחת שלטונו של אנטיוכוס והיו צריכים להיכנע לו. לפי פירוש זה, המשמעות של בוקר וערב היא שהיו ימים שלמים. להשלמת הסבר השנים, עיין בביאורנו לפרק יב פסוק יא. מלבי"ם: מתקופת חורבן בית המקדש הראשון ועד שיהיה שוב בוקר, עד הגאולה העתידה, יעברו 2300 שנים. לפי חישובו הכוונה לשנת התרל"ח. אלא שממשמעות הפסוקים עולה שצריך לספור את 2300 השנים מעת ההתגלות שהייתה לדניאל ואז יוצא שהגאולה תהיה לפני שנת התרפ"ח.

41. רש"י. מלבי"ם: פירש בשני אופנים. בפירושו הראשון כתב שהכוונה היא שאז הקודש יחזור אל הצדק שבו הוא היה לפני כן והכוונה היא שעבודת בית המקדש ובני ישראל יחזרו למקומם. בפירושו השני כתב שהכוונה היא שכל העמים יכירו את צדקתם של בני ישראל.

42. רש"י. מלבי"ם: דניאל לא ביקש שיראו לו את ההסבר של הדברים שהוא שמע מהמלאך (מפסוק יא ואילך), אלא ביקש רק להבין את הסבר המראה שנראה אליו בתחילת הפרק.

43. מצודות. רס"ג: ראיתי כמראה איש גיבור.

בפרק יב, יוצא בסך הכל 2890 שנה. על מספר זה צריך להוסיף את הגימטריא של ערב ובקר (574) ולהוריד את שש השנים שבוטל קרבן התמיד לפני חורבן בית המקדש, יוצא ששתי החשבונות מסתדרים. בסוף דבריו כתב שיהיו עוד ארבעים וחמש שנים שמלך המשיח עתיד להתכנסת ולהיעלם לאחר שהוא יתגלה. רלב"ג: חישוב זה של 2300 שנה מתחיל מעת שמואל הנביא שבתקופתו צמחה המלכות בישראל היות והוא משח את שאול ואת דוד ובני ישראל ניצחו את המלחמות בתקופתו, ולכן תקופה זו נקראה בוקר בפסוק. הערב הוא הזמן שבו הוסר המלכות בישראל. לשיטתו צריך לחשב את הדברים באופן הבא: מתקופת שאול ועד להקמת בית המקדש עברו כחמישים וחמש שנה. בית המקדש הראשון היה קיים 419.5 שנים. מעת חורבן בית המקדש הראשון ועד לחורבן בית המקדש השני עברו 490 שנים. לכן צריך להוסיף 1335 שנים שמוזכרים בפרק יב. יוצא בסך הכל כ-2300 שנה. מצודות: איננו יודעים את הפירוש של חשבון זה ובעו"ה כשמשיח יתגלה, נוכל לדעת מה הכוונה. רס"ג: המניין כך. ממלכות היוונים ועד לניצחון החשמונאים עברו 2300 חודשים. היוונים מלכו בסך הכל 180 שנה = 2160 חודשים. לאחר שנוסיף את החודשים המעוברים (66) יוצא 2226 חודשים. נותרו כשש שנים שהם מעת

קולו של אדם שקרא אלי מתוך הנהר,⁴⁴ וַיִּקְרָא וַיֹּאמֶר אוֹתוֹ אָדָם קְרָא וְאָמַר
לְמִלְאָךְ גַּבְרִיאֵל:⁴⁵ גַּבְרִיאֵל הֶבֶן לְהִלֹּךְ אֶת הַפְּרָאָה (הקול שעלה מתוך הנהר אמר
לְמִלְאָךְ גַּבְרִיאֵל) גַּבְרִיאֵל! תִּסְבֵּיר לָאָדָם הַחֹשֵׁב הַזֶּה אֶת פִּירוּשׁ הַמְרָאָה שֶׁהוּא
רָאָה:⁴⁶ (יז) וַיָּבֵא אֶצְלוֹ עֲמֻדֵי גַבְרִיאֵל הַגִּיעַ לְמָקוֹם שָׁבוּ עִמְדָתִי,⁴⁷ וַיָּבֵאוּ נִבְעָתִי
וַאֲפֻלָּה עַל פָּנָי וְכַאֲשֶׁר הַמְלָאָךְ גַּבְרִיאֵל הַגִּיעַ אֵלַי, הַתְּמִלְאֲתִי בַחֲרָדָה וּנְפִלְתִי
עַל פָּנָי,⁴⁸ וַיֹּאמֶר אֵלַי הַמְלָאָךְ גַּבְרִיאֵל אָמַר לִי: הֶבֶן בֶּן אָדָם בֶּן אָדָם! תְּבִין
אֶת פִּירוּשׁ הַמְרָאָה שְׂרָאִית.⁴⁹ הַמְלָאָךְ כִּינָה אֶת דְּנִיאֵל "בֶּן אָדָם" מִשׁוֹם שֶׁהוּא
עֵמֵד בֵּין הַמְּלָאָכִים וּמִמִּילָא הַפְּנִיָה אֵלָיו נִעֲשֶׂתָה בִּיחֹס לְמִלְאָכִים הָאֲחֵרִים
שֶׁעִמְדוֹ לִידוֹ,⁵⁰ בִּי לָעֵת קֶץ הַחֲזוֹן שֶׁהָרִי הַחֲזוֹן שְׂרָאִית, הַמְרָאָה שְׂרָאִית, יִתְקִיִּים
בְּעוֹד זְמַן רַב:⁵¹ (יח) וַיִּבְדְּבוּ עִמִּי כַאֲשֶׁר הַמְלָאָךְ גַּבְרִיאֵל דִּיבַר אֵלַי,⁵² נִרְדְּמָתִי
עַל פָּנָי אֲרָצָה נִרְדַּמְתִּי בַפֶּחַד כַּאֲשֶׁר פָּנָי הָיוּ מוֹפְנִים לְכִיוּן הָאָרֶץ,⁵³ וַיִּנְעַ בִּי
הַמְּלָאָךְ גַּבְרִיאֵל נִגַע בִּי עַל מִנְתַּ לְהַעִיר אוֹתִי מִהַשִּׁנָּה,⁵⁴ וַיַּעֲמִידֵנִי עַל עֲמֻדֵי
הַמְּלָאָךְ גַּבְרִיאֵל אָמַר לִי דְבַרִּי חִיזוּק עַל מִנְתַּ שְׁאוּכַל לְעַמּוֹד בְּמָקוֹמִי כְּמוֹ
שֶׁעִמְדָתִי לְפָנָי שֶׁנִּרְדַּמְתִּי:⁵⁵ (יט) וַיֹּאמֶר הַמְּלָאָךְ גַּבְרִיאֵל אָמַר לִי: הֲנִנִּי מוֹדִיעֶךָ
אֶת אֲשֶׁר יִהְיֶה בְּאַחֲרֵית הַזְּעַם אֲנִי מוֹדִיעַ לְךָ אֶת מַה שֶׁעֲתִיד לִקְרוֹת בְּסוֹף יְמֵי
הַזְּעַם, בְּסוֹף הַגְּלוּת,⁵⁶ בִּי לְמוֹעֵד קֶץ כִּיוּן שֶׁבְּעוֹד יָמִים רַבִּים יִהְיֶה הַקֶּץ שֶׁל

מקורות ותמצית ההערות

44. רש"י. רלב"ג: הכוונה לאחד המלאכים שאמר את הדברים למלאך גבריאל.
45. רש"י.
46. רש"י. לפי פירושו, "הלז" היא מילה המורה על חשיבות. רס"ג: פירוש המילה "הלז" הוא "הזה".
47. מצודות.
48. מצודות. רלב"ג: הנפילה על הפנים הייתה רק במראה.
49. מצודות.
50. מצודות.
51. רש"י.
52. מצודות.
53. מצודות.
54. מצודות.
55. מצודות.
56. מצודות.
50. א"ע. מלבי"ם: גבריאל אמר לדניאל שהחזון שהוא ראה עתיד לקרות בעוד זמן

ימי הגלות, הגלות תסתיים⁵⁷: **הָאֵיל אֲשֶׁר רָאִיתָ בְּעַל הַקְּרָנַיִם** האיל שראית שהיו לו שתי קרניים,⁵⁸ **מַלְכֵי מְדֵי וּפְרָס** (האיל עם שתי הקרניים) מסמל את מלכי פרס ומדי⁵⁹: **(כא) וְהַצִּפִּיר הַשְּׂעִיר מִלְּךְ יוֹן** והשעיר שראית מסמל את מלך יוון,⁶⁰ **וְהַקְּרָן הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר בֵּין עֵינָיו הוּא הַמֶּלֶךְ הָרָאשׁוֹן** והקרן הגדולה שהייתה בראש השעיר מסמלת את המלך היווני הראשון – את אלכסנדר מוקדון, שהרג את דריוש בן אסתר המלכה⁶¹: **(כב) וְהַנְּשֻׁבֵּת וְתַעֲמֹדְנָה אַרְבַּע תַּחְתֵּיהָ** ומה שראית שהקרן נשברה ובמקומה עמדו ארבע קרניים,⁶² **אַרְבַּע מַלְכוּיֹת מְגוּזֵי יַעֲמֹדְנָה** אלכסנדר מוקדון יחלק את ממלכתו לארבעה מלכים,⁶³ **וְלֹא בְּכַחַז אַרְבַּעַת הַמַּלְכִּים** לא יהיו חזקים כחזקו של אלכסנדר מוקדון⁶⁴: **(כג) וּבְאַחֲרֵית מַלְכוּתָם** בסוף מלכות יוון,⁶⁵ **פְּהֵתָם הַפְּשָׁעִים** כאשר יגיע הזמן לכלות את פושעי ישראל,⁶⁶ **יַעֲמֹד מִלְּךְ עַז פָּנִים וּמַבִּין חֵידוֹת** (כאשר יגיע הזמן לכלות את פושעי ישראל) יעמוד מלך חצוף וחכם. הכוונה לטיטוס⁶⁷: **(כד) וְעָצַם כַּחוֹז וְלֹא בְּכַחוֹז** כוחו של טיטוס יתחזק, אבל לא בגלל חוזקו הפיזי, אלא בגלל

מקורות ותמצית ההערות

61. רש"י. עיין באוצר מפרשי התנ"ך על ספר עזרא, באוצר המאמרים, במאמר העוסק בכרונולוגיה של מלכי פרס. 62. רש"י. 63. רש"י. 64. רש"י. רס"ג: מדובר על מלכות ישמעאל וארבעת המלכים לא יהיו מצאצאיו של אלכסנדר מוקדון. מלבי"ם: המלכים שימלכו אחריו יתחזקו בעצמם ולא יהיו תלויים בכוחו של אלכסנדר מוקדון. 65. מצודות. 66. מצודות. רס"ג: הפושעים הם המלכים שימלכו במקום אלכסנדר, ולאחר שהם יסיימו למלוך, ימלוך מלך ממלכות ישמעאל. 67. מצודות. א"ע: הכוונה לאנטיוכוס.	57. מצודות. מלבי"ם: יש הברל בין משמעות המילה "עת" לבין משמעות המילה "מועד". "עת" פירושו זמן שבא באופן טבעי ללא החלטה של מישהו. "מועד" פירושו זמן שמישהו החליט שהוא זמן מתאים לדבר מסוים. כאשר דבר אמור לבא על ידי "עת" ובני האדם חטאו, ה' יכול לדחות את האירוע. אך כאשר הדבר נקבע על ידי "מועד", דהיינו, שהיה כאן ייעוד נבואה שהדבר יקרה בזמן מסוים, ה' איננו מבטל את הדבר. המלאך אמר לדניאל שהגאולה נקבעה על ידי ה' לזמן מסוים ולכן לא ניתן לדחות אותה, גם אם בני ישראל יחטאו. 58. מצודות. 59. מצודות. 60. מצודות. 61. מצודות.

שהוא ישתמש בתחבולות רבות, ⁶⁸ וְנִפְלְאוֹת יִשְׁחִית וְעַל יְדֵי שֶׁהוּא יַעֲשֶׂה דְבָרִים מופלאים, הוא ישחית את הרשעים מעם ישראל שעובדים עבודה זרה, ⁶⁹ וְהִצְלִיחַ וְעָשָׂה וְהוּא יַצְלִיחַ לַעֲשׂוֹת אֶת הַדְּבָרִים שֶׁהוּא רוֹצֵה לַעֲשׂוֹת, ⁷⁰ וְהִשְׁחִית עֲצוּמִים וְעַם קְדוֹשִׁים וְהוּא יַצְלִיחַ לַהֲשִׁיחַ עַמִּים גְּדוּלִים וְחֶלֶק מֵעַם יִשְׂרָאֵל שֶׁמֵּאֲמִין בַּתּוֹרָה ⁷¹: (כה) וְעַל שֶׁכִּלּוֹ וְהִצְלִיחַ מִרְמָה בְּיָדוֹ וְעַל יְדֵי שְׁטִיטוֹס יִהְיֶה חֵכֶם, הוא יצליח במעשי המרמה שלו, ⁷² וּבְלִבּוֹ יִגְדִּיל וְהוּא יִתְגַּאֵה בְּלִבּוֹ, ⁷³ וּבְשִׁלּוֹה יִשְׁחִית רַבִּים וְהוּא יִשְׁחִית אֲנָשִׁים רַבִּים שֶׁכִּרְתּוּ אִתּוֹ בְּרִית שְׁלוֹם, ⁷⁴ וְעַל שׁוֹר שְׁרִים יַעֲמֵד וְהוּא יַחַרֵּף אֶת שׁוֹר הַשְּׂרִים, אֶת ה' יִתְבַּרֵּךְ, ⁷⁵ וּבְאֶפְסֵי יָד יִשְׁבֵּר וּבְסוּפוֹ שֶׁל דָּבָר, הוא ימות בלי שישתמשו נגדו בכח. חז"ל אמרו שיתושש נכנס לחוטמו של טיטוס וכך הוא מת ללא שנלחמו נגדו: ⁷⁶ (כו) וּמִרְאֵה הָעָרִב וְהַבֶּקֶר אֲשֶׁר נֶאֱמַר אָמַת הוּא וּמֵה שֶׁנֶּאֱמַר לֶךְ בְּמִרְאֵה לְגַבֵּי הָעָרִב וְהַבֶּקֶר (שאו תבוא הגאולה) – הם דברי אמת, ⁷⁷ וְאַתָּה סֵתֶם הַחֲזוֹן בִּי לְיָמִים רַבִּים אֶךְ עֲלֶיךָ לִשְׁמֹר בְּלִיבְךָ אֶת דְּבַר הַנְּבוּאָה וְלֹא לִסְפֹּר אוֹתָהּ לְאַחֵרִים, מִשּׁוֹם שֶׁהַנְּבוּאָה תִּתְקַיֵּם בְּעוֹד זְמַן רַב ⁷⁸: (כז) וְאֲנִי דָּנִיֵּאל נְהִיִּיתִי וְנִחְלִיתִי יָמִים וְאֲנִי דָּנִיֵּאל נִשְׁבַּרְתִּי וְנַעֲשִׂיתִי חוֹלָה, כֹּל כֵּךְ הִצְטַעַרְתִּי עַד שֶׁנַּעֲשִׂיתִי חוֹלָה, ⁷⁹ וְאֶקוּם

מקורות ותמצית ההערות

68. מצודות. רלב"ג: הכוונה בפסוק לאנטיוכוס (כפירוש א"ע) והכוונה שהוא יתחזק – לא בגלל כוחו הרב, אלא בגלל שבני ישראל חטאו. מלבי"ם: הכוונה היא שהרומאים יצליחו לערער את יסודות הדת בפניהם על ידי שיתווכחו עם בני ישראל על עיקרי האמונה.
69. מצודות. רס"ג: הכוונה להחרבת בית המקדש.
70. רש"י.
71. רש"י. רס"ג: העצומים הם בתי השרים שבישראל.
72. רש"י.
73. רש"י.
74. רש"י. רלב"ג: אנטיוכוס נפל מהגג ומת.
75. רש"י. רס"ג: הוסיף פירוש שבסופו של דבר הוא יישבר. מלבי"ם: הכתוב כאן קיצר בתיאור סופו של טיטוס משום שהרחבה הייתה כבר בנבואה הקודמת.
76. מצודות.
77. רש"י. רלב"ג: מטרת הסתימה הינה כדי שבני ישראל לא יתייאשו מהגאולה.
78. רש"י.
79. רש"י.

וַאֲעֲשֶׂה אֶת מְלֹאכֶת הַמֶּלֶךְ וּקְמַתִּי וְהוֹסַפְתִּי לַעֲסוֹק בְּמִלְאכָה שֶׁהֵטִיל עֲלַי הַמֶּלֶךְ,⁸⁰ וְאֲשִׁתּוּמָם עַל הַמְרָאָה אֹלָם הַיִּיתִי טְרוּד מְאֹד בְּגִלְלַת הַמְרָאָה,⁸¹ וְאֵינְי מִבֵּינָן וְאֵף אֶחָד מִשְׂרֵי הַמֶּלֶךְ לֹא הֵבִין שְׂאֵנִי הַיִּיתִי טְרוּד, כִּיּוּן שֶׁהִסְתַּרְתִּי אֶת רַגְשׁוֹתַי⁸²:

פרק ט

(א) בְּשָׁנַת אַחַת לְדַרְיֹוֹשׁ בֶּן אַחַשְׁוֵרוּשׁ מְזַרַע מְדֵי בִשְׁנָה הָרִאשׁוֹנָה לְמַלְכוּתוֹ שֶׁל דַּרְיֹוֹשׁ בֶּן אַחַשְׁוֵרוּשׁ שֶׁהָיָה מְזַרַע מְדֵי. אֵינְי הַכוּוֹנָה לְאַחַשְׁוֵרוּשׁ הַמוּזְכָּר בְּמִגִּילַת אֶסְתֵּר וּלְבָנָו, אֲלֵא לְדַרְיֹוֹשׁ הָרִאשׁוֹן שֶׁהָיָה מְזַרַע מְדֵי וְהוּא כִּבְשׁ אֶת מַמְלַכַת בָּבֶל, כִּךְ שֶׁמַּמְלַכַת מְדֵי הָיְתָה הַמַּמְלָכָה הַשּׁוֹלְטָת עַל הָעוֹלָם, וְשֵׁם אָבִיו הָיָה גַם כֵּן אַחַשְׁוֵרוּשׁ,¹ אֲשֶׁר הֶמְלִךְ עַל מְלָכוֹת בְּשָׁדִים דַּרְיֹוֹשׁ זֶה מוֹנֵה לְמֶלֶךְ עַל הַכְּשָׁדִים. הַכְּשָׁדִים הָיוּ אֶחָד הָעַמִּים שֶׁהִרְכִּיבוּ אֶת הַמַּמְלָכָה הַצְּפוֹנִית לְאַרְץ יִשְׂרָאֵל – בֵּין אִם הָיָה זֶה אֲשׁוּר, בָּבֶל אוֹ פֶּרְס?² (ב) בְּשָׁנַת אַחַת לְמֶלְכוֹ בִּשְׁנָה הָרִאשׁוֹנָה לְמַלְכוּתוֹ שֶׁל דַּרְיֹוֹשׁ שֶׁגַם בְּפֶסוּק א' צִוְּיָה שְׁנַת מַלְכוּתוֹ, מִשׁוּם שֶׁהַכְּתוּב הָאֵרִיךְ בְּסוֹף הַפֶּסוּק הַקּוֹדֵם בְּצִיּוּנוֹ גַם אֶת הָעַם עֲלֵיו מֶלֶךְ דַּרְיֹוֹשׁ, וְעַתָּה חֹזֵר הַכְּתוּב לַעֲסוֹק בְּתַאֲרִיכִים שֶׁהוּזְכְּרוּ תוֹךְ כַּדִּי שֶׁטֶף הַדְּבָרִים),³ אֲנִי דְנִיָּאל בִּיְנֵתִי בְּסַפְרִים (בִּשְׁנָה הָרִאשׁוֹנָה לְמַלְכוּתוֹ שֶׁל דַּרְיֹוֹשׁ) אֲנִי, דְנִיָּאל, הַתְּבוֹנְנָתִי פַעַם נּוֹסַפְתׁ בְּחִישׁוּבִים שֶׁעֲרַכְתִּי,⁴ מְסַפֵּר הַשָּׁנִים אֲשֶׁר

מקורות ותמצית ההערות

80. רש"י. עיין אוצר מפרשי התנ"ך על ספר מלכים ב' שם הרחבנו בדברים.
81. רש"י. רס"ג: שתקתי.
82. רש"י. רלב"ג: אין מי שמבין את החלום כיוון שהוא סתום.
1. רש"י. דריוש זה היה מזרע מדי ואילו דריוש בן אחשוורוש היה מזרע פרס. כמו"כ א"ע בפירושו לפרק ו פסוק א הוכיח כן לפי גילו – עיין בהערות לביאורנו שם. עיין אוצר מפרשי התנ"ך לספר עזרא, באוצר המאמרים, שם הרחבנו בעניין הכרונולוגיה של מלכי פרס.
2. עיין אוצר מפרשי התנ"ך על ספר מלכים ב' שם הרחבנו בדברים.
3. מצודות. רלב"ג: דניאל חישב את שבעים השנים מעת עליית הכשדים לגדולה או מעת שהוא עצמו גלה מירושלים.
4. רש"י. א"ע: כתב על משא ומתן שהיה לו בפסוק זה עם ריה"ל. ריה"ל סבר שדניאל לא טעה ובאמת שבעים השנים שירמיהו התנבא עליהם הסתיימו בהצרת כורש והוכיח את דבריו מפסוק בספר דברי הימים האומר

הָיָה דְבַר יְקִיָּוָה אֶל יִרְמְיָה הַנְּבִיא (התבוננתי בחישובים של השנים) בשנים שהוזכרו
 בנבואתו של ירמיהו הנביא, ⁵ לְמַלְאוֹת לְחַרְבוֹת יְרוּשָׁלַם שְׁבַעִים שָׁנָה ירמיהו
 ניבא שבני ישראל יפקדו לאחר שיעברו שבעים שנה לחורבות ירושלים.
 בתחילה חשב דניאל שירמיהו התכוון שבני ישראל יזכו להיפקד לאחר שיעברו
 שבעים שנה מעת שמלכות בבל השתלטה על ישראל. אך לאחר שראה שעברו
 שבעים השנים האלו, הוא הבין שהוא טעה בהבנת דברי ירמיהו, וכנראה
 שכוונתו של ירמיהו הייתה שצריך למנות את שבעים השנים מעת גלותו של
 צדקיהו⁶: (ג) וְאַתְּנָה אֶת פְּנֵי אֶל אֲדֹנָי הָאֱלֹהִים (לאחר שראיתי שבני ישראל לא
 נפקדו למרות שעברו שבעים שנה למלכות בבל, ולפני שהבנתי שהייתה טעות בהבנת
 דברי הנבואה של ירמיהו) אני הפניתי את פני לכיוון דרום מערב, לכיוון ירושלים,
 אל ה' אלוקים, ⁷ לְבַקֵּשׁ תַּפְלָה וְתַחֲנוּנִים (פניתי לכיוון ירושלים) על מנת להתפלל

מקורות ותמצית ההערות

שהגאולות תהיה 18 שנים מאוחר יותר מהכתוב
 בנוסח הראשון. דניאל חשב ששני הנוסחים
 נכונים. הנוסח הראשון יתקיים אם בני ישראל
 יזכו ויחזרו בתשובה והנוסח השני יתקיים אם
 חלילה בני ישראל לא יחזרו בתשובה. לכן,
 דניאל התחיל להתפלל שבני ישראל יזכו
 שהנוסח הראשון יתקיים.

5. רש"י.

6. רש"י ועיין באוצר מפרשי התנ"ך על ספר
 עזרא במאמר העוסק בכרונולוגיה של מלכי פרס
 שם הרחבנו את עניין החישובים השונים של
 שבעים השנה ובאוצר לדרך על ספר עזרא שם
 הבאנו את דבריו של בעל הפחד יצחק שהסביר
 מדוע הנבואה שהגלות תארך שבעים שנה
 הייתה סתומה באופן זה, וכן הרחבנו בכך בספר
 אוצר לדרך על ספר דניאל.

7. א"ע + מצודות. בעל פירוש המצודות
 מחשב את שבעים השנה: נבוכדנצר מלך 45
 שנים והשתלט על ישראל בשנה הראשונה
 למלכותו. בנו אויל מרוך מלך 23 שנים, אולם

שהעבודות של מלך יהודה הייתה עד לתחילת
 תקופת הפרסיים. א"ע מביא לאורך דבריו משא
 ומתן בפסוקים השונים עד שהוא הוכיח לריה"ל
 בתשובה ניצחת שהנביא זכריה התנבא
 שירושלים עוד לא נבנתה גם בשנה השנייה
 למלכות דריוש השני. עיין באוצר לדרך על
 ספר דניאל, שם הרחבנו בנושא זה. אברבנאל:
 דניאל חשב שמאחר והראו לו בפרק הקודם
 שהגאולות עתידה להיות 2300 שנים מאוחר
 יותר, אזי נבואתו של ירמיהו שהגלות תארך
 רק שבעים שנה התבטלה, ולכן הוא התחיל
 להתפלל. מלבי"ם: דניאל התבונן בספרים
 אחרים שנבואות ירמיהו היו כתובים בהם, והוא
 מצא נוסח אחר ממה שראה בספרים הראשונים
 שהוא ראה. בספרים הראשונים היה כתוב
 ששבעים השנים יהיו "מלאת לבבל שבעים
 שנה" (נוסח שאינו כתוב בספר ירמיהו
 שלפנינו), ובספר השני שהוא הסתכל הוא ראה
 נוסח שכתוב שם "למלאת לחורבות ירושלים
 שבעים שנה" וזהו הנוסח שבידינו וממנו עולה

ולהתחנן לה' שיפקוד את בני ישראל, ⁸ בְּצוּם וְשֵׁק וְאֶפֶר כדי להביע את צערי על שבני ישראל טרם נפקדו, צמתי, לבשתי שק ושמתי על עצמי גם אפר: (ד) וְאֶתְפַּלֵּלָה לְיַקְנוֹק אֱלֹהֵי הַתְּפִלָּתִי לַה' אֱלֹהֵי, וְאֶתְוַדָּה הַתּוֹדִיָּתִי עַל הַחֲטָאִים שְׁבָהֶם חֲטָאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל, ¹⁰ וְאֶמְרָה כִּךְ אִמְרָתִי בַתְּפִלָּתִי: אֲנִי אֲדַנִּי הָאֵל הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא בְּבִקְשָׁה מִמֶּךָ ה' הָאֵל הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא, ¹¹ שִׁמְרֵה הַבְּרִית וְהַחֲסֵד לְאֹהֲבָיו וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתָיו אֹתָהּ (ה) שומר את הגמול שהבטחת בשעה שכרתת ברית עם אוהביך ושומרי מצוותיך, עם בני ישראל: ¹² (ה) חֲטָאנוּ וְעֵוִינוּ הִרְשַׁעְנוּ וּמְרִדְנוּ אֲנַחְנוּ חֲטָאנוּ בְּסוּגִים שׁוֹנִים שֶׁל חֲטָאִים: חטאים, עוונות, הרשעות ומרידות, ¹³ וְסוּר מִמִּצְוֹתָיָהּ וּמִמִּשְׁפָּטֶיהָ וְאֲנַחְנוּ מִמְּשִׁיכִים בְּאוֹפֵן תְּמִידִי לְסוּר

מקורות ותמצית ההערות

- מבין שנים אלו הייתה שנה משותפת לשניהם, כך שבסך הכל עברו 66 שנה (צריך להוריד גם את השנה הראשונה שבחלקה נבוכדנצר עוד לא הצליח לכבוש את יהודה). בלשצר מלך שלש שנים, כך שבשנה הראשונה למלכותו של דריוש עברו שבעים השנים.
8. מצודות.
9. מצודות.
10. רש"י. מלבי"ם: הוידוי הוא תנאי שהשליח ציבור צריך לעשות כדי שתתקבל תפילתו. דניאל נהג כשליח ציבור בתפילתו על עם ישראל.
11. מצודות. רש"י: דניאל לא הזכיר את תוארו של ה' "והגיבור" משום שכאשר בני ישראל היו תחת שיעבוד הגוים, לא הייתה ניכרת גבורתו של ה'. א"ע: כתב שני פירושים למילה אנא: או שהכוונה לאמנם או בשם רבי שמואל הנגיד שהכוונה ללשון בקשה והמילה מורכבת משתי מילים: "אל נא" כאשר הכוונה היא לאקויוולנט למילה "הואל". מלבי"ם:
- "הגדול" פירושו שהוא קודם לכל הברואים. "הנורא" פירושו שה' יתברך משיג על כל אחד מברואיו בהשגחה פרטית.
12. מצודות. רלב"ג כתב שיש שני אופנים לפרש "שומר". או שהכוונה היא מלשון קיום או שהכוונה מלשון המתנה, שהוא ממתין לקיים את הברית למי שיהיה אוהבו ושומר מצוותיו.
13. רלב"ג: חטאים הם החטאים בשגגה. עוונות הם המעשים שבהם סוטים מדרך הישר. הרשעים הם חטאים במזיד. המרידות הם החטאים שבהם אדם חוטא על מנת למרוד בה' ולא כדי ליהנות מהעבירה. מלבי"ם: החטאים הם העבירות שנעשות מצד התאוה. העוונות הם החטאים שנעשים על ידי עיוות השכל. שני סוגים של החטאים האלה (חטא ועוון) הם חטאים שבין אדם למקום. ההרשעות הם החטאים שבין אדם לחבירו. על מנת להבין לעומק את החילוק בין סוגי החטאים השונים – עיין בביאורנו למסכת יומא בהערות על וידוי הכהן הגדול. כמו כן בעז"ה ייצא על כך מאמר מורחב יותר באוצר מפרשי התנ"ך.

מהמצות ומהמשפטים שציווית אותנו¹⁴: (ו) וְלֹא שָׁמַעְנוּ אֶל עֲבָדֶיךָ הַנְּבִיאִים
 ואנחנו (בני ישראל) לא קיבלנו את דברי עבדיך הנביאים, לא הסכמנו עם
 דבריהם ולא שינינו את מעשינו בעקבות התראות הנביאים,¹⁵ אֲשֶׁר דָּבְרוּ בְּשֵׁמֶךָ
 אֶל מַלְכֵינוּ שְׁרִינּוּ וְאַבְתֵּינּוּ הַנְּבִיאִים דִּיבְרוּ בְּשֵׁמְךָ ה' אל כל מלכינו, שרינו
 ואבותינו (היות וגם בעלי התפקידים חטאו),¹⁶ וְאֵל כָּל עַם הָאָרֶץ הַנְּבִיאִים דִּיבְרוּ
 גם אל כל העם – וכולם מתו ולא נשאר איש מהם¹⁷: (ז) קִדְּ אֲדֹנָי הַצְּדִקָּה ה'!
 הדין והצדק איתך על מה שהבאת עלינו את הפורענויות, הגיע לנו שיבואו
 עלינו כל הפורענויות כעונש על החטאים שבהם חטאנו,¹⁸ וְלָנוּ בַּשָּׂת הַפְּנִיִם
 ואילו אנחנו צריכים להתבייש על שהבאנו על עצמינו את העונש הזה,¹⁹ כִּי־זֶם
 הָזֶה (אנחנו צריכים להתבייש) כמו שאנחנו רואים ביום הזה (שבאו עלינו כל
 הפורענויות),²⁰ לְאִישׁ יְהוּדָה וּלְיֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם וּלְכָל יִשְׂרָאֵל הַקְּרֹבִים וְהַרְחֻקִים
 בְּכָל הָאָרְצוֹת אֲשֶׁר הִדְחַתָּם שָׁם כל בני ישראל צריכים להתבייש: אנשי יהודה
 שגלו, תושבי ירושלים שגלו, בני ישראל שגלו לארצות קרובות ובני ישראל
 שגלו לארצות הרחוקות שבהם פיזרת אותם,²¹ בְּמַעַלְם אֲשֶׁר מָעַלּוּ בְךָ בְּנֵי

מקורות ותמצית ההערות

14. מצודות. לפי פירושו המילה "סור" הינה פועל מתמשך. א"ע: הכוונה לשם הפועל, וממילא הפירוש בפסוק הוא שבעבר בני ישראל כבר סרו מקיום המצוות. רלב"ג: המצוות והמשפטים הכוונה לעבודה זרה, והכתוב הזכיר את העבירות לפי סדר חומרתם כדי לומר שכאשר אדם חוטא בחטא קל, הוא מגיע לחטאים חמורים יותר. על ההבדל בין מצוות למשפטים – עיין באוצר מפרשי התנ"ך לספר שמות.
15. על היותו של שמיעה במשמעות של קבלת הדברים – עיין במילון אוצר מפרשי התנ"ך. נציין כאן רק שלאורך המקרא, התרגומים השונים מתרגמים במקומות שונים את השורש ש.מ.ע כאקויוולנט לשורש ק.ב.ל. היות וברור הדבר שבני ישראל שמעו את
- דברי הנביאים, אלא שהם לא התייחסו לדברים שנאמרו.
16. א"ע.
17. מצודות. על המעבר בין הנביאים שדיברו אל המלכים והשלטון לעומת הנביאים שדיברו אל העם – עיין אוצר לדרך על ספר מלכים.
18. רש"י. מצודות: הצדקה שה' עשה הוא שהוא השאיר בכני ישראל שארית.
19. רש"י. מצודות: המציאות שאנחנו נמצאים בגולה היא לכשעצמה בושה לנו.
20. רש"י.
21. מצודות. מלבי"ם: אנשי יהודה גלו בימי יהויכין, אנשי ירושלים גלו בימי צדקיה וכל ישראל גלו בגלות עשרת השבטים.

ישראל פוזרו בארצות הגולה בגלל שהם מעלו בך – בגלל שהם חטאו לך²²:
 (ח) יִקְנֹק לָנוּ בַּשָּׁת הַפְּנִים לְמַלְכֵינוּ לְשָׂרֵינוּ וְלְאַבְתֵּינוּ ה! אנחנו צריכים
 להתבייש – המלכים, השרים והאבות שלנו שחטאו, אֲשֶׁר חָטְאוּ לְךָ הַבוּשָׁה
 צריכה להיות על מה שחטאו לך²³: (ט) לְאֲדָנִי אֱלֹהֵינוּ הַרְחֵמִים וְהַסְּלִיחוּת
 מידת הרחמים והסליחה נמצאת אצל ה' אלוקינו היות וגם לאחר שאנחנו
 מרדנו בו, הוא עדיין לא השמיד אותנו, ²⁴ כִּי מְרַדְּנוּ בּוֹ (ה' לא השמיד אותנו)
 למרות שאנחנו מרדנו בו (ומכאן שבדיו מידת הרחמים והסליחות)²⁵: (י) וְלֹא שָׁמַעְנוּ
 בְּקוֹל יְקֹנֵק אֱלֹהֵינוּ וְאֲנַחְנוּ (בני ישראל) לא שמענו בקול ה' אלוקינו, לְלִבְתָּ
 בְּתוֹרָתוֹ אֲשֶׁר נָתַן לְפָנֵינוּ בְּיַד עֲבָדָיו הַנְּבִיאִים (לא שמענו בקול ה' אלוקינו)
 לקיים את מה שכתוב בתורה שהוא נתן לנו על ידי עבדיו הנביאים²⁶: (יא) וְכָל
 יִשְׂרָאֵל עֲבְרוּ אֶת תּוֹרָתְךָ כֹּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבְרוּ עַל הַדְּבָרִים שְׁצִוִּיתָ בְּתוֹרָה,
 וְסוּר לְבַבְתִּי שָׁמוּעַ בְּקוֹלְךָ וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל תְּמִיד הִלְכוּ וְסָרוּ מֵהַצִּוּוּיִם שְׁצִוִּיתָ
 והם לא רצו לשמוע בקולך, ²⁷ וְתַתֶּךָ עָלֵינוּ הָאֱלֹהִים וְהַשְׁבִּעָה הַגִּיעוּ לָנוּ כֹּל
 הקללות שקיבלנו על עצמינו באם נעבור על שבועתינו. בהר סיני, בני ישראל
 נשבעו לקיים את התורה והם קיבלו על עצמם עונשים למקרה שהם יעברו
 על שבועתם. הכתוב אומר שעונשים אלה הגיעו עכשיו לבני ישראל,²⁸ אֲשֶׁר

מקורות ותמצית ההערות

22. מצודות. רלב"ג. בביאור המשמעויות השונות של תורה – עיין אוצר מפרשי התנ"ך על ספר בראשית בפרשת תולדות.
23. מצודות. רש"י.
24. מצודות. עיין בהערות לפסוק ה' על הביאור למילה "וסור".
25. רש"י. לפי פירושו הכוונה היא ללשון עבר, ה' לא שפט את ישראל לפי מידת הדין אלא לפני משורת הדין. מצודות: עכשיו אנחנו זקוקים למידת הרחמים היות ובעבר חטאנו מלבי"ם: כאשר אדם חוטא בשגגה – ראוי למחול לו לאחר שהוא חוזר בתשובה. אולם, בני ישראל חטאו במזיד ומצד האמת לא הגיע להם שימחלו להם, ורק למען שמו של ה' ראוי שימחלו להם.
26. רלב"ג. בביאור המשמעויות השונות של תורה – עיין אוצר מפרשי התנ"ך על ספר בראשית בפרשת תולדות.
27. מצודות. עיין בהערות לפסוק ה' על הביאור למילה "וסור".
28. רש"י. לפי פירושו, ביאור המילה "ותתך" הינו מלשון הגעה, וכך גם הוכיח מתרגום אונקלוס על התורה. מצודות: "ותתך" מלשון שפיכה או יציקה, והכוונה שכל האלות הגיעו על בני ישראל. מלבי"ם: לקח את פירושו היציקה שלב נוסף וכתב שהקללות באו על בני ישראל בפעם אחת. אלא שקשה על דבריו מכך שהסברנו על פי הפרשנים

כְּתוּבָה בְּתוֹרַת מֹשֶׁה עִבְדְּ הָאֱלֹהִים (הגיעו עלינו כל העונשים) שכתובים בתורה שכתב משה עבד אלוקים, כִּי הִטָּאנוּ לֹא (העונשים הכתובים בתורה באו עלינו) היות ואנחנו חטאנו לה'²⁹: (יב) וַיִּקֶּם אֶת דְּבָרוֹ אֲשֶׁר דָּבַר עָלֵינוּ וְעַל שְׁפָטֵינוּ אֲשֶׁר שְׁפָטֵנוּ ה' הַקִּים עָלֵינוּ אֶת הַדְּבָרִים שֶׁהוּא אָמַר עָלֵינוּ וְעַל הַשּׁוֹפְטִים שֶׁשָּׁפְטוּ אוֹתָנוּ (כפי שמיד יבואר), לְהַבִּיא עָלֵינוּ רָעָה גְדֹלָה וְה' הֵבִיא עָלֵינוּ פּוֹרְעוֹת גְּדוֹלָה, אֲשֶׁר לֹא נִעְשְׂתָה תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם כַּאֲשֶׁר נִעְשְׂתָה בִירוּשָׁלַם בְּכָל הָעוֹלָם לֹא הֵייתָה פּוֹרְעֵנוֹת כִּמוֹ הַפּוֹרְעֵנוֹת שֶׁבָאָה עַל יְרוּשָׁלַם. הַפּוֹרְעֵנוֹת שֶׁבָאָה עַל יְרוּשָׁלַם (שכללה הרג המוני, שריפת העיר ולקחת תושבי העיר בשבי) הֵייתָה כָּל כֵּךְ גְּדוֹלָה עַד שֶׁבְּכָל הָעוֹלָם לֹא הֵייתָה פּוֹרְעֵנוֹת נּוֹסֶפֶת בְּסֹדֵר גּוֹדֵל כִּזֶּה:³⁰ (יג) כַּאֲשֶׁר כָּתוּב בְּתוֹרַת מֹשֶׁה אֵת כָּל הָרָעָה הַזֹּאת בָּאָה עָלֵינוּ כָּל הַפּוֹרְעֵנוֹת שֶׁבָאוּ עָלֵינוּ הֵן הַפּוֹרְעֵנוֹת כִּפִּי שֶׁהֵן כְּתוּבוֹת בְּתוֹרָה. בְּתוֹרָה כְּתוּבָה שֶׁאִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יִקְיִמוּ אֶת מִצְוֹת ה', יִבּוֹאוּ עֲלֵיהֶם הַפּוֹרְעֵנוֹת הָאֵלֶּה,³¹ וְלֹא חָלֵינוּ אֶת פְּנֵי יְקֻנֹק אֱלֹהֵינוּ וְכַאֲשֶׁר הִנְבִּיאִים הִתְרוּ בְּנוֹ וְאָמְרוּ לָנוּ שֶׁתִּבּוֹאוּ עָלֵינוּ פּוֹרְעֵנוֹת גְּדוֹלָה, אֲנַחְנוּ לֹא הִתְפַּלְלָנוּ אֶת ה' אֱלֹהֵינוּ,³² לְשׁוֹב מַעֲוֵנוֹנוּ וְלְהַשְׁפִּיל בְּאַמְתָּךְ (לֹא הִתְפַּלְלָנוּ אֶל ה' אֱלֹהֵינוּ) לְחַזֹּר בְּתִשׁוּבָה וְלִהְבִּיץ שֶׁה' הוּא

מקורות ותמצית ההערות

ואילו הקללות הכתובות בפרשת כי תבא באו על בני ישראל בתקופת בית המקדש השני.

29. א"ע.

30. רש"י.

31. מצודות. מלבי"ם: בהתחלה באו עלינו הקללות שכתובות בפרשת בחוקותי, אלא שלא חזרנו בתשובה. לכן באו עלינו גם הקללות הכתובות בספר דברים, בפרשת כי תבא.

32. מצודות. רלב"ג: הכוונה שבני ישראל לא התפללו אל ה' בזמן הגלות. לו הם היו מתפללים, היו נגאלים מהר יותר.

השונים בפרשת כי תבא שהקללות לא באו כולם בבת אחת ולא כל הקללות באו על כולם, אלא היו שבאו עליהם קללות מסוימות ואחרים שבאו עליהם קללות אחרות (והדבר מוכח מהפסוקים ונכתב על פי פרשנים, עיין רד"ץ הופמן ורש"ר הירש בפירושה לספר דברים פרק כח). צריך לומר שגם לפי המלבי"ם הכוונה היא שכל הפורענויות באו בתקופה קצרה מאוד. כמו"כ יש להעיר שלפי המלבי"ם, הקללות שבמשנה תורה באו על בני ישראל בתקופת חורבן בית המקדש הראשון, ובכך חולק המלבי"ם על הרמב"ן שכתב שהקללות שבפרשת בחוקותי באו על בני ישראל בתקופת בית המקדש הראשון

באמת האלוקים³³: (יד) וַיִּשְׁקֹד יְקֹנֵק עַל הָרָעָה וַיְבִיאָהּ עָלֵינוּ ה' מִיָּהָר לְהַבִּיאַ עָלֵינוּ אֶת הַפּוֹרְעָנוּיּוֹת. הַגְּלוּיּוֹת הַרְבּוֹת שִׁבְהֵם גָּלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (גְּלוּיּוֹת יְהוּיָקִים, יְהוּיָכִין וְצַדִּיקָה) הַתִּרְחָשׁוּ בְּפָרֵק זְמַן קֶצֶר יַחְסִית, ³⁴ פִּי צַדִּיק יְקֹנֵק אֶלְהֵינוּ עַל כָּל מַעֲשָׂיו אֲשֶׁר עָשָׂה שֶׁהָרִי ה' צַדִּיק בְּכָל מָה שֶׁהוּא עֹשֶׂה – הַגִּיעַ לָנוּ לְגַלוּת לְבַבֵּל וְה' צַדִּיק בְּכָךְ שֶׁהוּא הֵבִיא עָלֵינוּ אֶת הַפּוֹרְעָנוּיּוֹת הָאֵלֶּה, ³⁵ וְלֹא שָׁמַעְנוּ בְּקִלּוֹ (ה' הוּא הַצַּדִּיק) הַיּוֹת וְאֲנַחְנוּ לֹא שָׁמַעְנוּ בְּקִלּוֹ (וְלֹכֵן הַגִּיעַ לָנוּ שֶׁתְּבוֹא עָלֵינוּ הַפּוֹרְעָנוּת) ³⁶: (טו) וְעַתָּה אֲדַנִּי אֶלְהֵינוּ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ אֶת עַמְּךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה אֲבָל עֲכָשִׁיו ה' אֱלֹהֵינוּ, אוֹתוֹ אֱלֹהִים שֶׁהוֹצֵאתָ אֶת עַם יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּכַח גְּדוֹל, ³⁷ וַתַּעַשׂ לָךְ שֵׁם כְּבוֹד וְעַל יְדֵי שֶׁהוֹצֵאתָ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, שֶׁמֶךְ פּוֹרְסֵם בְּכָל הָעוֹלָם, ³⁸ חָטְאָנוּ רָשָׁעֵנוּ עֲכָשִׁיו אֲנַחְנוּ מוֹדִים שֶׁחָטְאָנוּ וְהִרְשַׁעְנוּ. דְּנִיָּאל אָמַר בְּדַבְרֵי אֱלֹהִים שֶׁלְּמִרְוֹת שַׁעַד עַתָּה בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא הִתְוֹדוּ עַל חַטְאֵיהֶם, עֲכָשִׁיו הֵם כֵּן מִתְוֹדִים וּמוֹדִים שֶׁהֵם חָטְאוּ ³⁹: (טז) אֲדַנִּי כָּכָל צַדִּיקָתְךָ ה'! כִּפִּי מִיַּד הַצַּדִּיקָה שֶׁבְּךָ – לִפְנֵים מִשׁוֹרֵת הַדִּין, ⁴⁰ יֵשֵׁב נָא אִפְּךָ וְחִמְתָּ מֵעִירְךָ יְרוּשָׁלַם הַר קְדֻשָּׁךְ (לִפְנֵים מִשׁוֹרֵת הַדִּין) אֲנַחְנוּ מִבְּקָשִׁים מִמֶּךָ שֶׁעֲכָשִׁיו הַכַּעַס שֶׁלְּךָ עַל יְרוּשָׁלַם הַר הַקְּדוֹשׁ שֶׁלְּךָ יַחְזוֹר, אֲנַחְנוּ מִבְּקָשִׁים שֶׁכָּבַר לֹא תַכַּעַס יוֹתֵר עַל הָעִיר יְרוּשָׁלַם, ⁴¹ פִּי בְּחָטְאֵינוּ וּבְעֲזוֹנוֹת

מקורות ותמצית ההערות

33. מצודות. שכמו שבני ישראל נגאלו ממצרים למרות שלא היו ראויים לכך, כך הוא מבקש שבני ישראל ייגאלו עכשיו למרות שאינם ראויים לכך.
34. מצודות וכמובן שאין הכוונה לגלות ישראל שהייתה הרבה זמן לפני גלות יהודה.
35. כמו כן רש"י. בשם חז"ל כתב שהכוונה היא שה' עשה צדקה עם בני ישראל שהקדים את גלותם כדי שלא יתקיים בהם שהם יהיו בארץ כמניין השנים "ונושנתם" (852 שנה) ואז הם היו צריכים להיות חלילה מושמדים, אלא ה' הגלה אותם שנתיים לפני שהם ישבו בארץ כמניין השנים "ונושנתם".
36. מצודות.
37. רש"י. על ההבדל בין סוגי החטאים של "חטאנו" ו"רשענו" – עיין בהערות לפסוק ה'.
38. מצודות.
39. על הסבר המילה "נא" – עיין אוצר מפרשי התנ"ך על ספר בראשית שם הוכחנו שברוב המקרא הכוונה לעכשיו ולא לבקשה.
40. מצודות.
41. רש"י. מלבי"ם: דניאל אמר בפסוק זה

אֲבִיתֵינוּ יְרוּשָׁלַם וְעַמָּךְ לְחַרְפָּה לְכָל סְבִיבֵתֵינוּ שֶׁהָרִי בְגִלְלַת הַחַטָּאִים שֶׁלָנוּ
 וּבְגִלְלַת הַחַטָּאִים שֶׁל הָאֲבוֹת שֶׁלָנוּ, הָעִיר יְרוּשָׁלַם מְבוֹזָה עַל יְדֵי כָל הָעַמִּים
 שֶׁסָּבִיבָנוּ. כָּל הָעַמִּים מְבוֹזִים אֶת יְרוּשָׁלַם בְּגִלְלַת שֶׁהִיא חֲרֻבָה⁴²: (יז) וְעַתָּה שְׁמַע
 אֱלֹהֵינוּ אֵל תַּפְלַת עַבְדְּךָ וְאֵל תַּחֲנוּנֵינוּ אֱלֹקֵינוּ! תִּקְבַּל אֶת תַּפִּלוֹת הָעַבֵד שֶׁלְךָ
 (דניאל מִתְכוּוֹן לְעַצְמוֹ) וְאֶת הַתַּחֲנוּנִים שֶׁלוֹ, וְהָאֵר פְּנֵיךָ עַל מִקְדָּשְׁךָ הַשָּׁמַיִם
 וּתְפַנֶּה אֶל הָעִיר יְרוּשָׁלַם הַקְּדוּשָׁה וְהַשׁוֹמְמָה בַּפְּנִים שׁוֹחֲקוֹת. הַכוֹוֶנָה שֶׁה'
 יִבְנֶה מִחֲדָשׁ אֶת יְרוּשָׁלַם וְהַדְּבָרִים נֹאמְרוּ עַל דֶּרֶךְ הַמְּלִיצָה,⁴³ לְמַעַן אֲדַנִּי
 (תִּבְנֶה מִחֲדָשׁ אֶת יְרוּשָׁלַם) לְמַעַן ה'. עַל יְדֵי בְנֵי יְרוּשָׁלַם מִחֲדָשׁ, הַגּוֹיִים לֹא
 יִזְלְזְלוּ יוֹתֵר בְּעִיר וּבֶךְ⁴⁴: (יח) הִטָּה אֱלֹהֵי אֲזַנְךָ וְשָׁמַע ה'! תִּטָּה אֶת הָאוֹזְנִים
 שֶׁלְךָ וְתִשְׁמַע אֶת הַתַּפִּילָה שֶׁלִּי,⁴⁵ פִּקֹּחַ עֵינֶיךָ וְרֵאֵה שְׁמֹמֹתֵינוּ (ה')! תַּפְתַּח אֶת
 הָעֵינַיִם שֶׁלְךָ וְתִרְאֵה אֶת הַשְּׁמָמָה שֶׁבָּה אֲנַחְנוּ – בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, נִמְצָאִים בָּהּ,⁴⁶
 וְהָעִיר אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמֶךָ עָלֶיהָ (תַּפְתַּח אֶת הָעֵינַיִם שֶׁלְךָ) וְתִרְאֵה גַם אֶת הַשְּׁמָמָה
 שֶׁהָעִיר שֶׁשָׁמַךְ נִקְרָא עֲלֶיהָ נִמְצָאֵת בָּהּ, תִּרְאֵה אֶת הָעִיר יְרוּשָׁלַם הַשׁוֹמְמָה,⁴⁷
 כִּי לֹא עַל צְדָקֹתֵינוּ אֲנַחְנוּ מִפִּילִים תַּחֲנוּנֵינוּ לְפָנֶיךָ שֶׁהָרִי אֲנַחְנוּ אֵינָנו מִפִּילִים
 אֶת הַתַּחֲנוּנִים שֶׁלָנוּ לְפָנֶיךָ בְּבִקְשָׁה לְבָנוֹת מִחֲדָשׁ אֶת הָעִיר יְרוּשָׁלַם בְּגִלְלַת
 הַצְּדָקוֹת שֶׁלָנוּ, אֵינָנו אוֹמְרִים שֶׁבְּגִלְלַת שֶׁאֲנַחְנוּ צְדִיקִים – מִגִּיעַ לָנוּ שֶׁתִּבְנֶה
 מִחֲדָשׁ אֶת הָעִיר יְרוּשָׁלַם,⁴⁸ כִּי עַל רַחֲמֶיךָ הַרְּבִים אֵלֵא אֲנַחְנוּ מִפִּילִים אֶת
 הַתַּחֲנוּנִים שֶׁלָנוּ לְפָנֶיךָ מִשׁוּם שֶׁאֲנַחְנוּ מִסְתַּמְכִּים עַל הַרְּחֻמִּים הַרְּבִים שֶׁלְךָ.
 אֲנַחְנוּ מִבְּקָשִׁים מִמֶּךָ לְבָנוֹת אֶת יְרוּשָׁלַם בְּגִלְלַת שֶׁתִּרְחַם עֲלֵינוּ וְלֹא בְּגִלְלַת

מקורות ותמצית ההערות

42. רש"י. רלב"ג: דניאל הזכיר את חטאי הדור שלו משום שהם לא חזרו בתשובה באופן שהפורענות תבטל מהם.

43. מצודות.

44. מצודות.

45. מצודות.

46. מצודות. רש"י פירש שהכוונה לבית

47. מצודות.

המקדש ומשום שמו של ה' שנקרא על בית

48. מצודות.

המקדש ביקש דניאל לבנות את בית המקדש

שאנחנו ראויים לכך⁴⁹: (יט) אֲדַנִּי שְׁמַעָה ה'! תשמע את תפילותינו,⁵⁰ אֲדַנִּי סִלְחָה ה'! תסלח לנו על החטאים שבהם חטאנו,⁵¹ אֲדַנִּי הַקְּשִׁיבָה ה'! תקשיב לצעקות שאנחנו צועקים,⁵² וְעֵשִׂיה אֵל תֵּאָחֵר ותעשה את מה שאנחנו מבקשים ממך ואל תתעכב מלעשות כן,⁵³ לְמַעַנְךָ אֱלֹהֵי (תקשיב לתפילות שלנו ותבנה מחדש את ירושלים) למענך ה' אלוקי, כִּי שָׁמַךְ נִקְרָא עַל עִירְךָ וְעַל עַמֶּךָ שהרי השם שלך נקרא על העיר שלך ועל העם שלך. הגוים אומרים שירושלים היא העיר שלך ושל עם ישראל הוא העם שלך, ואם כן, אין זה מכבודך לעזוב את ירושלים ואת עם ישראל תחת שלטונם של הגוים⁵⁴: (כ) וְעוֹד אֲנִי מְדַבֵּר וּמִתְפַּלֵּל וּמִתְוַדֶּה חַטָּאתֵי וְחַטָּאת עַמִּי יִשְׂרָאֵל כאשר הייתי עסוק בדיבור ותפילה לפני ה' והתוודיתי על החטאים שלי ושם עם ישראל. דניאל המשיך את תפילתו ואת וידויו מעבר לתפילה שהוזכרה בפסוקים האחרונים, ותוך כדי תפילתו, ארע מה שכתוב בפסוקים הבאים,⁵⁵ וּמִפִּיל תְּחַנְתִּי לִפְנֵי יְקֻוֹק אֱלֹהֵי וכאשר אני עוד הייתי עסוק בהפלת תחינה לפני ה' אלוקי,⁵⁶ עַל הַר קָדֵשׁ אֱלֹהֵי (בעוד שהייתי עסוק בתפילה) על הר הקודש של אלוקי. הכוונה היא בעוד שדניאל היה עסוק בתפילתו על ההר שעליו בנוי בית המקדש - הר המוריה⁵⁷: (כא) וְעוֹד אֲנִי מְדַבֵּר בְּתַפִּלָּה בעוד שהייתי עסוק בתפילה לפני ה',⁵⁸ וְהָאִישׁ גְּבַר יֵאָל

מקורות ותמצית ההערות

49. מצודות. רש"י. 50. עפ"י מצודות. מלבי"ם: התחינה היא בקשה פרטית.
51. רש"י. א"ע הוסיף שדניאל ביקש סליחה על החטאים עליהם הוא התוודה.
52. רש"י וכנראה שכוונתו לצעקות על הפורענות ולא לתפילות אל ה', שהרי על התפילות דניאל כבר ביקש בתחילת הפסוק.
53. רש"י.
54. מצודות.
55. מצודות.
56. עפ"י מצודות. א"ע: החזרה כאן היא משום שדניאל המשיך להתפלל דברים שאינם כתובים כאן, ותוך כדי המשך תפילתו אירעו הדברים הכתובים כאן. בפסוק הקודם, כאשר כתוב

אֲשֶׁר רָאִיתִי בְּחִזּוֹן בְּתַחֲלָהּ וְהַמְּלֶאךָ גְּבַרִיאֵל שְׂרָאִיתִי אוֹתוֹ בְּחִזּוֹן קוֹדֵם (הַכּוּוֹנָה לְחִזּוֹן שֶׁבְּפָרֶק ח'),⁵⁹ מְעַף בְּיַעֲף (הַמְּלֶאךָ גְּבַרִיאֵל) עָף לְכִוּוֹנִי,⁶⁰ נִגַּע אֵלַי כְּעַת מְנַחֵת עָרֵב וְהוּא נִגַּע בִּי בְּזִמְנָן שֶׁבּוּ הָיוּ מְקַרְבִּים אֶת קֶרְבֵּן תְּמִיד שֶׁל בֵּין הָעֶרְבִיִּים.⁶¹ דְּנִיאֵל הִמְתִּין עִם תְּפִילָתוֹ עַד הָעֶרֶב מִשּׁוֹם שֶׁהוּא צֵם לְאוֹרֶךְ כָּל הַיּוֹם וְלַעֲת עָרֵב הַצּוֹם הִתְחִיל לְהַשְׁפִּיעַ עָלָיו וְאִז הוּא הָיָה בְּצַעַר גָּדוֹל יוֹתֵר וְתְּפִילָתוֹ הָיְתָה נִשְׁמַעַת יוֹתֵר⁶²: (כֵּב) וַיִּבֶן הַמְּלֶאךָ גְּבַרִיאֵל הַבֵּין אוֹתִי,⁶³ וַיִּדְבֵּר עִמִּי וַיֹּאמֶר הַמְּלֶאךָ גְּבַרִיאֵל דִּבֵּר אִתִּי וְאָמַר לִי: דְּנִיאֵל עֲתָה יִצְאָתִי לְהַשְׁכִּילָךְ בִּינָה (הַמְּלֶאךָ גְּבַרִיאֵל אָמַר לִי) דְּנִיאֵל! אֲנִי עֹכְשִׁי יִצְאָתִי מִהַשְּׂמִיִּים עַל מִנַּת לְלַמֵּד אוֹתְךָ בְּעֵנִיִּן הַגְּאוּלָּה⁶⁴: (כֵּג) בְּתַחֲלָתָהּ תַּחֲנוּנֵיךָ יִצְאָ דְבָר כַּאֲשֶׁר הִתְחַלַּת לְהַתְּפַלֵּל, עַל־הַצּוֹרֶךְ לֹמַר לְךָ דְּבַרִי אִמַּת מֵאֵת ה',⁶⁵ וְאֲנִי בְּאֵתִי לְהַגִּיד וְאֲנִי בְּאֵתִי לֹמַר

מקורות ותמצית ההערות

- "ועוד אני ...", הכוונה היא שדניאל התפלל תפילות נוספות שאינן מוזכרות בכתוב. בפסוק זה הכוונה היא שהמלאך התגלה תוך כדי התפילה. מלבי"ם: הכוונה היא שדניאל התפלל שלושה סבבים של תפילות, כל סבב היה מורכב משלושה חלקים: א. תפילה – שפיכת הנפש והדבקות באלוקים. ב. וידוי. ג. תחינה – בקשה פרטית. לכן חוזר עניין "ועוד אני מתפלל" פעמיים נוספות על הפעם הראשונה.
60. רש"י. רלב"ג: יעף מלשון עייפות, והכוונה היא שבהתגלות הקודמת דניאל הרגיש עייף ונפל על פניו עד שמלאך נגע בו, ובפעם זו גבריאל נגע בו כבר מההתחלה ולכן הוא לא נפל על פניו בפעם זו.
61. מצודות.
62. רלב"ג. באופן דומה פירש א"ע.
63. רש"י.
64. מצודות. רלב"ג מציין שהיציאה נאמרה על דרך המשל, כאשר האמת היא שהדברים נעשו על דרך של השפעת שפע מהמלאך לדניאל. א"ע: המלאך יצא ממערכת המלאכים או מהיכל השמים כדי ללמד את דניאל בינה. מלבי"ם: כנגד ההתבוננות המוטעית של דניאל בתחילת הפרק, בא המלאך להסביר לו את ההבנה האמיתית בתהליך הגאולה.
65. רש"י. א"ע: יצאה גזירה מאת ה' שלא ניתן לשנות אותה במאומה. מלבי"ם: המלאך בא לשלול מדניאל הבנה שתהליך הגאולה
59. רש"י. רלב"ג: לאורך ספר דניאל (רלב"ג קורא לו ספר נבואי, אך עיין באוצר המאמרים שם הרחבנו בעניין דברי חז"ל שאמרו שדניאל לא היה נביא), הוזכרו שני מלאכים: גבריאל ומיכאל. גבריאל – הוא המלאך שבאמצעותו מגיעים הנבואות לנביאים, ומדרגתו היא במדרגת השכל האנושי או השכל הפועל. מיכאל – השכל המקבל שפע. מיכאל הוא שר ישראל משום שבני ישראל אינם נמצאים תחת מערכת כוכבי השמים, אלא מונהגים על ידי השגה אלוקית שמודבקת בהם על ידי השכל הנקנה.

לך את הדברים האלה,⁶⁶ **פִּי הַמְּוֹדוֹת אֶתָּה** (ה' רצה למר לך את הדברים) היות
 ואתה איש חמודות, היות ואתה בעל מעלות של חמד לפני ה',⁶⁷ **וּבֵין בְּדָבָר**
 ותתבונן בדבר זה (בדברי ה'),⁶⁸ **וְהָיָה בְּמִרְאָה וּתְבִין אֵת מְרֵאָה הַנְּבוּאָה הַזֹּאת**:
 (כד) **שְׁבַעִים שָׁבָעִים נְחָתָה עַל עַמּוֹךְ וְעַל עִיר קְדֻשָּׁה** נגזר על העם שלך (ישראל)
 ועל העיר שלך (ירושלים) שבית המקדש השני יחרב לאחר שבעים שנות
 שמיטה. פרק הזמן שבו חלים שבעים שנות שמיטה הוא ארבע מאות ותשעים.
 מחורבן בית המקדש הראשון ועד לחורבן בית המקדש השני עברו ארבע
 מאות ותשעים שנה. שבעים שנות גלות ככל ועוד ארבע מאות ועשרים שנה
 עד שנחרב בית המקדש השני,⁷⁰ **לְכַלֵּא הַפֶּשַׁע וּלְהַתֵּם חַטָּאת וּלְכַפֵּר עֵוֹן** על

מקורות ותמצית ההערות

פסוק יח). חישוביו של א"ע בשם רס"ג זהים
 לחישובים שהביא בעל המצודות. א"ע הקשה
 על רס"ג ארבע שאלות. א. בתחילת דבריו אמר
 המלאך "יצא הדבר" - משמע שהגזירה
 מתחילה מעכשיו ומניין השנים נמנה מדברי
 המלאך ואילך. לפי שיטת רס"ג, הגזירה
 התחילה לצאת אל הפועל כבר בחורבן בית
 המקדש הראשון. ב. לא ניתן לערב את ימי בית
 המקדש השני עם שנות הגלות שבין תקופת בית
 המקדש הראשון לתקופת בית המקדש השני.
 שישים ושתיים השמיטות אינן יכולות לכלול
 גם את הגלות וגם את תקופת בית המקדש השני.
 ג. איך יפרש רס"ג "לכלא הפשע ולהתם
 חטאת"? הרי זה נאמר בגלות ולא בגאולה! ד.
 נותרו עד לבניין בית המקדש השני עוד שלש
 שמיטות ולא שניים כפי שפירש רס"ג. מכאן
 עובר א"ע להסבר שלו בעניין השנים שנאמרו
 כאן והוא מרחיב את תקופת מלכי פרס. לשיטתו,
 מעת התגלות המלאך אל דניאל ועד לבניין בית
 המקדש השני (והתאריך הקובע הוא בתקופתו
 של נחמיה), יעברו שבע שמיטות ומניין השנים
 איננו מתחיל מחורבן בית המקדש הראשון, אלא
 מהתגלות המלאך לדניאל. לשיטתו (בניגוד

השתנה בגלל תפילתו, אלא שמלכתחילה עלה
 הצורך לומר לדניאל את הדברים, אך השליחות
 של המלאך אליו לא הייתה על מנת שהוא יתגלה
 אליו בחלום או במחזה, ולכן היה צורך שיעבור
 יותר זמן עד שהמלאך יוכל לבוא אליו פנים
 אל פנים.

66. מצודות.

67. רלב"ג + מצודות.

68. רש"י.

69. מצודות.

70. מצודות. רלב"ג: דניאל התפלל שהגאולה
 הבאה של עם ישראל, בניית בית המקדש השני,
 תהיה הגאולה האחרונה, אלא שהמלאך ענה לו
 שגם בית המקדש השני עתיד להיחרב. בפירושו
 נוסף כתב שלאחר שדניאל ראה שהמקדש עתיד
 להיות למרמס (במחזה שכתוב עליו בפרק ח'),
 הוא התפלל על כך אך נענה שלא ניתן לבטל
 זאת. רס"ג בפירושו לפרק יא פסוק יח: הכוונה
 לארבע שמיטות שבהן ירושלים תישאר
 שוממה. א"ע: הביא את החישובים של רס"ג
 בעניין השנים שהוזכרו במקרא (רס"ג לא הזכיר
 חישובים אלה בפירושו על אתר, אלא בפרק יא

ידי חורבן בית המקדש השני, יכלו הפשעים, החטאים והעוונות של בני ישראל. חורבן בית המקדש השני יכפר לבני ישראל על חטאייהם,⁷¹ וְלִהְיֶינָהּ צֶדֶק עַלְמַיִם ולאחר שיתכפרו החטאים של בני ישראל, יהיה ניתן להביא צדק שיתקיים לעולם. הכוונה למלכותו של משיח,⁷² וְלִחְתָּם חַזוֹן וְנִבְיָא (לאחר שיתכפרו החטאים של בני ישראל) יהיה ניתן לקיים לגמרי את כל דברי הנבואה שניבאו הנביאים. לאחר שהחטאים של בני ישראל יתכפרו, יתקיימו נבואות הנחמה של הנביאים,⁷³ וְלִמְשַׁח קִדְשׁ קִדְשֵׁימִים ויהיה ניתן למשוך בשמן המשחה את כלי בית המקדש⁷⁴: (כה) וְתִדְעַ וְתִשְׁכַּל מִן מִצָּא דְבָר לְהָשִׁיב לאחר שקיבלת

מקורות ותמצית ההערות

מדברי השלייה של המלאך. רס"ג: הכוונה לבית המקדש. נאמר לשון עולמים בלשון רבים היות ומדובר על בית המקדש הראשון, בית המקדש השני ובית המקדש השלישי.

73. מצודות. רלב"ג: בפירושו הראשון עליו כתב שהוא הפירוש העיקרי, כתב שכוונת הכתוב לומר שכאשר יגיע המשיח, תהיה נבואה בישראל, וזאת בניגוד לתקופת בית המקדש השני (והחתימה איננה מלשון סתימה אלא מלשון חיתום הנבואה בנפש הנביא). בפירושו השני כתב שהכוונה שאז יסתימו דברי הנביאים שהרי הנביאים התנבאו לימות המשיח. א"ע: הנביאים התנבאו על בית המקדש השני. רס"ג: בתקופת בית המקדש השני תסתיים הנבואה.

74. רש"י. מצודות: קדש הקדשים יהיה בחשיבות גדולה היות וכבוד בית המקדש השני יהיה גדול. רלב"ג: פירש בשני אופנים את עניין המשיחה. או שהכוונה למשיחה בשמן המשחה, והקב"ה לא רצה שישתמשו בשמן המשחה בימי בית המקדש השני בגלל מיעוט קיומו, אך בבית המקדש השלישי תחזור המשיחה בשמן המשחה. או שהכוונה היא מלשון בחירה (כמו למשיחו כורש), והכוונה היא שבבית המקדש השלישי, לא תסור בחירת

לחז"ל), בית המקדש השני עמד על מכוננו ארבע מאות שלושים ושתיים שנה, כמניין שישים ושתיים שמיטות. עיין באוצר מפרשי התנ"ך על ספר עזרא שם הרחבנו בעניין מניין מלכי פרס לפי שיטת חז"ל. מלבני"ם: המלאך אמר לדניאל שהכוונה בשבעים שנות הגלות עליהם ניבא ירמיהו הנביא פירושו שבעים שנות שמיטה, כנגד שבעים השמיטות שבני ישראל ביטלו (לבני ישראל היו חטאים נוספים שהעונש עליהם לא היה גלות דווקא, אלא הפורענויות האחרות שבאו על בני ישראל). מכאן גם עולה שבניין בית המקדש השני לא הייתה הגאולה עליה דיבר ירמיהו הנביא, אלא הכוונה היא לבניין בית המקדש השלישי.

בדבריו כתב א"ע יסוד נוסף שימים פירושו איננו שנה. לשיטתו, כאשר יש מספר לפני המילה "ימים", הכתוב בוודאי איננו מתכוון לשנים, אלא לכמות מסוימת של ימים. כאשר המילה "ימים" בא בהקשר של שנה, הכוונה למספר ימים שמשלים שנה.

71. רש"י.

72. מצודות. א"ע פירש "ביאת צדק" בשתי אפשרויות. א. יש צורך למרק את החטאים עד לביאת צדק. ב. ביאה מלשון שקיעה, וזה חלק

את תשובתך על תפילתך, עליך להבין מכך,⁷⁵ וְלִבְנוֹת יְרוּשָׁלַם עַד מָשִׁיחַ נָגִיד שְׁבַעִים שְׁבַעֵהָ עַד שִׁבְעָה הַמֹּשֵׁל מֵעַתָּה ה', עד שיבא כורש (שישעיהו הנביא קרא לו משיח) ויבנה את ירושלים, יעברו שבע שמיטות. מעת חורבן בית המקדש הראשון ועד שכורש התחיל למלוך, עברו חמישים ושתיים שנים. בפרק זמן זה, חלה שנת השמיטה שבע פעמים (יש שלש שנים יתרות על כך שלא חושבו משום שהמלאך הזכיר רק את שנות השמיטות המלאות – אולם שלש השנים יובאו בחשבון בצלע הבאה של הפסוק),⁷⁶ וְשִׁבְעִים שָׁנִים וְשָׁנִים תָּשׁוּב וירושלים תהיה בנויה במשך שישים ושתיים שמיטות – מעת שכורש יתיר לבנות את העיר ועד לחורבן בית המקדש השני, יעברו שישים ושתיים שמיטות שלמות, שהן 434 שנים. בית המקדש השני היה בנוי במשך 420 שנים. מהשנה הראשונה למלכותו של כורש ועד לבניין בית המקדש השני עברו 18 שנים (כך שנותרו 4 שנים יתרות שלא נמנו בשישים ושתיים השמיטות). אם נוסיף את ארבע השנים החסרות שלא נכללו במניין זה במניין השמיטות השלמות, עם שלש השנים החסרות בצלע הקודמת של הפסוק, ונוסיף את שבע השמיטות של חורבן ירושלים ושישים ושתיים השמיטות שבהן ירושלים עתידה להיות בנויה, נקבל את שבעים השמיטות שהמלאך דיבר עליהן בפסוק הקודם,⁷⁷

מקורות ותמצית ההערות

76. רש"י. כך הסביר רש"י את דברי הגמרא במסכת יומא האומרת שהיו חמישים ושתיים שנים שבהם ארץ יהודה הייתה חריבה, והכוונה לחמישים ושתיים השנים מעת חורבן בית המקדש ועד שכורש התחיל למלוך והתיר לבני ישראל לחזור לירושלים. רלב"ג: הסביר שהנגיד איננו כורש, אלא יהושע בן יהוצדק, הכהן הגדול בתקופת שיבת ציון.

77. מצודות וכאן עשה מצודות פעם נוספת את החישוב של כל השנים מגלות היוקים ועד לחורבן בית המקדש השני. רלב"ג: הכתוב לא

קודש הקדשים שבבית המקדש ואז כל האנשים יבחרו בשלמו האנושית. רס"ג בפירושו לפרק יא פסוק יח כתב גם הוא שהכוונה לבית המקדש השלישי. מלבי"ם: לשיטתו שמדובר בבית המקדש השלישי שעתיד להימשח בשמן המשחה, מה שאין כן בבית המקדש השני, שלא נמשח בשמן המשחה.

75. רש"י. מצודות: מדברי עליך להבין שאתה טעית בחשבון שלך של שבעים השנים. רס"ג: לאחר שיצא הדיבור מלפני הבורא ונגזרה הגזירה להחזיר את בני ישראל מהגולה לארץ ישראל.

וּנְבִנְתָהּ רְחוֹב וּרְחוֹבוֹת הָעִיר יְרוּשָׁלַיִם יִהְיוּ בְנוֹיִים,⁷⁸ וְחָרוֹץ וְגַם יִיבְנוּ הַחֲרִיצִים הַמְקִיפִים אֶת חוֹמַת הָעִיר וְנוֹעְדוּ לְהַקְשׁוֹת עַל הָאוֹיֵב לְהִתְקַרֵּב אֶל חוֹמַת הָעִיר,⁷⁹ וּבְצֹק הָעֲתִים אוֹלָם, הַתְּקוּפָה שְׂבִית הַמִּקְדָּשׁ הַשְּׁנִי יִהְיֶה בְנוֹי תִהְיֶה תְּקוּפָה שֶׁל מְצוּקָה, הַיּוֹת וְעַמִּים אֲחֵרִים יִמְשְׁלוּ עַל עַם יִשְׂרָאֵל. עַמִּים אֲלוֹ יִהְיוּ: פָּרַס, יוּוֹן וְרוּמָא⁸⁰: (כו) וְאַחֲרֵי הַשְּׂבָעִים שְׁשִׁים וּשְׁנַיִם וְלֵאחֲרַי שִׁשִּׁים וּשְׁתַּיִם הַשְּׂמִיטוֹת (שְׂבָהֵן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ הַשְּׁנִי יַעֲמוֹד עַל מַכּוֹנוֹ),⁸¹ יִפְרֹת מְשִׁיחַ וְאֵיךְ לוֹ (לֵאחֲרַי שִׁשִּׁים וּשְׁתַּיִם הַשְּׂמִיטוֹת) יִכְרַת הַמְּשִׁיחַ וְיַעֲלֵם. הַכּוֹוֹנָה לְאַגְרִיפָס הַמֶּלֶךְ שֶׁנִּהְרַג בְּמַהֲלֵךְ הַחֹרֶבֶן,⁸² וְהָעִיר וְהַקְּדָשׁ יִשְׁחִית עִם נְגִיד הַבָּא וְעַם מוֹשֵׁל יַחְרִיב אֶת הָעִיר יְרוּשָׁלַיִם וְאֶת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ. הַכּוֹוֹנָה לְטִיטוּס שִׁיחְרִיב אֶת יְרוּשָׁלַיִם וְאֶת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ,⁸³ וְקִצְוֹ בְּשִׁטָּף אֶךְ סוּפּוֹ שֶׁל הָעַם, סוּפּוֹ שֶׁל טִיטוּס, יִהְיֶה שֶׁהוּא יִישִׁטֵּף. הַכּוֹוֹנָה שֶׁלְעֵתִיד לְבֹא, הַמְּשִׁיחַ יִנְצַח אֶת מַלְכוּת רוּמִי,⁸⁴ וְעַד קֶץ מְלֻחָמָה נִחְרָצֶת שְׂמֻמוֹת אוֹלָם עַד לְמַלְחָמָה הָאַחֲרוֹנָה (שֶׁהִיא מַלְחַמַת גּוֹג וּמַגּוּג), הָעִיר יְרוּשָׁלַיִם תִּהְיֶה שׁוֹמְמָה לְגַמְרִי⁸⁵: (כז) וְהַגְּבִיר בְּרִית לְרַבִּים שְׂבוּעַ אֶחָד בְּמִשְׁךְ

מקורות ותמצית ההערות

פלאוויוס שכתב שטיטוס עצמו לא רצה להחריב את בית המקדש, אלא שאולץ לעשות זאת. היו רבים מחכמי ישראל שחלקו על כך ואמרו שטיטוס עצמו רצה להחריב את בית המקדש אלא שיוספוס כתב את הדברים רק כדי למצוא חן בעיני שליטי רומא. (המלבי"ם הביא את דבריו מתוך ספר יוספון שיש אומרים שיוספוס עצמו כתב אותו ויש אומרים שהוא נכתב בתקופה הרבה יותר מאוחרת. בכל מקרה, המקור היחיד שנמצא בפנינו לכך שטיטוס לא רצה להחריב את בית המקדש הוא בכתביו של יוספוס).

84. רש"י. א"ע: הכוונה שהאויב יבוא באניות. רלב"ג: הכוונה שהאויב יבוא כאילו בשיטפון, כלומר: בהמוניו.

85. מצודות. רש"י: העיר תהיה חרץ – כנראה חורים – של שממה. א"ע: המלחמה בירושלים

הזכיר את השנים הבודדות שלא נכנסו למניין שנות השמיטה משום שעוד לפני חורבן בית המקדש השבית טיטוס את עבודת המקדש.

78. מצודות.

79. רש"י. רס"ג בפירושו לפרק יא פסוק יח: הכוונה לשווקים שבירושלים ששוממים מאדם.

80. רש"י. רס"ג: עבודת בית המקדש תסתיים משום שלא יהיה ניתן לעבוד שם. בפירושו לפרק יא פסוק יח כתב שהכוונה שמקום המקדש חרב.

81. רש"י.

82. רש"י. רס"ג בפירושו לפרק יא פסוק יח: הכוונה שהכהן המשיח כבר לא יעבוד משום שבית המקדש יחרב.

83. רש"י. מלבי"ם: החרכת בית המקדש השני תיעשה על ידי העם בניגוד לרצון המנהיג. המלבי"ם הולך כאן לפי שיטתו של יוספוס

שבע השנים הראשונות, טיטוס יכרות ברית עם שרי ישראל ויבטיח להם לחיות בשלוה,⁸⁶ וְחָצִי הַשָּׁבוּעַ יִשְׁבִּית זָבַח וּמִנְחָה אַךְ עוֹד לַפְּנֵי שֵׁסְתֵימוֹ שבע השנים האלה, טיטוס יפר את בריתו ויבטל את הקרבת הקרבנות והמנחות בבית המקדש,⁸⁷ וְעַל פְּנֵי שְׁקוּצִים מְשֻׁמִּים המילה "שיקוצים" מהווה כינוי גנאי לעבודה הזרה. העבודה הזרה תוארה כשוממה משום שהיא אינה עושה כלום, אלא היא נשארת אילמת. הכנף הוא תיאור מליצי לכך שעובדי העבודה הזרה (במקרה זה הכוונה לרומי) ישלטו ויהיו על הגובה. הכתוב אומר שרומי תשלוט ומעמדה יתרומם,⁸⁸ וְעַד פְּלֶה וְנַחֲרָצָה תִּתֶּן עַל שִׁמְם והשלטון של טיטוס יתקיים עד שיבא מלך המשיח ויביא השחתה גמורה עליו, המשיח ישחית לגמרי את שלטונו של טיטוס:⁸⁹

פרק י

(א) **בְּשָׁנַת שְׁלוֹשׁ לְכוֹרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס** בשנה השלישית למלכותו של כורש מלך פרס, דָּבַר נְגֻלָּה לְדַנְיָאֵל (בשנה השלישית למלכותו של כורש מלך פרס) התגלה אל דניאל מראה נבואה,¹ אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמוֹ בְּלִטְשַׁאצַּר שמו המלכותי של דניאל היה בלטשאצר. עובדה זו נכתבה כאן כדי לומר שגם

מקורות ותמצית ההערות

- תהיה במשך שנים רבות. הגזירה שנגזרה נחרצת. רלב"ג: העיר תהיה למשחית על ידי הפריצים שיסרבו להיכנע לרומאים. זאת בניגוד לעמדתו של הנגיד שרצה להשלים עם הרומיים ולקבל את מרותם. רס"ג: חצרות ירושלים חרוצים ממעבר אדם - בני אדם אינם עוברים בחצרות ירושלים.
86. רש"י.
87. רש"י.
88. רש"י. רלב"ג: טיטוס יחריב את ירושלים וזאת הכוונה "משומם". בפירושו השני כתב
- שבגלל העבודה הזרה שבני ישראל עבדו - ירושלים תיחרב.
89. רש"י.
1. מצודות. עיין אוצר המאמרים שם הרחבנו בעניין דברי חז"ל שאמרו שדניאל לא היה נביא. א"ע כתב בפסוק ה שמדרגתו של דניאל הייתה גבוהה יותר ממדרגתו של גדעון ושל מנוח. מלבי"ם: במראה זה, הדברים התגלו את דניאל רק על ידי גילוי הפרטים והדברים לא נאמרו על דרך הכלל. כמו כן כתב שדניאל התחיל להתאבל לאחר שכורש ביטל את עבודת בית המקדש.

במלכותו של כורש, נשמר מעמדו של דניאל בחצר המלכות,² וְאִמְתַּת הַדְּבָרִי
ההתגלות הייתה ברורה ולא נאמרה בחידה,³ וְצָבָא גְדוֹלָה בהתגלות אל דניאל
הופיעו מלאכים רבים,⁴ וּבִין אֶת הַדְּבָרִי ההתגלות הייתה ברורה מאוד כדי
שדניאל יבין את משמעותה,⁵ וּבִינָה לֹא בְּמִרְאָה גם המראה של המלאכים
הרבים שהיו במראה הנבואה נועדה לחדד את הבנתו של דניאל. דבר הנבואה
לא הוזכר בדבריו של דניאל, ויתכן שדניאל צווה להעלים את דבר הנבואה:⁶
(ב) בַּיָּמִים הָהֵם בִּשְׁנֵי הַשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁית לְמַלְכוּתוֹ שֶׁל כּוֹרֶשׁ, אֲנִי דְנִיָּאל הַיִּיטִי מִתְּאֵבֶל
(בשנה השלישית למלכותו של כורש) אני, דניאל, התאבלתי, משום שכורש רצה
למנוע את המשך בניין בית המקדש,⁷ שְׁלֹשָׁה שָׁבָעִים יָמִים (התאבלתי) במשך
תקופה של שלוש שמיטות, דהיינו עשרים ואחד שנים – מהשנה הראשונה
למלכות דריוש הראשון ועד לשלוש שנים לאחר שנשלמה מלאכת בניין בית
המקדש:⁸ (ג) בתקופת האבל נהגתי במנהגי האבלות הבאים: (1) לָהֵם הַמְּדוֹת
לֹא אֲכַלְתִּי לא אכלתי פת נקיה,⁹ (2) וּבִשָּׂר וַיִּין לֹא בָא אֵלַי פִּי לא אכלתי בשר
ולא שתיתי יין, (3) וְסוּדָה לֹא סָכַתִּי לא סכתי את עצמי בשמן,¹⁰ עַד מְלֹאת

מקורות ותמצית ההערות

2. דעת מקרא.
3. מצודות.
4. מצודות. רש"י: הכוונה שדברי הנבואה יתקיימו בעוד זמן ארוך. רס"ג: פירש פירוש נוסף שהכוונה בצבא הינו לרצון. א"ע: כתב את פירוש רס"ג. לאחר מכן כתב שיש אומרים שהכוונה מלשון קצבה. בסוף דבריו כתב שהכוונה שבמראה שראה דניאל היו מלאכים רבים. בדרך פירוש הפסוק כתב שלפעמים צלע של פסוק מתערבבת בין שתי צלעות אחרות של פסוקים (כמו שכתוב שבני ישראל ראו את מצרים מתים על שפת הים והכוונה היא שעל שפת הים ראו בני ישראל את המצרים), כך גם כאן "צבא גדול" צריך להיות צמוד ל"דבר".
5. מצודות. רס"ג: עליך להתבונן ולהבין את המראה.
6. מצודות. רס"ג: ה' אמר למלאך שיסביר לדניאל את המראה. א"ע: התלבט אם הכוונה שדניאל הבין את המראה או שהיה כאן ציווי להבין את המראה.
7. מצודות.
8. רש"י. מצודות: הכוונה לעשרים ואחד יום, שלושה שבועות. עיין בהערות לביאורנו בפרק ט פסוק כד שם הבאנו את הסבר הא"ע על המילה ימים. בדבריו הזכיר הא"ע גם את הפסוק הנוכחי. אברבנאל: דניאל התאבל במשך שלשה שבועות, היות והוא התאבל על כל מלכות שנשארה למלוך על ישראל (פרס, יון ורומא) במשך שבוע אחד.
9. מצודות.
10. מצודות.

שְׁלֹשֶׁת שָׁבָעִים יָמִים (נהגתי במנהגי האבלות) עד שעברו עשרים ואחד שנים¹¹:
 (ד) וּבַיּוֹם עֶשְׂרִים וָאַרְבָּעָה לְחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן בְּתַאֲרִיךְ כַּד' נִיסָן,¹² וְאֲנִי הָיִיתִי עַל
 יַד הַנְּהַר הַגְּדוֹל הוּא חֲדָקְל (בכד' ניסן) עמדתי סמוך לנהר החידקל שנקרא גם
 "הנהר הגדול" על שם גודלו.¹³ אין הכוונה שדניאל באמת עמד סמוך לחידקל,
 אלא שבמראה דניאל ראה את עצמו עומד ליד הנהר¹⁴: (ה) וְאָשָׂא אֶת עֵינָי
 וַאֲרָא אֲנִי (דניאל) זקפתי את עיני וראיתי, וְהִנֵּה אִישׁ אֶחָד לְבוּשׁ בְּדָיִם (ראיתי)
 שהיה אדם אחד לבוש בגדי בוץ, בּבְּגָדִים מְכוּבָדִים,¹⁵ וּמִתְנַוֵּן הַגָּרִים בְּכֶתֶם
 אוֹפֵז ועל מותניו של אדם זה הייתה חגורה שהייתה עשויה ממרגליות¹⁶: (ו)
 וַגִּזְיָתוֹ כְּתִרְשִׁישׁ הַגּוֹף של אותו אדם היה בצבע כחול כצבע אבן תרשיש,¹⁷
 וּפְנָיו כְּמִרְאֵה בָרֶק והפנים שלו האירו עד שהם היו דומים לאור שיוצר הברק,¹⁸
 וְעֵינָיו כְּלַפְיָדֵי אֵשׁ והעיניים שלו היו דומים ללהבות אש בוערות,¹⁹ וַזְרַעְתִּיו
 וּמְרַגְלָתִיו כְּעֵין נְחֹשֶׁת קָלָל והזרועות שלו והרגליים שלו היו דומים לנחושת
 מזוקקת,²⁰ וְקוֹל דְּבָרָיו כְּקוֹל הַמּוֹן והקול שלו נשמע כקולם של אנשים רבים.²¹
 התיאורים שבהם תיאר דניאל את האיש שראה מסמלים את השפעתו הרבה
 של האיש שהתגלה במראה. למשל: האש שמאיר והקול החזק²²: (ז) וַאֲרָאִיתִי

מקורות ותמצית ההערות

11. מצודות.	16. רש"י. מצודות: הכוונה לחגורה עשויה מזהב.
12. רלב"ג וכתב שהיה מותר לדניאל לצער את עצמו גם לאורך ימי חג הפסח. א"ע בפירושו לפסוק ב שאל כיצד ייתכן שדניאל צם בפסח ולא קיים מצוות מצה ומצוות ארבע כוסות (בפירוש הדדעזר שאל עליו מדוע לא היה ניתן לפרש שדניאל אכל בלילות). בסוף דבריו תירץ שייתכן שהכוונה "ראשון" איננה לחודש ניסן, אלא לחודש הראשון למלכותו של כורש.	17. מצודות. רש"י בשם חז"ל כתב שהכוונה היא שהגוף שלו היה כל כך גדול, באורך אלפיים פרסה, כמידתו של ים תרשיש.
13. מצודות.	18. רלב"ג.
14. מצודות. רלב"ג: העיניים שלו האירו את האוויר.	19. מצודות. רלב"ג: העיניים שלו האירו את האוויר.
15. מצודות. רס"ג הוסיף פירוש נוסף וכתב שהכוונה היא שהנחושת הייתה יצוקה. א"ע: הנחושת הייתה מלוטשת.	20. מצודות. רס"ג הוסיף פירוש נוסף וכתב שהכוונה היא שהנחושת הייתה יצוקה. א"ע: הנחושת הייתה מלוטשת.
16. מצודות.	21. מצודות.
17. רלב"ג.	22. רלב"ג והוא הסביר איך כל הדברים מראים על כך.
18. רש"י.	

אָנִי דְנִיָּאל לְבָדִי אֶת הַמְרָאָה רַק אֲנִי, דְנִיָּאל, רֵאִיתִי אֶת הַמְרָאָה, וְהָאֲנָשִׁים
 אֲשֶׁר הָיוּ עִמִּי לֹא רָאוּ אֶת הַמְרָאָה וְאֵילּוּ הָאֲנָשִׁים שֶׁהָיוּ עִמִּי, לֹא רָאוּ אֶת
 הַמְרָאָה. חֲז"ל אָמְרוּ שֶׁהַכּוּוֹנָה לַחֲגִי, זְכָרִיָּה וּמְלָאכִי,²³ אָבָל חֲרָדָה גְדֹלָה נִפְלָא
 עֲלֵיהֶם אוֹלָם, לַמְרוֹת שֶׁהֵם לֹא רָאוּ אֶת מְרָאָה הַנְּבוּאָה, נִפְלָא עֲלֵיהֶם חֲרָדָה
 גְּדוּלָה. חֲז"ל נִימְקוּ אֶת חֲרָדָתָם מִשּׁוּם שֶׁהִמְזַל שֶׁלֵּהֶם רָאָה אֶת הַמְרָאָה,²⁴ וַיִּבְרָחוּ
 בְּהִקְבָּא הָאֲנָשִׁים שֶׁהָיוּ עִמִּי בָּרַחוּ לְמָקוֹם מִסְתוּר²⁵: (ח) וַאֲנִי נִשְׂאָרְתִי לְבָדִי
 וְאֲנִי (דְנִיָּאל) נִשְׂאָרְתִי לְבָדִי לֹלָא הָאֲנָשִׁים שֶׁהָיוּ עִמִּי, וְאָרְאָה אֶת הַמְרָאָה הַגְּדֹלָה
 הַזֹּאת וְאֲנִי רֵאִיתִי אֶת הַמְרָאָה הַגְּדוּלָה שֶׁהִתְגַּלָּה אֵלַי, וְלֹא נִשְׂאָר בִּי כֹחַ וְהוֹדִי
 נְהַפְדָּה עָלַי לְמִשְׁחִית (כִּאֲשֶׁר רֵאִיתִי אֶת הַמְרָאָה) נִהִיִּיתִי חָלֵשׁ וְהַפְנִים שְׁלִי כְּבִיכּוּל
 הוֹשַׁחְתוּ. הַכּוּוֹנָה שֶׁפָּנִיו שֶׁל דְנִיָּאל הִתְעוּוֹתוֹ בְּשַׁעָה שֶׁהוּא רָאָה אֶת הַמְרָאָה,²⁶
 וְלֹא עֲצָרְתִי כֹחַ לֹא הִצְלַחְתִּי לְכַנֵּס לְעֲצָמֵי כַח. דְנִיָּאל אָמַר שְׁגוּפוֹ נִחְלַשׁ כִּאֲשֶׁר
 הוּא רָאָה אֶת הַמְרָאָה²⁷: (ט) וְאֲשַׁמְעֵ אֶת קוֹל דְּבָרָיו וְאֲנִי (דְנִיָּאל) שִׁמְעַתִּי אֶת
 קוֹלוֹ שֶׁל הָאִישׁ, וּבְשִׁמְעֵי אֶת קוֹל דְּבָרָיו וְאֲנִי הִיִּיתִי נִרְדָּם עַל פְּנֵי וּפְנֵי אֶרְצָה
 וּמְרוֹב פַּחַד, כִּאֲשֶׁר אֲנִי שִׁמְעַתִּי אֶת קוֹלוֹ, נִרְדַּמְתִּי וְהַפְנִים שְׁלִי הָיוּ עַל הָאָרֶץ²⁸:
 (י) וְהִנֵּה יָד נִגְעָה בִּי (לְאַחַר שֶׁנִּרְדַּמְתִּי) הִיִּיתָה יָד שֶׁנִּגְעָה בִּי, וְתִנְיַעְנֵי עַל בְּרַכְּי
 וּכְפֹת יָדֵי הַיָּד נִעְנְעָה אוֹתִי בְּאוֹפֵן שֶׁהַבְּרַכְּיִים וְהַיְדִיִּים שְׁלִי הִיטְלָטְלוּ. הַיָּד

מקורות ותמצית ההערות

23. רש"י. רלב"ג: במחזה דניאל ראה אנשים
 נוספים שהיו עימו שלא ראו את המראה.
 מלבי"ם: לעניין ראייה של מלאך פנים אל פנים,
 דניאל היה עדיף מחגי, זכריה ומלאכי. הנצי"ב
 בחידושו לתלמוד בבלי, מסכת מגילה, דף ג'
 עמוד א, הסביר מדוע חז"ל אמרו שהאנשים
 האלה היו חגי זכריה ומלאכי, למרות שלאורך
 ספר דניאל, האנשים שהיו איתו היו חנניה,
 מישאל ועזריה. בתקופה זו של דניאל, הנביאים
 שראו את מראות הנבואה והוכיחו את בני
 ישראל היו חגי זכריה ומלאכי. חנניה, מישאל
 ועזריה לא היו נביאים ולא ראו מעולם מחזה
- של ה'. לו הפסוק היה מתכוון לחנניה, מישאל
 ועזריה, לא היה כאן שום חידוש בכך שהם לא
 ראו את המראה. רק אם נזוהה את האנשים כחגי,
 זכריה ומלאכי, תובן אמירתו של דניאל
 שהאנשים שהיו איתו לא ראו את המראה ואת
 החידוש בכך.
24. רש"י.
 25. מצודות.
 26. מצודות.
 27. מצודות.
 28. מצודות.

נענעה אותי כדי להעיר אותי²⁹: (יא) וַיֹּאמֶר אֵלַי האיש שראיתי במראה אמר לי: דְּנִיָּאל אִישׁ הַמְּדוּת דניאל איש טהור!³⁰ הֲבֵן בְּדַבְרִים אֲשֶׁר אָנֹכִי דֹבֵר אֵלֶיךָ תבין את הדברים שאני אדבר איתך עליהם, וְעַמֵּד עַל עַמְדָּךָ וחזור לעמוד על רגליך כפי שעמדת לפני שנרדמת מפחד,³¹ כִּי עַתָּה שְׁלַחְתִּי אֵלֶיךָ שהרי אני נשלחתי כדי לומר לך את הדברים הכתובים בפסוקים הבאים, וּבְדַבְרוֹ עָמִי אֵת הַדָּבָר הַזֶּה עַמְדָּתִי מְרַעֵיד כאשר האדם אמר לי את הדברים האלה, אני (דניאל) עמדתי ורעדתי מפחד³²: (יב) וַיֹּאמֶר אֵלַי האדם אמר לי: אַל תִּירָא דְּנִיָּאל דניאל! אינך צריך לפחד שהרי לא אעשה לך דבר רע,³³ כִּי מִן הַיּוֹם הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר נָתַתְּ אֵת לְבָבְךָ לְהִבִּין וּלְהַתְעַנּוֹת לִפְנֵי אֱלֹהֶיךָ נִשְׁמָעוּ דְבָרֶיךָ שהרי מהיום הראשון שהתעוררת להבין את עניין יראת ה' והתחלת להתענות לפניי – התקבלו תפילותיך,³⁴ וְאֲנִי בָאתִי בְּדַבְרֶיךָ ואני באתי כדי למלא את בקשתך (ולא כדי לגרום לך דבר רע)³⁵: (יג) וְשֵׁר מַלְכוּת פָּרַס עָמֵד לְנַגְדֵי עֲשָׂרִים וְאַחַד יוֹם ושר מלכותו של פרס נלחם נגדי במשך עשרים ואחד הימים האחרונים במטרה לשעבד אתכם,³⁶ וְהִנֵּה מִיכָאֵל אֶחָד הַשָּׂרִים הָרִאשׁוֹנִים בָּא לְעֲזָרְנִי ומיכאל, אחד המלאכים החשובים, בא לעזור לי במאבקי עם שרו של פרס,³⁷ וְאֲנִי נֹתַרְתִּי שָׁם אֶצֶל מַלְכֵי פָּרַס ואני נשארתי להילחם עם שרו של פרס ולכן לא הייתי יכול לבוא ולהתגלות אליך. אולם, לאחר שמיכאל

מקורות ותמצית ההערות

29. מצודות. רש"י. א"ע: דחה את פירושו של רס"ג (שמופיעים בהמשך הספר). הראשון בעניין "לנגדי" שכתב רס"ג שהכוונה שהיה מלמד אותו. הכוונה "לנגדי" היא שדניאל חשב שהמלאך הולך להזיק לו. גם פירוש המילה "עם" שפירש רס"ג שהכוונה לסיוע איננה מתקבלת על הא"ע, שהרי כתוב שעמלק נלחם עם ישראל, ואם כן הכוונה צריכה להיות שהייתה מלחמה ביניהם.
30. רש"י. מצודות: בעל מעלות חמודות.
31. רש"י.
32. מצודות.
33. מצודות.
34. מצודות. א"ע התלבט אם הכוונה ליום הראשון של חודש ניסן.
35. מצודות. רש"י הוסיף בשם חז"ל פירוש נוסף שהכוונה היא שהמלאך היה יכול להיכנס לתוך הפרגוד לאחר שהוא גורש ממנה.
36. רש"י. רלב"ג: מיכאל היה אחד מהשרים הראשונים שהתגלו אל דניאל. בגלל המאבק

בא לסייע לי, יכולתי לבוא אליך ולהתגלות אליך במראה³⁸: (יד) וּבֹאֲתִי לְהַבְיִינָךְ אֶת אֲשֶׁר יִקְרָה לְעַמְּךָ בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים וּבֹאֲתִי כְּדִי לְלַמַּד אוֹתְךָ אֵת מַה שֶׁעֲתִיד לִקְרוֹת לְעַם יִשְׂרָאֵל בְּעוֹד זְמַן רַב,³⁹ כִּי עוֹד חֲזוֹן לְיָמִים שֶׁהָרִי בְּעוֹד זְמַן רַב יִתְקַיְּמוּ הַדְּבָרִים שֶׁתִּרְאֶה בְּמִרְאֵה הַזֶּה – מִרְאֵה שְׁנוֹסֵף עַל הַמִּרְאֵה שֶׁהוֹזְכָר בְּתַחֲלִית הַפָּרֶק⁴⁰: (טו) וּבְדַבְּרוֹ עָמִי בְּדַבְּרִים הָאֵלֶּה וּכְאֲשֶׁר הָאִישׁ דִּיבַר אִתִּי אֵת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, נָתַתִּי פָּנֵי אֶרֶץ וְנִאֲלַמְתִּי נִפְלְתִי עִם פָּנֵי עַל הָאָרֶץ וְהַפְכְּתִי לְאֵילִם מְרֹוב פֶּחַד עַל הַמְּלֶאךְ שְׂרָאִיתִי⁴¹: (טז) וְהִנֵּה בְּדַמּוֹת בְּנֵי אָדָם נִגַּע עַל שׂוֹפְתֵי (לאחר שנִפְלְתִי עַל הָאָרֶץ) הִיָּה דַמּוֹת שֶׁל אָדָם שֶׁנִּגַּע בְּשַׁפְּתֵיָם. הַמְּלֶאךְ רָאָה אֵת הַפֶּחַד שֶׁל דְּנִיָּאל, וְלִכֵּן הוּא הִתְגַּלָּה אֵלָיו בְּדַמּוֹת אָדָם וְנִגַּע בְּשַׁפְּתָיו שֶׁל דְּנִיָּאל כְּדִי שֶׁהוּא יִפְסִיק לִהְיוֹת אֵילִם,⁴² וְאַפְתָּח פִּי וְאֲדַבְּרָה וְאֹמְרָה אֶל הָעַמּוֹד לְנִגְדֵי וְאֵנִי פִתַּחְתִּי אֵת פִּי וְדִיבַרְתִּי, וְאִמְרָתִי לְמֶלֶךְ שֶׁעַמַּד מוֹלִי,⁴³ אֲדַבְּרֵי בְּמִרְאֵה נְהַפְּכוֹ צִירֵי עָלַי וְלֹא עֲצַרְתִּי בָּח (אִמְרָתִי לְמֶלֶךְ שֶׁעַמַּד מוֹלִי) אֲדוֹנִי! בְּגַלֵּל מִרְאֵה הַנְּבוּאָה, הַיִּדִיִּים וְהַרְגִלִּיִּים שֶׁלִּי הוֹשַׁמְטוּ מִמְּקוֹמָם וְלֹא יִכְלֹתִי לְהִשְׁאִיר אֲצִלֵּי כַח. דְּנִיָּאל אָמַר לְמֶלֶךְ שֶׁמְרֹוב פֶּחַד, לֹא הִיָּה לוֹ כַח לְרֹאוֹת אֵת הַמִּרְאֵה⁴⁴: (יז) וְהִיךְ יוֹכֵל עֲבָד אֲדַבְּרֵי זֶה לְדַבֵּר עִם אֲדַבְּרֵי זֶה וְאִיךְ אֵנִי, עַבְדּוֹ שֶׁל אֲדוֹנִי (דְּנִיָּאל מִתְאַר אֵת עֲצָמוֹ כְּעַבְדּוֹ שֶׁל הַמְּלֶאךְ) יִכְוֹל לְדַבֵּר עִם אֲדוֹנִי (הַמְּלֶאךְ),⁴⁵

מקורות ותמצית ההערות

- עם שר פרס, ניתנה רשות לבני ישראל לבנות את בית המקדש בימיו של כורש.
38. מצודות.
39. מצודות. בעניין ההגדרה של אחרית הימים נחלקו הפרשנים. רס"ג פירש שהכוונה לסוף ימי הגלות. א"ע פירש שהכוונה היא עד לימות המשיח. כמו"כ דחה את דבריו של המפרש "ואני בשנה אחת לדריוש" הכתוב בתחילת הפרק הבא, וכתב שאין אלו דברי דניאל, אלא הם דברי המלאך, ובמציאות המלאך דיבר שנים מעטות לאחר השנה הראשונה של דריוש.
40. מצודות. מלבי"ם: מיכאל המלאך אמר
- לדניאל שהוא יצליח לנצח את שרו של פרס וכך מלכי פרס יטו חסד לבני ישראל, יהיו בעתיד מלכויות שהוא לא יצליח לנצח את שריהם ולכן הם עתידים להציק לישראל.
41. מצודות.
42. מצודות.
43. מצודות.
44. מצודות. רס"ג: דניאל אמר שבמראה הראשון נהפכו עליו ציריו, כל שכן במראה הנוכחי.
45. מצודות. רס"ג: דניאל הגדיר עצמו כעבדו של המלאך הראשון ושאל איך הוא יכול לדבר עם המלאך השני.

וְאֲנִי מֵעַתָּה לֹא יַעֲמֵד בִּי כַח וְנִשְׁמָה לֹא נִשְׁאַרְהָ בִּי וּלְמִרוֹת שֶׁעֲכָשִׁיו אֲנִי רוֹאֶה
 אוֹתְךָ בְּדַמּוֹת אָדָם, אֵינְ לִי כַח וְאֵינְ בִּי נִשְׁמָה. דְּנִיָּאל אָמַר שֶׁלֹּא נִשְׁאַר לוֹ כַח
 לְדַבֵּר עִם הַמְּלָאךְ, לְמִרוֹת שֶׁהַמְּלָאךְ הִתְגַּלָּה אֵלָיו עֲכָשִׁיו בְּדַמּוֹת אָדָם⁴⁶: (יח)
 וַיִּסְּף וַיִּגַּע בִּי כְּמִרְאֵה אָדָם הַמְּלָאךְ נִגַּע בִּי פַעַם נּוֹסֶפֶת בְּעוֹד שֶׁהוּא נִשְׁאַר
 בְּדַמּוֹת הָאָדָם,⁴⁷ וַיִּחְזְקֵנִי הַמְּלָאךְ חִזּוֹק אוֹתִי בְּדַבְרִים שֶׁכְּתוּבִים בַּפְּסוּקִים
 הַבָּאִים⁴⁸: (יט) וַיֹּאמֶר הַמְּלָאךְ אֲמַר לִי: אֵל תִּירָא אִישׁ חֲמֻדוֹת אִישׁ טְהוֹר! אֵל
 תִּפְחַד,⁴⁹ שְׁלֹמֹם לָךְ יִהְיֶה לְךָ שְׁלוֹם, אֵינְךָ צָרִיךְ לְהִיחַלֵּשׁ בְּגַלְל פַּחַד מִהִמְרָאָה,⁵⁰
 חֲזַק וַיְחַזַּק תַּחֲזוֹק אֶת עֲצֻמְךָ (הַכְּפִילוֹת בָּאָה כְּדִי לְזַרְזוֹ אֶת דְּנִיָּאל),⁵¹ וַבְּדַבְּרוֹ עָמִי
 הִתְחַזְקֵתִי וְכֹאשֶׁר הַמְּלָאךְ דִּבֶּר אִתִּי, אֲנִי הִתְחַזְקֵתִי, וַאֲמַרְהָ וְאִמְרֵתִי לְמִלְּאךְ:
 יְדַבֵּר אֲדֹנָי בִּי חֲזַקְתֵּנִי אֲדוֹנָי! תִּמְשִׁיךְ לְדַבֵּר כִּיוּן שֶׁאַתָּה חִזְקֵת אוֹתִי בְּדַבְרִים
 שֶׁאִמְרֵת⁵²: (כ) וַיֹּאמֶר הַמְּלָאךְ שֶׁאֵל אוֹתִי: הִידְעֵתְ לָמָּה בָּאתִי אֵלֶיךָ הָאֵם אַתָּה
 מִבֵּינ מְדוּעַ בָּאתִי אֵלֶיךָ? לֹא בָאתִי כְּדִי לְהִזְיֵק לְךָ, אֲלֵא כְּדִי לְגַלּוֹת לְךָ דְּבָרִים
 נִסְתָּרִים,⁵³ וְעַתָּה אֲשׁוּב לְהִלָּחֵם עִם שֵׁר פְּרָס וְעֲכָשִׁיו אֲנִי חוֹזֵר לְהִלָּחֵם עִם
 שֵׁר פְּרָס וְאוֹכֵל לְנֹצַח אוֹתוֹ,⁵⁴ וְאֲנִי יוֹצֵא וְהִנֵּה שֵׁר יוֹן בָּא אוֹלָם לְאַחַר מִכֵּן
 יָבוֹא שָׂרוֹ שֶׁל יוֹן וְיוֹצֵא אוֹתִי. הַכוּוֹנָה שֶׁהַמְּלָאךְ יִצְלִיחַ לְבַטֵּל אֶת שְׁלִטוֹן
 פְּרָס עַל יִשְׂרָאֵל, אוֹלָם לְאַחַר שֶׁהֵם יַחְטְאוּ, עֵתִיד שָׂרוֹ שֶׁל יוֹן לְשִׁלוֹט עֲלֵיהֶם.
 הַכוּוֹנָה לְאַלְכַסְנַדֵּר מוֹקְדוֹן שֶׁכִּבֵּשׁ אֶת הָאֲזוּר וּבִסּוּפּוֹ שֶׁל דְּבַר הַבִּיָּא לְשִׁלְטוֹנוֹ
 שֶׁל אַנְטִיּוֹכּוֹס⁵⁵: (כא) אֲבָל אֲנִי לָךְ אֶת הַרְשׁוּם בְּכֹתֵב אֲמַת אוֹלָם לְפָנַי שֶׁאֵלֶיךָ,
 אוֹמֵר לְךָ אֶת הַכְּתוּב בְּשָׁמַיִם בְּכֹתֵב אֲמַת - הַדְּבָרִים לֹא יִשְׁתַּנּוּ. הַכוּוֹנָה
 שֶׁהַמַּלְכוּיּוֹת שֶׁשׁוֹלְטוֹת עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל יִבּוֹטְלוּ כִּךְ שֶׁהַשַּׁעֲבוּד עַל יִשְׂרָאֵל יִבּוֹטֵל,⁵⁶

מקורות ותמצית ההערות

46. מצודות.	52. מצודות.
47. מצודות.	53. מצודות.
48. מצודות.	54. רש"י.
49. עפ"י רש"י בפירושו לפסוק יא.	55. רש"י.
50. מצודות.	56. מצודות. רלב"ג: הכוונה למראה שמוכן
51. מצודות.	מאוד.

וְאִין אֶחָד מִתְחַזֵּק עָמִי עַל אֱלֹהֵי וָאָף אַחַד מֵהַמְּלָאכִים הָאֲחֵרִים אִינְנוּ עוֹזֵר לִי
 (לבטל את המלכויות האחרות),⁵⁷ כִּי אִם מִיכָאֵל שְׂרָפְסָם אֵלָא רַק מִיכָאֵל הַשָּׁר
 שְׁלָכְכֶם (הוא היחיד שעוזר לי במלחמתי לבטל את המלכויות האחרות)⁵⁸:

פרק יא

(א) וְאִנִּי אֲנִי הַמְּלָאךְ גַּבְרִיאֵל,¹ בְּשָׁנַת אַחַת לְדָרְיוֹשׁ הַמֶּדִי בִשְׁנַת הָרֵאשׁוֹנָה
 לַמְּלָכוּתוֹ שֶׁל דָּרְיוֹשׁ בְּמֵדִי. הַכוֹוֹנָה לְדָרְיוֹשׁ הָרֵאשׁוֹן מֶלֶךְ מְדֵי שְׁנִיצַח
 אֶת בַּלְשַׁצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל וְלָקַח מִמֶּנּוּ אֶת הַמְּלוּכָה,² עָמְדִי לְמַחְזִיק וּלְמַעֲזִיז לֹא
 עִמְדָתִי וְחִזְקָתִי אֶת דְּבָרָיו שֶׁל מִיכָאֵל שֶׁר יִשְׂרָאֵל. כֹּאשֶׁר דָּרְיוֹשׁ עָלָה לַמְּלוּכָה,
 בִּיקָשׁוּ שְׂרֵי פָרַס וּמְדֵי מִמֶּנּוּ לְהַכְבִּיד אֶת הָעוֹל עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. הַמְּלָאךְ מִיכָאֵל
 עִמַּד וּבִיקָשׁ רַחֲמִים מֵאֵת ה' יִתְבַּרַךְ שֶׁלֹּא יִכְבִּיד אֶת הָעוֹל עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.
 הַמְּלָאךְ גַּבְרִיאֵל עֹזֵר לַמְּלָאךְ מִיכָאֵל בְּמַעֲמַד הַבְּקָשָׁה:³ (ב) וְעָתָּה אָמַת אֲנִיד
 לְךָ וְעַכְשָׁיו, אֲנִי (הַמְּלָאךְ גַּבְרִיאֵל) אֹמֵר לְךָ (דָּנִיאֵל) דְּבָרִים שִׁיתְקִימוּ לִלְאָל שִׁינוּי,
 דְּבָרִים שִׁיתְקִימוּ בְּמַדְוִיק,⁴ הִנֵּה עוֹד שְׁלֹשָׁה מְלָכִים עֹמְדִים לְפָרַס לְאַחַר
 דָּרְיוֹשׁ מֶלֶךְ מְדֵי, יַעֲמְדוּ עוֹד שְׁלֹשָׁה מְלָכִים שִׁימְלִכוּ עַל פָּרַס: כּוֹרֶשׁ, אַחְשׁוֹרוּשׁ
 וְדָרְיוֹשׁ בֶּן אַחְשׁוֹרוּשׁ (דָּרְיוֹשׁ הַשְּׁנִי),⁵ וְהָרְבִיעִי יַעֲשִׂיר עֶשְׂרֵי גְדוֹל מְבַל וְהַמֶּלֶךְ

מקורות ותמצית ההערות

57. רש"י.	4. מצודות.
58. רש"י.	5. רש"י בפירושו הראשון. לפי פירוש זה,
1. רש"י.	דָּרְיוֹשׁ נִקְרָא כַּאֲן הַמֶּלֶךְ הַרְבִּיעִי מִשּׁוּם שֶׁהוּא
2. רש"י.	הַמֶּלֶךְ הַרְבִּיעִי שֶׁמֶלֶךְ עַל מְדֵי, וְהוּא נִקְרָא בְּפִסּוּק
3. רש"י. מצודות: לא כתוב מה הייתה השאלה	גַּם בְּשֵׁם הַמֶּלֶךְ הַשְּׁלִישִׁי וְגַם בְּשֵׁם הַמֶּלֶךְ הַרְבִּיעִי.
של מיכאל, וכתב שאולי השאלה הייתה שכורש	בְּשֵׁם יוֹסֵף בֶּן גּוֹרִיוֹן כֹּתֵב שֶׁלְאַחַר שְׁכוֹרֶשׁ מֶלֶךְ,
יקח את המלוכה במקומו של דָּרְיוֹשׁ וְיִשְׁלַח אֶת	מֶלֶךְ בְּנוֹ שְׁנִקְרָא בְּמִבְשִׁיָּה, וְלְאַחַר מִכֵּן מִלְכוּ
בני ישראל לארצם. בהמשך פירש שדברי	אַחְשׁוֹרוּשׁ וְדָרְיוֹשׁ הַשְּׁנִי. לְפִי פִירוּשׁ זֶה, בְּצִלַּע
המלאך נאמרו בתקופת מלכותו של כורש.	הַפִּסּוּק הַעוֹסֵקת בְּמֶלֶךְ הַרְבִּיעִי, הַכוֹוֹנָה לְרְבִיעִי
מלבי"ם: הכוונה היא שהמלאך עזר לדָּרְיוֹשׁ	שִׁימְלוּךְ לְאַחַר דָּרְיוֹשׁ הָרֵאשׁוֹן. מִצְדוֹת: הַמְּלָאךְ
לקיים את הבטחתו להרשות לבני ישראל לבנות	דִּיבַר בְּתִקְוַת מְלָכוּתוֹ שֶׁל כּוֹרֶשׁ. שְׁלֹשֶׁת
את בית המקדש מחדש.	הַמְּלָכִים הֵם כּוֹרֶשׁ, אַחְשׁוֹרוּשׁ וְדָרְיוֹשׁ הַשְּׁנִי.
	מִלְבִּי"ם: הַכוֹוֹנָה שִׁיעֲמְדוּ עוֹד שְׁלוֹשָׁה מְלָכִים

הרביעי שימלוך על פרס – דריוש השני – יהיה עשיר וחזק יותר מכולם,⁶ וּבְחִזְקָתוֹ בְּעִשְׂרוֹ יַעֲרֵר הַכֹּל אֶת מַלְכוּת יוֹן וְכַאֲשֶׁר הוּא יְהִי עֹשִׂיר גְּדוֹל וְחֹזֵק מְאֹד, הוא יעורר את מלכותו להילחם נגד מלכות יוון:⁷ (ג) וְעָמַד מֶלֶךְ גְּבוּר על יון ימלוך מלך גיבור וחזק. הכוונה לאלכסנדר מוקדון,⁸ וּמִשָּׁל מִמְּשָׁל רַב שֶׁלְטוֹנוֹ שֶׁל אוֹתוֹ מֶלֶךְ יְהִי עֶצוֹם, הן מבחינת השטח שהוא ישלוט עליו והן מבחינת משך השלטון,⁹ וְעָשָׂה פְּרִצוֹנוֹ מֶלֶךְ יוֹן יַעֲשֶׂה כְּרִצוֹנוֹ – הוא יכבוש את פרס מדריוש¹⁰: (ד) וּבְעָמְדוֹ תִּשְׁבֵּר מַלְכוּתוֹ כְּאֲשֶׁר מֶלֶךְ יוֹן יִתְחַזֵּק מְאֹד – תישבר מלכותו – הוא ימות,¹¹ וְתִחַץ לְאַרְבַּע רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם (לאחר שאלכסנדר ימות) מלכותו תתחלק לארבעה חלקים: רומא, מצרים, ארץ ישראל ופרס,¹² וְכֹא לְאַחֲרֵיתוֹ הַשְּׁלֹטוֹן שֶׁל אֶלְכְּסַנְדֵּר מוֹקְדוֹן לֹא יַעֲבֹר לְבָנָיו, אלא לבני משפחה אחרים,¹³ וְכֹא כְּמִשָּׁלוֹ אֲשֶׁר מִשָּׁל וְהַשְּׁלֹטוֹן שֶׁל יוֹרְשָׁיו שֶׁל אֶלְכְּסַנְדֵּר

מקורות ותמצית ההערות

- חוץ מכורש. עיין בספרנו אוצר מפרשי התנ"ך על ספר עזרא במאמר העוסק בכרונולוגיה של מלכי פרס.
6. מצודות. רלב"ג: הכוונה לארתחשסתא השני שנקרא גם הוא דריוש. עיין אוצר המאמרים באוצר מפרשי התנ"ך על ספר עזרא, שם הרחבנו בעניין הזיהוי של ארתחשסתא ושל דריוש. א"ע: כתב בשם ר' משה הספרדי שהיו שישה מלכים לפרס: דריוש הזקן, כורש, אחשורוש, ארתחשסתא (שציווה שירושלים לא תיבנה לאחר שצרי יהודה פנו אליו), דריוש השני שציווה לבנות את בית המקדש, ארתחשסתא השני שאותו הרג אלכסנדר ובימיו עלו עזרא ונחמיה. בשם עצמו כתב שהיו חמישה מלכים: דריוש, כורש, אחשורוש שנקרא גם בשם ארתחשסתא, דריוש השני וארתחשסתא. מלבי"ם: המלך הרביעי הוא כורש ומה שנאמר לפני כן שיהיו עוד שלשה מלכים לפרס, הכוונה היא ללא כורש.
7. רש"י. מלבי"ם: בתקופה הזו, לא היה מלך מיוחד ביוון, ולכן הייתה התעוררות להילחם נגדם.
8. רש"י.
9. דעת מקרא.
10. רש"י. מצודות כתב שהוא גם הרג את דריוש.
11. רש"י. רלב"ג: בני משפחתו ישימו רעל בתוך מאכלו. א"ע: אלכסנדר מת בגיל צעיר. כמו"כ כתב א"ע שבפירושו המבאר את הפסוקים שעד לחורבן בית המקדש השני, הוא הולך לקצר ללא התייחסות לכל הפרטים הרבים שהביא יוסף בן גוריון בדבריו. אולם, בפסוקים המתארים את שיא רעע לאחר חורבן בית המקדש השני, הוא יאריך, משום שפסוקים אלה עוסקים במה שעתיד לבא עלינו.
12. מצודות.
13. רש"י.

לא יהיה חזק כמו השלטון שלו, ¹⁴ **כִּי תִנְתָּשׁ מְלָכוֹתָו** שהרי שלטונו של אלכסנדר יתחלק לארבעה מלכים אחרים, ¹⁵ **וְלֹא־אֲחֵרִים מְלָכָו** וּבְנוֹסָף לֹא־רִבְעַת הַמְּלָכִים שִׁירְשׁוּ אֶת אֲלֶכְסַנְדֵּר, חלק משלטונו יחולק גם למלכים אחרים, וממילא השלטון שלהם לא יהיה חזק כמו שלטונו של אלכסנדר: ¹⁶ **וַיִּחְזַק מְלָכָו הַנֶּגֶב וּמִן שְׂרִיּוֹ** לאחר שהממלכה תפוצל, המלך מצאצאיו של אלכסנדר שימלוך בדרום יהיה חזק יותר מהמלך המולך בצפון ומהשרים שיהיו לו. הכוונה שמי שישלוט על מצרים יהיה חזק יותר מהמלכים שישלטו על הארצות הצפוניות. בפרשנים נחלקו הדעות אם הכוונה בממלכה הצפונית היא לשלטון שבאזור סוריה או לשלטון שבאזור רומא, ¹⁷ **וַיִּחְזַק עָלָיו וּמִשָּׁל מְמַשָּׁל רַב מְמַשָּׁלָתוֹ** ומלך הדרום ינצח במלחמה את מלך הצפון, ולאחר מכן הוא יתחזק בשלטונו וימלוך על הצפון למשך תקופה ארוכה: ¹⁸ **וּלְקִץ שָׁנִים יִתְחַבְּרוּ** ולאחר תקופה מסוימת, ירצו מלך הצפון ומלך הדרום להתפייס, ¹⁹ **וּבַת מְלָכָו הַנֶּגֶב תָּבֹא אֶל מְלָכָו הַצָּפוֹן לַעֲשׂוֹת מִישָׁרִים** וביתו של המלך הדרומי תבוא אל מלך הצפון כדי לפייס בין אביה למלך הצפון, ²⁰ **וְלֹא תַעֲצֹר בֹּחַ הַזָּרֹעַ** כוחו של מלך הדרום לא ימנע את תבוסתו בידי מלך הצפון, ²¹ **וְלֹא יַעֲמֹד וּזְרִעוֹ** וכוחו וזרועו לא יעמדו למלך הדרום למנוע את תבוסתו בידי מלך הצפון, ²² **וְתִנְתְּנוּ הִיא וּמְבִיאֶיהָ וְהִילָכְדָּה וּמְחִזְקָה בְּעֵתִים** ומלך הצפון ייקח בשבי את האנשים הבאים: בת המלך, השרים שהביאו אותה, אביה והיועצים על פי הכוכבים. הכתוב מתאר את מפלת מלך הדרום בידי מלך הצפון, וזאת

מקורות ותמצית ההערות

19. מצודות. רלב"ג: הכוונה שמלך הצפון ומלך הדרום יבואו הקשרי חיתון ביניהם.	14. רש"י.
רס"ג: כאשר מלך הדרום יראה שהוא כבוש תחת מלך הצפון, הוא יציע את ביתו לאישה כדי שהם יתפייסו.	15. רש"י.
20. רש"י.	16. רש"י.
21. רש"י.	17. מצודות וכתב שהכוונה למלך רומי. א"ע: הכוונה לשלטון של ארם - סוריא. רס"ג ורלב"ג פירשו שהכוונה היא שמלך הצפון יתחזק על מלך הדרום.
22. מצודות.	18. מצודות.

בשעה שכתו של המלך תנסה לפייס ביניהם:²⁵ (ז) וְעַמֵּד מִנְצָר שְׂרָשִׁיָּהּ בְּנֹו
 (לאחר שהמלך הצפוני ינצח את מלך דרום) יעמוד אחד מבניו של בת מלך הדרום
 ויבסס את מלכותו,²⁴ וַיָּבֵא אֶל הַחַיִּל בְּנֹו שֶׁל בַּת מֶלֶךְ הַדְּרוּם יבוא אל המקומות
 שבהם נמצאים חייליו של מלך הצפון (ויכבוש אותם),²⁵ וַיָּבֵא בְּמַעוֹז מֶלֶךְ הַצָּפוֹן
 בְּנֹו שֶׁל בַּת מֶלֶךְ הַדְּרוּם יבוא אל הערים המבוצרות של מלך הצפון,²⁶ וְעָשָׂה
 בָּהֶם וְהַחֲזִיק (בנו של בת מלך הדרום) יוכל לעשות בערים המבוצרות של מלך
 הצפון ככל מה שיחפוץ והוא יחזיק בערים האלה וישלוט עליהן. הכתוב אומר
 שלאחר שמלך הצפון ינצח את מלך הדרום, יחזור בנו של בת מלך הדרום
 וינצח את מלך הצפון:²⁷ (ח) וְגַם אֱלֹהֵיהֶם עִם נִסְכֵיהֶם וגם צלמי העבודה הזרה
 יחד עם השרים של מלך הצפון,²⁸ עִם כָּלִי הַמִּדְתָּם כָּסֶף וְזָהָב וגם כלי הכסף
 והזהב ששימשו בבתי העבודה הזרה,²⁹ בְּשָׂבִי יָבֵא מִצְרַיִם (העבודה הזרה, השרים
 וכלי הכסף והזהב) יילקחו למצרים בשבי,³⁰ וְהוּא שְׁנַיִם יַעֲמֵד מִמֶּלֶךְ הַצָּפוֹן
 מלך הדרום החדש – בנו של בת מלך הדרום הקודם – יחזיק במלכותו לתקופה
 ארוכה יותר ממלך הצפון:³¹ (ט) וְבֵא בְּמַלְכוּת מֶלֶךְ הַנְּגֵב מֶלֶךְ הַדְּרוּם הַחֲדָשׁ
 יגיע למעלתו של סבו – מלכותו תהיה גדולה וחזקה כמלכותו של סבו,³² וְשָׁב
 אֶל אֲדָמְתוֹ ומלך הדרום החדש יחזור לממלכתו במצרים:³³ (י) וּבְנֵי יִתְגַּדּוּ

מקורות ותמצית ההערות

23. מצודות. רס"ג: היולדה היא הנערה שמשרתת את בת המלך. מחזיקה הוא אביה הדרום.	24. רש"י. מצודות: הכוונה היא שאחד מבני בת מלך הדרום ישב על כסא המלכות של אביו.
25. מצודות.	רלב"ג: מדובר על בן אחיה או בן אחותה של בת המלך. רס"ג: מדובר על אחיה של בת המלך.
26. רש"י.	את המילה "כנו" פירשנו על פי ביאורו של בעל המצודות שפירש מילה זו מלשון ביסוס.
27. מצודות.	רס"ג כתב שהכוונה היא לשורש וענף, כאשר
28. מצודות.	
29. דעת מקרא.	
30. רס"ג.	
31. מצודות.	
32. מצודות.	
33. מצודות.	

צאצאיו של מלך הצפון יתגרו במלך הדרום, ³⁴ וְאָסְפוּ הַמּוֹן חַיִּלִּים רַבִּים צאצאיו של מלך הצפון יאספו חיילים רבים כדי לצאת ולהילחם נגד מלך הדרום, ³⁵ וְבָא בּוֹא וְשָׁטַף וְעָבַר הַצַּבָּא שֶׁל מֶלֶךְ הַצִּפּוֹן יַעֲבוֹר בְּהַמוֹנֵיוֹ עַל פְּנֵי מַמְלַכַת הַדְּרוֹם, עַד שֶׁהִדְבַר יִהְיֶה דוֹמָה כִּאִילוֹ שְׁחִיילֵי הַצִּפּוֹן שִׁטְפוּ אֶת מַמְלַכַת הַדְּרוֹם, ³⁶ וַיָּשֻׁב וַיִּתְגַּרָּה עַד מְעֵזָהּ וְצִאצְאֵיוֹ שֶׁל מֶלֶךְ הַדְּרוֹם יִחְזוֹר וַיִּתְגַּרָּה בְּעֵרִים הַמְּבוֹצְרוֹת שֶׁל מֶלֶךְ הַדְּרוֹם. הַכוֹוֶנָה הִיא שֶׁמֶלֶךְ הַצִּפּוֹן בְּסוּפוֹ שֶׁל דְּבַר יִתְחַזֵּק וַיִּתְקוֹף אֶת מֶלֶךְ הַדְּרוֹם ³⁷: (יא) וַיִּתְמַרְמֶר מֶלֶךְ הַנְּגִב מֶלֶךְ הַדְּרוֹם יִלְחֵם בְּאִזְרוֹת וַיִּמְרַר אֶת חַיִּילֵי הַצִּפּוֹן, ³⁸ וַיִּצָּא וְנִלְחַם עִמּוֹ עִם מֶלֶךְ הַצִּפּוֹן מֶלֶךְ הַדְּרוֹם יִצָּא לְהִילָחֵם נֶגַד מֶלֶךְ הַצִּפּוֹן, ³⁹ וַהֲעִמִּיד הַמּוֹן רַב מֶלֶךְ הַצִּפּוֹן יַעֲמִיד צַבָּא גְדוֹל שִׁילָחֵם נֶגַד מֶלֶךְ הַדְּרוֹם, ⁴⁰ וְנָתַן הַהַמּוֹן בְּיָדוֹ אֶךְ הַצַּבָּא הַגְּדוֹל יִנְתֵּן בְּיָדוֹ שֶׁל מֶלֶךְ הַדְּרוֹם. מֶלֶךְ הַדְּרוֹם יִנְצַח בְּמִלְחָמָה אֶת מֶלֶךְ הַצִּפּוֹן ⁴¹: (יב) וַנִּשְׂא הַהַמּוֹן וְרַם לְכַבּוֹ לִיבּוֹ שֶׁל הַצַּבָּא הַצִּפּוֹנִי יִגְבֶּה וְהֵם יִתְגַּאוּ עַל שֶׁהֵם יוֹצֵאִים לְהִילָחֵם נֶגַד מֶלֶךְ הַדְּרוֹם, ⁴² וְהַפִּיל רַבָּאוֹת צַבָּא הַצִּפּוֹן יִצְלִיחַ לְהַרוֹג רַבְבוֹת מִחַיִּילֵי הַדְּרוֹם, ⁴³ וְלֹא יַעֲזוֹ אֶךְ בְּכָל זֹאת צַבָּא הַצִּפּוֹן לֹא יִצְלִיחַ לְנַצַּח אֶת צַבָּא הַדְּרוֹם ⁴⁴: (יג) וַשָּׁב מֶלֶךְ הַצִּפּוֹן וַהֲעִמִּיד הַמּוֹן רַב מֶן הָרֵאשׁוֹן מֶלֶךְ הַצִּפּוֹן יִחְזוֹר וַיַּעֲמִיד צַבָּא גְדוֹל יוֹתֵר מֵהַצַּבָּא שֶׁתִּקַּף בְּפַעַם הָרֵאשׁוֹנָה, ⁴⁵ וְלִקְּץ הָעֵתִים שָׁנִים יָבּוֹא בּוֹא בְּחֵיל גְּדוֹל וּבְרִכּוּשׁ רַב וְלֵאחֶר תִּקּוּפָה יָבּוֹא הַצַּבָּא שֶׁל מֶלֶךְ הַצִּפּוֹן בְּכַח גְּדוֹל מְאוֹד, עִם צַבָּא גְדוֹל וְעַם הַרְבֵּה מְמוֹן, בְּמִטְרָה לְהִילָחֵם נֶגַד מֶלֶךְ הַדְּרוֹם ⁴⁶:

מקורות ותמצית ההערות

34. רש"י.	הדרום יעמיד צבא גדול מול מלך הצפון.
35. מצודות.	41. מצודות.
36. מצודות. א"ע: הכוונה שמלך הצפון יביא אניות עד לממלכתו של מלך הדרום.	42. רש"י. מצודות: הכוונה היא לצבא הדרום - הם יתגאו על שהם יכו חיילים רבים מצבא הצפון.
37. מצודות.	43. רש"י.
38. מצודות. רס"ג הוסיף פירוש נוסף שהכוונה היא שהוא ינהג בשלטון - מלשון מרות.	44. רש"י.
39. מצודות.	45. מצודות.
40. מצודות. א"ע כתב שהכוונה היא שמלך	46. מצודות.

(יד) וּבְעֵתֵיהֶם הָהֵם רַבִּים יַעֲמְדוּ עַל מֶלֶךְ הַנֶּגֶב באותו הזמן, יהיו רבים נוספים שילחמו נגד מלך הדרום,⁴⁷ וּבְנֵי פְרִיצֵי עֲמֻנָה יִנְשְׂאוּ לְהַעֲמִיד חָזוֹן ויהיו רשעים מבני ישראל שירוממו את עצמם כדי להעמיד נבואה. הכוונה לרשעים מתוך בני ישראל שישמשו כנביאי שקר וינבאו על מלך הדרום שהוא המשיח שעליו ניבאו הנביאים,⁴⁸ וְנִכְשְׁלוּ אך נביאי השקר יכשלו ויהרגו אותם לאחר שיתברר שנבואתם כוזבת⁴⁹: (טו) וַיָּבֵא מֶלֶךְ הַצָּפוֹן וַיִּשְׁפֹּךְ סוּלְלָה לאחר מכן, יבא מלך הצפון פעם נוספת, ויקים סוללות עפר מול הביצורים של ערי הדרום במטרה לכבוש אותן,⁵⁰ וְלִכְבֹּד עִיר מְבֻצָּרוֹת מלך הצפון יצליח לכבוש את הערים המבוצרות של מלך הדרום, וּזְרָעוֹת הַנֶּגֶב לֹא יַעֲמְדוּ והאנשים העוזרים למלך הנגב (מלך הדרום) לא יצליחו לעמוד במלחמה מול מלך הצפון. העוזרים נקראו זרועות של המלך משום שעל ידי שהם עוזרים למלך, הם משמשים בעצם כזרוע ארוכה שלו,⁵¹ וְיַעַם מְבַחְרֵיו וְאֵין פֶּחַ לְעַמּוֹד ולמרות שהחיילים המובחרים של מלך הדרום יעזרו לו להילחם, לא יהיה בהם כח לעמוד מול חיילי הצפון והם יפסידו במלחמה⁵²: (טז) וַיַּעַשׂ הַבַּא אֱלֹהֵי פְרִצוֹנָו וְאֵין עוֹמֵד לְפָנָיו מלך הצפון יוכל לעשות ככל מה שהוא רוצה לממלכה הדרומית, ולא יהיה מי שימנע ממנו מלעשות כן,⁵³ וַיַּעֲמֹד בְּאַרְצָה הַצְּבִי וְכָלָה בְּיָדוֹ מלך הצפון יעמוד בארץ ישראל (שנקראת בפסוק ארץ הצבי) וישמיד את הארץ.⁵⁴ הכוונה לאנטיוכוס שיכבוש את ארץ ישראל⁵⁵: (יז) וַיִּשָּׂם פָּנָיו לְבֹא בְּתַקְהָה כָּל מַלְכוּתוֹ מלך הצפון ישים את פניו לבא עם צבאו החזק בכל מלכותו של מלך הדרום,⁵⁶ וַיִּשְׁרִים

מקורות ותמצית ההערות

47. מצודות.	המובחרים יהיו של מלך הצפון ושחיילי מלך הדרום לא יוכלו לנצח אותם במלחמה.
48. רס"ג. א"ע: הכוונה לאנשים בתקופתו של שמעון בן שטח.	53. רש"י.
49. מצודות.	54. רש"י.
50. מצודות.	55. מצודות. גם רש"י פירש כך בפסוק יז.
51. מצודות.	56. רש"י. מצודות: מלך הצפון יבוא עם צבאו החזק בארץ ישראל. גם כאן חזר מצודות על פירושו שהכוונה לאנטיוכוס.
52. רש"י. מפירוש רלב"ג משמע שהחיילים	

עָפוּזוּ ובני ישראל שנקראו ישרים יהיו גם הם עם מלך הדרום. מלך הצפון ילחם גם נגד בני ישראל,⁵⁷ וְעָשָׂה מלך הצפון יצליח (להכניע את מלך הדרום ואת בני ישראל),⁵⁸ וּבַת הַנְּשִׁים יִתֵּן לוֹ לְהַשְׁחִיתָהּ מלך הצפון יצווה על שר צבאו להשחית את בת הנשים – את בני ישראל שנמשלו ליפה שבנשים,⁵⁹ וְלֹא תַעֲמֹד אך עצתו של מלך הצפון לא תעמוד – הוא לא יצליח להשמיד את בני ישראל,⁶⁰ וְלֹא לוֹ תִהְיֶה וּבַת הַנְּשִׁים, בני ישראל, לא יהיו למלך הצפון, משום שמתתיהו החשמונאי ימרוד בו:⁶¹ (יח) וַיֵּשֶׁם פְּנִיּוֹ לְאֵיִם וְלִכְבֹּד רַבִּים לאחר המלחמה נגד מלך הדרום, מלך הצפון ישים את פניו להילחם נגד האיים והוא יצליח לכבוש רבים מהם,⁶² וְהַשְׁבִּית קֶצֶין חֲרָפְתוֹ לוֹ וְה' שהוא המושל על העולם ישבית את הבזיונות שבהם אנטיוכוס ביזה את ה'. כאשר אנטיוכוס יצא לכבוש את ארץ ישראל, הוא היה מבזה את ה' ואת ישראל. הכתוב אומר שה' ישבית את הבזיונות האלה על ידי שהוא יביא עליו יסורים שיבזו אותו, וכך קרה שאנטיוכוס לקה בשחין בדרכו להטיל מצור על ירושלים, ולאחר שאמר לעבדיו להחזיר אותו לעיר אנטוכיא, הוא מת כתוצאה ממחלות רעות שבאו עליו,⁶³ בְּלִיתִי חֲרָפְתוֹ יֵשִׁיב לוֹ וְה' יעניש את אנטיוכוס גם על החטאים

מקורות ותמצית ההערות

57. רש"י. מצודות: הרשעים מבני ישראל יחברו לאנטיוכוס. יש להבין לפי פירושו מדוע השתמש הכתוב בלשון ישרים כדי לתאר את אותם רשעים. א"ע: הכוונה שיכרתו ברית שלום עם מלך הצפון ואין הכוונה לישראל. רס"ג: מלחמתו של מלך הצפון תהיה ישרה בעיני ה' ולכן הוא יצליח בקרב.
58. רש"י. רלב"ג: אנטיוכוס ינסה להשחית את הצדיקים בישראל שיתנגדו להתיוונות.
59. רש"י וזיהה את מלך הצפון עם אנטיוכוס ואת שר הצבא עם פולפוס שר צבאו. א"ע: בת הנשים היא מלכת שבא. מלך הדרום יאפשר להשחית את מלכת שבא מכיוון שהיא הסריחה ברשותו. רלב"ג: מדובר על חנה ושבעת בניה. רס"ג: הכוונה לבת מלך הדרום
- שיתן את ביתו למלך הצפון במטרה למנוע את המשך המלחמות.
60. רש"י וצריך לומר לפירושו שמה שכתוב שהוא יצליח לעשות הכוונה רק לכבוש את בני ישראל אך לא להשמיד אותם.
61. רש"י. א"ע: מלך הדרום לא יתחתן בסופו של דבר עם מלכת שבא. רלב"ג: חנה לא תיכנע לאנטיוכוס שהרי גם היא מתה כמו בניה.
62. מצודות. רלב"ג: אנטיוכוס יפנה לאיים כדי לחפש גם שם אנשים יראי ה'.
63. רש"י. רס"ג: הכוונה היא שמלך הצפון ינצח באיים את הקצין שחירף אותו. רלב"ג: מתתיהו יהרוג את שליחו של המלך.

האחרים שבהם חטא, על ידי ענישתו בעונשים נוספים על העונשים שיבואו עליו על שביזה את ה'. הכתוב אומר שמעבר לעונשים שיבואו על אנטיוכוס על שביזה את ה', ה' יביא עליו גם עונשים נוספים⁶⁴: **וַיֵּשֶׁב פָּנָיו לְמַעוֹזֵי אֲרָצוֹ** אחרי שיכבוש את האיים, יחזור מלך צפון לערים המבוצרות שבארצו,⁶⁵ **וְנִכְשַׁל וְנִפֹּל** אך מלך הצפון ייכשל ויפול בדרך חזרה לארצו. הכוונה שאנטיוכוס לקה בשחין בדרך חזרה לארצו,⁶⁶ **וְלֹא יִמָּצָא** והוא, אנטיוכוס, לא ימצא עוד בעולם, כיוון שהוא ימות זמן קצר לאחר מכן⁶⁷: **(כ) וַיַּעֲמֵד עַל פְּנֵי מַעְבִּיר נֹזֵגִשׁ** ומי שיעביר את הנוגש ממקומו, מתתיהו החשמונאי, יעמוד יתבסס יותר,⁶⁸ **הַדֶּר מַלְכוּת** מתתיהו נקרא "הדר מלכות" על שם הדר והגבורה שלו ושל צאצאיו, עד שצאצאיו ישלטו על עם ישראל,⁶⁹ **וּבְיָמֵים אֶחָדִים יִשְׁבֵּר** אך המלכות של בני חשמונאי לא תאריך ימים,⁷⁰ **וְלֹא בְּאֵפִים וְלֹא בְּמִלְחָמָה** מלכות החשמונאים לא תאריך ימים – לא בגלל כעסם של אומות אחרות ולא בגלל שעם אחר ילחם ויכניע את המלוכה, אלא בגלל סכסוכים פנימיים בין אריסטובלוס להורקנוס⁷¹: **(כא) וַיַּעֲמֵד עַל פְּנֵי נְבִיזָה** ולאחר מכן יעמוד עם בזוי ויתחזק במלוכה. הכוונה לרומאים,⁷² **וְלֹא נָתַנּוּ עֲלָיו הוֹד מַלְכוּת** הרומאים הינם עם שלא הטילו עליו משמים גבורה מיוחדת (בניגוד לממלכות האחרות שהצליחו לכבוש שטחים נרחבים בזכות גבורתם),⁷³ **וּבֹא בְּשִׁלְוָה** הרומאים יצליחו

מקורות ותמצית ההערות

של אנטיוכוס יעלה לשלטון ויעביר את בני ישראל מהתורה וימנע מהם קיום מצוות. בן זה של אנטיוכוס ימות מהר על ידי דמיטריוס – וזו כוונת הכתוב בהמשך הפסוק.	64. מצודות.
	65. מצודות. רלב"ג: הכוונה שאנטיוכוס ינסה לכבוש את ירושלים.
	66. מצודות.
69. רש"י.	67. מצודות. רלב"ג: הכוונה שאנטיוכוס יפול מהרכב ולא יצליח לעלות לירושלים.
70. רש"י.	68. רש"י. רלב"ג: בניגוד לפרשנים האחרים שסבורים שהפסוקים הבאים עוסקים בעניין רומא, סובר הרלב"ג שהכוונה בפסוקים אלה היא לאנטיוכוס ולהמשך שלטון היוונים. לפי פירושו, הכוונה בצלע זו של הפסוק היא שבנו
71. רש"י.	
72. רש"י. רלב"ג: הכוונה לדמטריוס שאיננו מזרע המלוכה והוא ימשול על היוונים במקומו של אנטיוכוס.	
73. מצודות.	

להשתלט על העולם על ידי שכנוע ודברי שלווה, ולא על ידי כיבוש מלחמתי,⁷⁴ וְהַחֲזִיק מְלֻכּוֹת בְּחֻלְקֵי לְקוֹת וְהוּא הַחֲזִיק בְּמַלְכּוֹת עַל יְדֵי שֶׁהוּא אָמַר לְכוּלָם דְּבָרֵי חֲנוּפָה, וכך כולם אהבו אותו וסיפרו לו את סודותיו עד שהוא הצליח לנצל את המידע שהם סיפרו לו כדי להשתלט עליהם⁷⁵: (כב) וְזִרְעוֹת הַשֵּׁטֶף יִשְׁטְפוּ מִלְּפָנָיו וְיִשְׁבְּרוּ גִיבוּרֵי יוֹן שֶׁעַד עֵתָה הָיוּ שׁוֹטְפִים אֶת הָאוֹמוֹת הָאֲחֵרוֹת וּמַחֲרִיבִים אוֹתָם, יִשְׁבְּרוּ בְּפָנֵי הָרוֹמָאִים. הָרוֹמָאִים יִצְלִיחוּ לְהַכְנִיעַ אֶת גִּיבוּרֵי יוֹן,⁷⁶ וְגַם נְגִיד בְּרִית וְגַם עִם יִשְׂרָאֵל שִׁיכְרוֹת בְּרִית עִם הָרוֹמָאִים, יִכְנַע עַל יָדָם בְּסוּפוֹ שֶׁל דָּבָר. הַכְּתוּב אֹמֵר שֶׁבְּסוּף הַתְּהַלִּיךְ, הָרוֹמָאִים יִצְלִיחוּ לְהַכְנִיעַ אֶת מַמְלַכַת יוֹן הַחֲזִיקָה וְגַם אֶת מַמְלַכַת יִשְׂרָאֵל – וְזֹאת לְמַרְוֹת הַבְּרִית שֶׁנִּכְרְתָה בֵּין מַמְלַכַת יִשְׂרָאֵל לְמַמְלַכַת רוֹמָא⁷⁷: (כג) וּמִן הַתְּחִבָּרוֹת אֲלֵיו יַעֲשֶׂה מְרָמָה מַעַת שֶׁהָרוֹמָאִים יִכְרְתוּ בְּרִית עִם יִשְׂרָאֵל, הֵם יִכְבְּשׁוּ אֶת כָּל הַמְּקוֹמוֹת בְּמַרְמָה, הַיּוֹת וְהֵם יִרְאוּ לְיִשְׂרָאֵל כְּאִילוֹ שֶׁהֵם בְּנֵי בְּרִית,⁷⁸ וְעַלָּה וְעַצֵּם בְּמַעַט גֹּזֵי הָרוֹמָאִים יַעֲלוּ וְיִכְבְּשׁוּ אֶת כָּל הָאֲזוּר הַסְּמוּךְ לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל עִם מַעַט חֵיילִים רוֹמִיִּים, מִשׁוּם שֶׁחֵיילִים מִיִּשְׂרָאֵל יִסִּיעוּ לְרוֹמָא לְכַבּוֹשׁ אֶת הָאֲזוּר⁷⁹: (כד) בְּשִׁלּוֹה וּבְמִשְׁמַנֵּי מְדִינָה יָבוֹא מֶלֶךְ רוֹמָא יִכְנַס לְמִשְׁמַנֵּי הַמְּדִינָה עַל יְדֵי דְבָרֵי שְׁלוֹם. מִשְׁמַנֵּי הַמְּדִינָה הֵם הַמְּקוֹמוֹת שֶׁבָּהֶם אֲצוּרִים אוֹצְרוֹת הַמְּדִינָה (הַכֶּסֶף וְהַזָּהָב). הַכְּתוּב אֹמֵר שֶׁעַל יְדֵי שֶׁמֶלֶךְ רוֹמָא יִפְתֶּה אֶת הָעַמִּים מִסְּבִיב, הוּא יִצְלִיחַ לְהִיכְנַס לְתוֹךְ הַמְּקוֹמוֹת הָרְגִישִׁים בְּמְדִינָה, כְּמוֹ הַמְּקוֹמוֹת שֶׁבָּהֶם אֲצוּרִים הָאוֹצְרוֹת, וְכֵן הוּא יִצְלִיחַ לְהַכְנִיעַ אֶת הָעַמִּים גַּם לְלֹא מַלְחָמָה,⁸⁰ וְעַשֶׂה אֲשֶׁר

מקורות ותמצית ההערות

74. מצודות.	ליהודה מכבאי שהיה כהן משוח מלחמה שנהרג על ידי דימטיריוס.
75. מצודות. א"ע: הכוונה שהם יצליחו להשתלט על בני ישראל ללא תכנון מוקדם, אלא יעשו הכל בסתר.	78. רש"י. א"ע: בגלל שיהיו רבים שיחברו לרומא, הוא יעלה ויכבוש ארצות נוספות.
76. רש"י. א"ע: הזרועות הם האניות. רלב"ג: הכוונה שהגיבורים ושרי הצבא של דימטיריוס יוכנעו.	79. רש"י. רלב"ג: הכוונה שדימטיריוס חילק את צבאו לשניים, כך שבמעט חיילים הצליח להכניע את יהודה.
77. רש"י. א"ע: הכוונה לאחד מבניו של הורדוס שיוכנע על ידי הרומיים. רלב"ג: הכוונה	80. מצודות. רס"ג: משמני המדינה הם האנשים העשירים שמימנו את ההוצאות הצבאיות.

לֹא עָשׂוּ אֲבוֹתָיו וְאֲבוֹת אֲבוֹתָיו מֶלֶךְ רוּמָא יַעֲשֶׂה מַעֲשִׂים שֶׁגַם אֲבוֹתָיו וְגַם אֲבוֹתָיו לֹא עָשׂוּ (בהמשך יפורטו המעשים האלה),⁸¹ בָּזָה וְשָׁלַל וְרָכַוּשׁ לָהֶם יִבְזֹזֵר מֶלֶךְ רוּמָא יִפְזֹר אֶצֶל הָעַמִּים שֶׁמִּסְבִּיב לָאֲרֶץ יִשְׂרָאֵל בִּיזָה, שֶׁלֵּל וּרְכֹוּשׁ רַב, כֵּךְ שֶׁהֵם יִחְשְׁבוּ שֶׁהוּא אֵינוֹ צָרִיךְ בְּכֻלּוֹ אֶת רְכֹוּשׁוֹ,⁸² וְעַל מִבְּצָרִים יִחְשְׁבֵם מִחֲשֻׁבְתָּיו אֶךְ מִטְרַתּוֹ הָאִמְתִּית בְּפִיזוּר הֶרְכֹוּשׁ הִיִּתָּה לְרַגֵּל וּלְהַכִּיר אֶת הַמְּקוֹמוֹת הַמְּבֻצָּרִים שֶׁל הָאוֹיֵב, וְכֵךְ הוּא יוֹכֵל לְכַבֹּשׁ אוֹתָם,⁸³ וְעַד עַתָּה עַד שִׁיגִיעַ הַזְּמַן שֶׁהוּא יִכְבוֹשׁ אֶת כָּל הַמְּבֻצָּרִים בְּפוֹעֵל⁸⁴: (כח) וְיִעָר פָּחוּ וְלִכְבְּבוּ עַל מְלֻכָּהּ הַנְּגַב בְּחֵיל גְּדוֹל מֶלֶךְ רוּמָא יַעֲרֵר אֶת כֹּחוֹ, הוּא יִתְחַזֵּק, עַל מִנַּת לְצַאת וּלְהִילָחֵם נֶגֶד מֶלֶךְ הַדְּרוֹם,⁸⁵ וּמְלֻכָּהּ הַנְּגַב יִתְנַהֵר לְמִלְחָמָה בְּחֵיל גְּדוֹל וְעֲצוֹם וְגַם מֶלֶךְ הַדְּרוֹם יִתְעוֹרֵר לְהִילָחֵם נֶגֶד מֶלֶךְ רוּמָא עִם צְבָא גְּדוֹל וְחֹזֵק,⁸⁶ עַד מָאֵד וְלֹא יַעֲמֹד מֶלֶךְ הַדְּרוֹם לֹא יִצְלִיחַ לְעַמּוֹד מוֹל מַלְכוּת רוּמָא, אֲלֵא הוּא יוֹבֵס בְּמַלְחָמָה,⁸⁷ בִּי יִחְשְׁבוּ עָלָיו מִחֲשֻׁבוֹת (מֶלֶךְ הַדְּרוֹם לֹא יִצְלִיחַ לְעַמּוֹד מוֹל רוּמָא) הַיּוֹת וְהַרוּמָאִים יִחְשְׁבוּ מִחֲשֻׁבוֹת כִּיִּצַּד לְנַצַּח אוֹתוֹ, וְהֵם עָשׂוּ זֹאת עַל יְדֵי מִתֵּן שׁוֹחֵד לְשָׂרֵי צְבָא מֶלֶךְ הַדְּרוֹם עַל מִנַּת שִׁיבְגָדוֹ בְּמַלְכָם⁸⁸: (כו) וְאַכְלֵי פֶת בָּנָו יִשְׁבְּרוּהוּ מִי שֶׁאוֹכֵל עַל שׁוֹלְחָנוֹ (שֶׁל מֶלֶךְ הַדְּרוֹם) – יִשְׁבֹּר אוֹתוֹ. הַשְּׂרִים שֶׁאוֹכְלִים עַל שׁוֹלְחָנוֹ שֶׁל מֶלֶךְ הַדְּרוֹם יִמְרְדוּ בוֹ,⁸⁹ וְחֵילוֹ יִשְׁטוּף אֶת הַחֵיילִים שֶׁל מֶלֶךְ הַדְּרוֹם – יִשְׁטוּף מֶלֶךְ הַצְּפוֹן. מֶלֶךְ הַצְּפוֹן יִנַּצַּח בְּנִיצְחוֹן מוֹחֵץ אֶת חֵיילוֹ שֶׁל מֶלֶךְ הַדְּרוֹם,⁹⁰ וְנִפְלְאוּ הַחֵלְלִים רַבִּים וְאִזּוּ יִפְלוּ חֵלְלִים רַבִּים מִחֵיילֵי מֶלֶךְ הַדְּרוֹם⁹¹: (כז) וְשִׁנְיָהֶם הַמְּלָכִים לְבָבָם לְמָרֵעַ שְׁנֵי הַמְּלָכִים: מֶלֶךְ רוּמָא

מקורות ותמצית ההערות

81. מצודות.	86. מצודות.
82. רש"י.	87. רש"י.
83. רש"י. רלב"ג: דימטרוס יפזר את הממון כדי ללכוד בסופו של דבר את המבצרים ביהודה.	88. רש"י.
84. רש"י.	89. רש"י.
85. רש"י.	90. מצודות.
86. רש"י.	91. מצודות.

והורקנוס, יחרשו מזימות להרע לבני ישראל,⁹² וְעַל שְׁלֹחַן אֶחָד פָּזַב יְדַבְּרוּ והם (מלך רומא והורקנוס) ידברו ביניהם דברי כזב על מלכות ישראל, הם יסכמו ביניהם שצריך להשמיד את ממלכת ישראל,⁹³ וְלֹא תִצְלַח מחשבתם לא תצליח באותה תקופה. בני ישראל לא יוכנעו באותו הזמן,⁹⁴ כִּי עוֹד קָץ לְמוֹעֵד (בני ישראל לא יוכנעו באותו הזמן) היות ועדיין לא הגיע הזמן להכניע את ישראל. רק לאחר כמאה ושלושים שנה יוכנעו בני ישראל – בימיו של אגריפס השני (הנקרא ברש"י אגריפס בן אגריפס) שהיה בנו של אגריפס ונינו של הורדוס, התבטל השלטון היהודי בארץ ישראל לגמרי.⁹⁵ על מנת להבין את הפסוק, נביא את הרקע ההיסטורי לפסוקים האלה. כמאה ושלושים שנה לפני חורבן בית המקדש הראשון, מלך אלכסנדר ינאי על ישראל. לאלכסנדר היו שני בנים: הורקנוס ואריסטובלוס שחילקו ביניהם את השלטון: הורקנוס היה הכהן הגדול ואריסטובלוס היה המלך. בשלב מסוים, הורקנוס חזר בו מהסכם זה ויצא לכבוש את הממלכה מאחיו. מלחמה זו בין האחים גרמה להתערבותו של פומפיוס, מצביא רומי, לעלות ולכבוש את ירושלים ומאז התחילה ההתערבות של הרומאים בממלכת ישראל. התערבות זו נמשכה עד לחורבן בית המקדש השני על ידי הרומאים⁹⁶: (כח) וַיֵּשֶׁב אֶרְצוֹ בְּרִכּוּשׁ גָּדוֹל מֶלֶךְ רומא יחזור לארצו עם רכוש גדול שהוא לקח כשלל ממלך הדרום,⁹⁷ וְלִבְבוֹ עַל

מקורות ותמצית ההערות

92. רש"י. מצודות: הכוונה למלך הצפון – מלך רומא, ולמלך הדרום – מלך מצרים, שישלימו ביניהם ולאחר מכן יחליטו להציק לישראל. רלב"ג: פירש שפסוק זה נאמר גם על הורקנוס ואריסטובלוס ובכך משנה מפירושו לאורך הפסוקים שכתב שהפסוקים מדברים על מלכות יוון.
93. רש"י.
94. רש"י.
95. רש"י.
96. על פי ספר יוסיפון. השלמה לרקע ההיסטורי (ישנם פרטים רבים נוספים אך נראה רק את עיקרי הדברים): המלחמה בין אריסטובלוס והורקנוס ידעה מהמורות ובסופו של דבר מונה הורקנוס שוב לשליט על יהודה. הורדוס, בנו של אנטיופרוס (היועץ הרומי של הורקנוס) התחיל גם הוא לשלוט בסוריה ולאחר מכן שלט גם על ממלכת יהודה.
97. רש"י.

בְּרִית קֹדֶשׁ וכלכבו הוא יחשוב איך להפר את הברית שהוא כרת עם העם הקדוש – עם בני ישראל,⁹⁸ **וְעָשָׂה וְשָׁב לְאֶרְצוֹ** והוא באמת יעשה כך, הוא יפר את הברית עם בני ישראל ולאחר מכן הוא יחזור לארצו⁹⁹: **(כט) לְמוֹעֵד יָשׁוּב וּבָא בְּנֶגֶב** לאחר זמן מסוים, הוא יחזור להילחם בארץ הדרומית,¹⁰⁰ **וְלֹא תִהְיֶה כְּרִאשְׁנָה וְכִאֲחֶרְנָה** אך מבחינתו של מלך רומא, מלחמה זו לא תהיה מוצלחת כמו שתי המלחמות הקודמות שבהן הוא ניצח¹⁰¹: **(ל) וּבָאוּ בּוֹ צִיִּים פְּתִים** קבוצות וגדודים רומאים ימרדו במלך רומא,¹⁰² **וְנִכְאָה מֶלֶךְ רֹמָא** יישבר קצת, הוא יפסיד במלחמה נגד האנשים שמרדו בו,¹⁰³ **וְשָׁב וְזָעַם עַל בְּרִית קֹדֶשׁ** מלך רומא יחזור לארצו ויפר את הברית שהוא כרת עם בני ישראל,¹⁰⁴ **וְעָשָׂה** מלך רומא גם יאסוף חיילים רבים כדי שיילחמו נגד בני ישראל,¹⁰⁵ **וְשָׁב וַיִּבֶן עַל עִזְבֵי בְּרִית קֹדֶשׁ** מלך רומא יחזור ויתבונן ויראה שבני ישראל עזבו את קיום התורה ושיש הרבה שנאת חינום בתוכם, ולכן הוא יהיה בטוח שהוא

מקורות ותמצית ההערות

98. רש"י. א"ע: הכוונה להפרת הברית בין ארם לבני ישראל. רס"ג: הכוונה שמלך רומא ירצה לבטל את ברית הקודש, את קיום תורת ישראל. מלבי"ם: פירש שהפסוקים האלה עדיין עוסקים באנטיוכוס (לשיטתו הפרק מחולק לשניים. החלק הראשון עוסק באנטיוכוס והחלק השני עוסק ברומא). אנטיוכוס ניסה לסכסך בין שני האחים ששלטו על מצרים במטרה לנצל את הסכסוך ביניהם על מנת להשתלט על ארץ מצרים. האחים עשו ביניהם שלום, ומעמדו של אנטיוכוס ירד. משראו כך בני ישראל, מרדו גם הם באנטיוכוס ומינו לכהן גדול את הכהן הגדול שאנטיוכוס העביר מתפקידו. אנטיוכוס הרג רבים מישראל וניסה לתקוף פעם נוספת את מצרים, אלא שתושבי מצרים קראו לעזרתם של הרומאים שאיימו על אנטיוכוס שאם הוא לא ייסוג, הם יתקפו אותו.
- הפסוקים אינם מתארים את מלחמת החשמונאים באנטיוכוס, היות והדברים כבר נאמרו במראה הקודם.
99. רש"י.
100. רש"י. מצודות: הכוונה שבדיוק לאחר שנה הוא יחזור וילחם עם ארץ הדרום.
101. רש"י. מצודות כתב שהמלחמה האחרונה היא המלחמה הכתובה בפסוקים הבאים.
102. רש"י. מצודות: הכוונה שיהיו חיילים מהממלכה הדרומית שיתקפו את מלך רומא. א"ע: הציים הם האוניות.
103. רש"י.
104. רש"י.
105. רש"י. א"ע: מלך רומא יחזור לארצו בבושת פנים והוא יכעס על אגריפס המלך.

יצליח לנצח במלחמה¹⁰⁶: (לא) וְזָרְעִים מִמֶּנּוּ יַעֲמְדוּ ויהיו אנשים גיבורים מצבא מלך רומא,¹⁰⁷ וְחָלְלוּ הַמִּקְדָּשׁ הַמְּעוֹז (יעמדו גיבורים של מלך רומא) ויחללו את בית המקדש שהוא המקור לחווקם של בני ישראל,¹⁰⁸ וְהִסִּירוּ הַתְּמִיד והם יבטלו את הקרבת קרבן התמיד,¹⁰⁹ וְנִתְּנוּ הַשְּׁקוּץ מְשׁוּמָם ובמקום שבו בנוי עכשיו בית המקדש, יעמידו הרומאים עבודה זרה אילמת, שאיננה יכולה לדבר¹¹⁰: (לב) וּמִרְשִׁיעֵי בְרִית יַחֲנִיף בְּחֻלְקוֹת הַרומאים יתחנפו לאותם אנשים מישראל שירשיעו ויעזבו את הברית שה' כרת עם בני ישראל,¹¹¹ וְעַם יִדְעֵי אֱלֹהֵיו יַחֲזִקוּ וְעָשׂוּ והכשרים בעם ישראל ימשיכו להחזיק ולעשות את מצוות התורה¹¹²: (לג) וּמִשְׁפִּילֵי עַם יִבְיִנוּ לְרַבִּים וחכמי התורה (כשושלת של בית רבי) ילמדו תורה לקהל בני ישראל,¹¹³ וְנִכְשְׁלוּ בְחָרָב וּבְלִהְבָה בְּשָׂבִי וּבְבִזָּה יָמִים ולאורך תקופה ארוכה, אותם חכמים יוכשלו למות על ידי חרב, להבות, שבי וביזה¹¹⁴: (לד) וּבְהַפְשָׁלָם יַעֲזְרוּ עֲזָר מְעַט לאורך התקופה שחכמים אלו ימותו, הם יוכלו להיעזר קצת ולהינצל ממיתה בכמה אופנים (כמו תשולם שוחד

מקורות ותמצית ההערות

106. רש"י. א"ע: הכוונה שהוא ילחם נגד אנשי ירושלים שמרדו במלך והרגו את אנשיו.
 רס"ג: הכוונה לישמעאלים שלאחר שהגלו את ישראל חללו את מקום המקדש.
107. רש"י. א"ע: דחה את פירוש הקראים שפירשו פסוק זה על מכה ועל הישמעאלים וכתב שהעבודה הזרה של הישמעאלים עדיין קיימת. כמו"כ דחה את הגימטריות שהביאו פרשנים שונים להסבר הקץ בפסוקים אלה, וכתב שלא ייתכן לומר כן משום שדניאל עצמו לא ידע את הקץ. מלבי"ם: הכוונה "ממנו" היא שהרומאים יהיו חזקים יותר מאנטיוכוס עליו דיברנו עד עתה.
108. מצודות. מלבי"ם: המקדש נקרא מעוז משום שבניין המקדש בתקופת הרומאים היה גדול, מפואר וחזק יותר בהשוואה לבית המקדש שעמד בתקופתו של אנטיוכוס.
109. מצודות. אמנם הוא כתב שביטול קרבן התמיד היה על ידי חורבן בית המקדש, אך המשנה במסכת תענית כתבה שביטול קרבן התמיד היה לפני חורבן בית המקדש.
110. מצודות. רלב"ג: הרומאים חשבו שהעבודה זרה שלהם גרמה להשמדת בית המקדש.
111. רש"י.
112. רש"י. רלב"ג: הכוונה בצלע זו של הפסוק היא לחיילים הרומיים שהמשיכו להשחית את העיר ירושלים.
113. רש"י.
114. רש"י.

לאויבים). לאורך הדורות, יהיו חכמים מעטים שיוכלו להינצל מהמוות,¹¹⁵ וְנָלוּ
 עֲלֵיהֶם רָבִים בְּחִלְקֵי קוֹזַת אֵךְ חֶלֶק גָּדוֹל מֵהָעַם יִתְפַּתֵּה לְדַבְרֵי הַחֲנוּפָה שֶׁל
 הַרוֹמָאִים וַיִּצְטַרֵף לְאוֹיֵב בְּמַלְחַמְתּוֹ נֶגֶד יִשְׂרָאֵל¹¹⁶: (לה) וּמִן הַמְּשֻׁכְּלִים יִבְשָׁלוּ
 לְצִרְוֶף בָּהֶם וּלְבָרֵר וּלְלַבֵּן עַד עֵת קֶץ חֶלֶק מֵהַחֲכָמִים יִכְשְׁלוּ בְּחִישׁוּבִים
 מְדוּיָקִים שֶׁל הַקֶּץ, הֵם יִנְסוּ לְחַשֵּׁב מִתִּי בְּדִיּוֹק יִגְאֻלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, אֵךְ הַחִישׁוּבִים
 שֶׁלֹּהֶם לֹא יִהְיוּ נְכוֹנִים,¹¹⁷ כִּי עוֹד לְמוֹעֵד (חֶלֶק מֵהַחֲכָמִים יִטְעוּ בְּחִישׁוּב הַקֶּץ) הַיּוֹת
 וְעַדִּיּוֹן לֹא הִגִּיעַ הַזְּמַן לְהִיגָאֵל. אֹלֶם, הַרְצוֹן שֶׁל אוֹתָם חֲכָמִים לְהִיגָאֵל יִטְעֶה
 אוֹתָם לְחַשֵּׁב חִישׁוּבִים שְׂאִינָם נְכוֹנִים, הַיּוֹת וְהָאָדָם נִגְרַר אַחַר הַרְצוֹן שֶׁלוֹ¹¹⁸:
 (לו) וְעָשָׂה כְּרִצּוֹנוֹ הַמְּלֶכֶךְ מֶלֶךְ רוֹמָא יוֹכֵל לַעֲשׂוֹת כֹּכֵל מֵה שֶׁהוּא יִרְצֶה וְלֹא
 יִהְיֶה מִי שִׁמְנַע מִמֶּנּוּ מִלַּעֲשׂוֹת זֹאת,¹¹⁹ וְיִתְרוֹמֵם וְיִתְגַּדֵּל עַל כָּל אֵל וְהוּא יִצְלִיחַ
 לְהַתְרוֹמֵם בְּלִיבּוֹ מֵעַל כָּל הָאֲנָשִׁים בְּעֵלֵי כַח, מֶלֶךְ רוֹמָא יִתְמַלֵּא בְּגֵאוּוֹה עַל
 שֶׂאֵר הָעוֹלָם,¹²⁰ וְעַל אֵל אֱלֹהִים יִדְבֵּר נִפְלְאוֹת וְעַל ה' הוּא יֹאמֵר דְּבָרֵי גְנָאִי
 נִפְלָאִים וּמְכוֹסִים, דְּבָרֵי גְנָאִי כָל כֵּךְ גְּדוּלִים שְׂמַעוֹלָם לֹא נֹאמְרוּ,¹²¹ וְהִצְלִיחַ
 עַד כְּלָה זְעַם מֶלֶךְ רוֹמָא יִצְלִיחַ בְּמַעֲשָׂיו נֶגֶד בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַד שִׁיגְמַר הַזְּעַם שֶׁל
 ה' עֲלֵיהֶם (עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל),¹²² כִּי נִחְרָצָה נְעִשְׂתָּה (זַעְמוֹ שֶׁל ה' עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל יִגְמַר)
 כֹּאשֶׁר יִיעֲשֶׂה בָהֶם כְּלִיּוֹן. לְאַחַר שֶׁהַרוֹמָאִים יוֹכְלוּ לְהַשְׁמִיד חֶלֶק גָּדוֹל מֵעַם
 יִשְׂרָאֵל, ה' יִסִּיֵם לְכַעֲוֹס עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וְאִז הַרוֹמָאִים לֹא יִצְלִיחוּ לְפַגּוֹעַ
 בְּיִשְׂרָאֵל יוֹתֵר¹²³: (לז) וְעַל אֱלֹהֵי אֲבֹתָיו לֹא יִבִּין הַרוֹמָאִים לֹא יִבִּינוּ מִיְהוּ הָאֵל

מקורות ותמצית ההערות

119. רש"י. א"ע: הכוונה לקונסטנטיין מלך רומא שיצליח להכניע את בבל ולמשוך אותם לדתו. 120. א"ע. 121. מצודות. רלב"ג: הכוונה ליסודות האמונה הנוצרית. 122. רש"י. 123. רש"י. רלב"ג: הכעס יהיה בגלל שבמי מלכות יהודה בני ישראל התחייבו כליו.	115. רש"י. מלבי"ם: הכוונה היא שתהיה תקופה שבה חכמי ישראל יעזרו להילחם נגד הרומאים. הכוונה לתקופתו של בר כוכבא שרבי עקיבא היה נושא כליו. 116. מצודות. 117. מצודות. 118. מצודות. מלבי"ם: כל יהיו מועדים, זמנים נוספים, שבהם יהיו גזירות שמד שייהרגו בהם חכמי ישראל וקדושי ישראל, אך בכל פעם לא הצליחו להשמיד לגמרי את בני ישראל.

של אבותיו והם יעבדו עבודה זרה במקום לעבוד את ה', ¹²⁴ וְעַל הַמְּדַת נָשִׁים מֶלֶךְ רוּמָא גַם לֹא יִתְיַחַס לַחֲמַדַּת הַנְּשִׁים, לַכְּנַסַּת יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּקְרְאָת הִיפָּה בְּנִשְׁיָם, ¹²⁵ וְעַל כָּל אֱלֹהִים לֹא יִבְיִן מֶלֶךְ רוּמָא לֹא יִתְיַחַס לֵאפֵי אֱלֹהִים – לֹא רַק שֶׁהוּא לֹא יִתְיַחַס לֵה' יִתְבַּרֵךְ, אֲלֵא הוּא לֹא יִתְיַחַס לֵאפֵי אֱלֹהִים שֶׁל הַעַמִּים הָאֲחֵרִים, אֲלֵא רַק לַאֱלֹהִים שֶׁהוּא עוֹבֵד, ¹²⁶ בִּי עַל כָּל יִתְגַּדֵּל שֶׁהָרִי הוּא (מֶלֶךְ רוּמָא) יִתְגַּאֵה עַל כּוֹלָם וְלֹא יִתְיַחַס לְשׁוּם אָדָם אוֹ עַם (וְלֹכֵן הוּא לֹא יִתְיַחַס לְעַם יִשְׂרָאֵל וַיִּנְסֶה לְהַשְׁמִיד אוֹתוֹ) ¹²⁷: (לח) וְלֹאֲלֵהּ מְעַזִּים עַל פְּנֵיו יִכְבֵּד כִּלְפֵי חוּץ, הַרוּמָאִים הָיוּ מְרַאִים עֲצָמָם כֵּאלִילוֹ הֵם מְכַבְּדִים אֶת הָאֱלֹהִים שֶׁל כָּל עַם שֶׁהֵם רָצוּ לְכַבּוֹשׁ. בְּכַךְ רָצוּ הַרוּמָאִים לְהִתְחַנֵּף אֶל הָעַם וְלִהְרֹאוֹת לוֹ כֵּאלִילוֹ שֶׁהֵם מְכַבְּדִים אוֹתוֹ, וּמִיד לְאַחַר מִכֵּן הַרוּמָאִים הָיוּ כּוֹבְשִׁים אוֹתוֹ בַּהִפְתָּעָה, ¹²⁸ וְלֹאֲלֵהּ אֲשֶׁר לֹא יִדְעָהּ אֲבֹתָיו יִכְבֵּד וְעַכְשָׁיו הַרוּמָאִים מְכַבְּדִים אֶת הָאֱלֹהִים שֶׁאֲבוֹתָיו לֹא הִכִּירוּ, ¹²⁹ בְּזָהָב וּבְכֶסֶף וּבְאַבְנֵי יָקָרָה וּבְחַמְדוֹת (הַרוּמָאִים מְכַבְּדִים אֶל הָאֱלִילִים) בְּזָהָב, כֶּסֶף, אֲבָנִים יְקָרוֹת וּבַדְּבָרִים יְפִים אַחֵרִים ¹³⁰: (לט) וְעָשָׂה לְמַבְצְרֵי מְעַזִּים עִם אֱלֹהִים נִבְרָר מֶלֶךְ רוּמָא יִבְנֶה בְּנִינִים גְּדוֹלִים וּמְבוֹצְרִים לְעַבּוּדָה הַזֹּרָה שֶׁל הַעַמִּים הָאֲחֵרִים (בַּמְטָרָה לְהַחֲנִיף לָהֶם), ¹³¹ אֲשֶׁר יִבְרֶה יְרֵבָה כְּבוֹד (כֹּאֲשֶׁר מֶלֶךְ רוּמָא יִרְצֶה לְכַבּוֹשׁ עִם אַחֵר) הוּא יִכְבֵּד מְאוֹד אֶת הַשְּׂרִים שֶׁהוּא יִכִּיר מֵהַעַמִּים הָאֲחֵרִים וַיִּתְחַנֵּף לָהֶם, ¹³² וְהִמְשִׁילָם בְּרַבִּים מֶלֶךְ רוּמָא יִמְנֶה אֶת הַשְּׂרִים הָאֵלֶּה לְמוֹשְׁלִים עַל אַנְשִׁים רַבִּים (וְכֵן יִרְכּוֹשׁ אֶת אֲמוֹן הַשְּׂרִים הָאֵלֶּה), ¹³³ וְאִדְמָה יִחַלֵּק בְּמַחִיר מֶלֶךְ

מקורות ותמצית ההערות

124. מצודות. רש"י: הכוונה היא שבני ישראל עבדו את העבודה זרה במקום לעבוד את האל שעבדו אברהם, יצחק ויעקב.	לֹאֲוֹמוֹת הָאֲחֵרוֹת עַל יְדֵי עַבּוּדַת הָאֱלֹהִים שֶׁלָּהֶם. רלב"ג: הַמֶּלֶךְ יַעֲשֶׂה תְמוֹנָה שֶׁל הָאֱלֹהִים שֶׁלוֹ.
125. מצודות. כנראה שצריך לפרש לפי רש"י שבני ישראל עצמם לא הכירו במעלתם. רלב"ג: הנוצרים יהיו פרושים מנשים.	129. מצודות.
126. מצודות.	130. מצודות.
127. מצודות.	131. רש"י. מצודות: מֶלֶךְ רוּמָא יַעֲשֶׂה כְבוֹד רַב לְיוֹשְׁבֵיִם בְּמַבְצְרֵי הָאֵלֶּה.
128. מצודות. רש"י לשיטתו שמדובר כאן על בני ישראל שלא עבדו את ה' והתחנפו	132. רש"י. רלב"ג: מֶלֶךְ רוּמָא יַעֲשֶׂה אֶת הָעַבּוּדָה הַזֹּרָה שֶׁל הַנּוֹצְרוֹת כָּל מִקּוֹם שִׁיכִיר.
	133. מצודות.

רומא גם יחלק אדמות לאותם השרים כדי שהם יתמכו בשלטונו. התמיכה במלך רומא היה המחיר ששרים אלו נדרשו לשלם על האדמות שניתנו להם¹³⁴: (מ) וּבָעֵת קִץ כִּאֲשֶׁר יִגִּיעַ זְמַן הַגְּאוּלָּה, יִתְנַגַּח עִמּוֹ מֶלֶךְ הַנְּגֹב (כאשר יגיע זמן הגאולה) מלך הדרום יכה את מלך רומא,¹³⁵ וְיִשְׁתַּעַר עָלָיו מֶלֶךְ הַצָּפוֹן בָּרֶכֶב וּבַפָּרָשִׁים וּבַאֲנִיּוֹת רַבּוֹת וּמֶלֶךְ רֹמָא יִסְתַּעַר וְיִלְחֵם נֹגַד מֶלֶךְ הַדְּרוֹם כְּסִיוַע שֶׁל מֵרְכָבוֹת, פְּרָשִׁים וְהֵרֵבָה אֲנִיּוֹת,¹³⁶ וְיָבֵא בְּאַרְצוֹת וְשִׁטָּף וְעָבַר וּמֶלֶךְ רֹמָא יַעֲבוֹר בַּחוּזְקָה בְּכָל אַרְצוֹת הַדְּרוֹם וְיִכְבוֹשׁ אוֹתָם¹³⁷: (מא) וְיָבֵא בְּאַרְץ הַצְּבִי (לאחר שמלך רומא ינצח את מלך הדרום) הוא יעבור בארץ ישראל החמודה,¹³⁸ וְרַבּוֹת יִכְשְׁלוּ יִהְיוּ אַרְצוֹת רַבּוֹת שִׁיכְשְׁלוּ מִפְּנֵי שֶׁל מֶלֶךְ רֹמָא, יִהְיוּ אַרְצוֹת רַבּוֹת שֶׁהוּא יִצְלִיחַ לְכַבוֹשׁ,¹³⁹ וְיֵאֱלָה יִמְלִטוּ מִיָּדוֹ אֶךְ הָאֲרָצוֹת הַבְּאוֹת יִמְלִטוּ מִיָּדוֹ שֶׁל מֶלֶךְ רֹמָא, אֶת הָאֲרָצוֹת הַבְּאוֹת הוּא לֹא יִצְלִיחַ לְכַבוֹשׁ:¹⁴⁰ (1) אֲדוּם אֶת אֶרֶץ אֲדוּם. (2) וּמוֹאָב אֶת אֶרֶץ מוֹאָב. (3) וְרֵאשִׁית בְּנֵי עַמּוֹן אֶת הָעָרִים הַמוֹבְחָרוֹת שֶׁל אֶרֶץ עַמּוֹן¹⁴¹: (מב) וְיִשְׁלַח יָדוֹ בְּאַרְצוֹת מֶלֶךְ רֹמָא יִשְׁלַח אֶת יָדוֹ עַל מִנֵּת לְהַכּוֹת בְּאַרְצוֹת רַבּוֹת,¹⁴² וְאֶרֶץ מִצְרַיִם לֹא תִהְיֶה לְפָלִיטָה וְלֹא יִינָצֵל שׁוֹם דְּבַר מֵאַרְץ מִצְרַיִם – מֶלֶךְ רֹמָא יִצְלִיחַ לְהַשְׁמִיד לְגַמְרֵי אֶת כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם¹⁴³: (מג) וּמִשְׁלַל בְּמִכְמֹנֵי הַזָּהָב וְהַכֶּסֶף וּבְכָל הַמְּדוֹת מִצְרַיִם מֶלֶךְ רֹמָא יִצְלִיחַ לְשַׁלוֹט עַל כָּל הַמְּטֻמוֹנוֹת שֶׁל מֶלֶךְ מִצְרַיִם: מִטְּמוֹנוֹת הַזֶּהָב, מִטְּמוֹנוֹת הַכֶּסֶף וְכָל הַדְּבָרִים הַיְפִים שֶׁל מִצְרַיִם,¹⁴⁴ וְלִבִּים וְכִשְׁיִים בְּמִצְעָדָיו מֶלֶךְ רֹמָא

מקורות ותמצית ההערות

134. מצודות. רלב"ג: הכוונה למס אמיתי שיעלו לו בעלי הקרקעות בתמורה למסירת הקרקעות לידיהם.	140. מצודות. רלב"ג: הכוונה לתחילת הארץ שלהם מבחינה גיאוגרפית.
135. רש"י.	141. א"ע.
136. רש"י.	142. מצודות. רלב"ג: הכוונה לתחילת הארץ שלהם מבחינה גיאוגרפית.
137. רש"י.	143. מצודות.
138. מצודות.	144. מצודות.
139. מצודות. רס"ג: הצבי מלשון רצון ולא מלשון מובחר.	145. מצודות בתוספת ביאור מביאורנו לפסוק לח.

יצליח גם לרמוס ולנצח את העם הלובי ואת העם הכושי¹⁴⁶: (מד) וְשִׁמְעוּת יִבְהַלְהוּ מִמְּזַרְחָ וּמִצְפּוֹן וְלֵאחֵר מִכֵּן יִהְיוּ שְׂמוּעוֹת שִׁיבּוּאוֹ לְמֶלֶךְ רוּמָא, וְהוּא יִשְׁמַע שֶׁהֵיוּ עַמִּים שֶׁתִּקְפּוּ אוֹתוֹ מִמְּזֶרֶחַ וּמִצְפּוֹן,¹⁴⁷ וְיֵצֵא בְּחֵמָא גְדֻלָּה לְהַשְׁמִיד וּלְהַחְרִים רַבִּים וְאִז מֶלֶךְ רוּמָא יֵצֵא בְּכַעַס גְּדוֹל עַל מִנַּת לְהַשְׁמִיד וּלְהַחְרִים אֶת הָעַמִּים הַרְבִּים שֶׁתִּקְפּוּ אוֹתוֹ (הַחֲרָמָה הִיא מִלֵּלָה שֶׁשְׂמֻעוֹתָהּ גַּם כֵּן הִשְׁמְדָה וְנִכְפְּלָה כְּדֵי לְהַדְגִּישׁ אֶת רְצוֹנוֹ הַעֵז שֶׁל מֶלֶךְ רוּמָא לְהַשְׁמִיד אוֹתָם)¹⁴⁸: (מה) וְיִטַּע אֱהֲלֵי אֲפֻדְנֹו בֵּין יַמִּים לְהָרַ צְבִי קֹדֶשׁ מֶלֶךְ רוּמָא יִקִּים אֶת אַרְמוֹנוֹ בֵּין הַיָּם לְבֵין הָרַ הַמְּוֹרִיָּה,¹⁴⁹ וְבָא עַד קִצּוֹ וְאִז מִמְּלַכְתּוֹ תְּבוּאָה אֶל קִיצָה, מֶלֶךְ רוּמָא יֵאבֵד אֶת מְלַכּוֹתוֹ,¹⁵⁰ וְאִין עוֹזֵר לוֹ (מֶלֶךְ רוּמָא יֵאבֵד אֶת מְלַכּוֹתוֹ) כִּיּוֹן שְׁלֵא יִהְיֶה עִם אַחֵר שִׁיעֲזוֹר לוֹ בְּמִלְחָמוֹתָיו נֶגֶד שְׂאֵר הָעַמִּים¹⁵¹:

פרק יב

(א) וּבִעֵת הַהִיא בְּתַקּוּפָהּ שֶׁבָה יִתְקַיְיֵמוּ דְּבָרֵי הַנְּבוּאָה שֶׁנֶּאֱמָרוּ עַד עֵתָה (שֶׁמֶלֶךְ רוּמָא יֵאבֵד אֶת מְלַכּוֹתוֹ). כֹּאֲשֶׁר יִגִּיעַ הַזְּמַן שֶׁבּוּ מְלַכּוֹת רוּמָא תִּפְסִיק לְהַתְקַיֵּם, ה' עֵתִיד לְשֹׂאֵל הָאֵם כְּדָאֵי לְאֵבֵד אוֹמָה גְּדוֹלָה כְּמוֹ הָאוּמָה הַרוּמָאִית כְּדֵי לְהַצִּיל אֶת יִשְׂרָאֵל,¹ יַעֲמֹד מִיְכָאֵל הַשּׁוֹר הַגְּדוֹל הָעוֹמֵד עַל בְּנֵי עַמְּךָ (כֹּאֲשֶׁר ה' יְדוֹן אִם כְּדָאֵי לְאֵבֵד אֶת מְלַכּוֹת רוּמָא לְמַעַן עִם יִשְׂרָאֵל) יַעֲמֹד הַמְּלַאֲךְ מִיְכָאֵל הַגְּדוֹל שְׁעוֹמֵד לְלַמֵּד סְנִיגוּרִיָּה עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל,² וְהִיָּתָה עֵת צָרָה אֲשֶׁר לֹא נִהְיָתָה מִהְיוֹת גּוֹי עַד הָעֵת הַהִיא וְעֵתִיד לְהִיּוֹת קְטָרוּג גְּדוֹל מְאוֹד עַל בְּנֵי

מקורות ותמצית ההערות

146. מצודות. רס"ג: הכוונה במסעדיו והמשמעות היא שהעמים האחרים יהיו זקוקים לו.
147. מצודות.
148. מצודות.
149. רלב"ג. מצודות: כתב בסתם על הר אך לא ציין באיזה הר מדובר. רס"ג: הכוונה שהוא ינטה ממקומו למקום שבין הים להר צבי.
150. מצודות. מלבי"ם: מיכאל הוא מלאך שעומד מעל למערכת השמים והטבע. לכן, כאשר על פי מערכת השמים והטבע, מגיע חלילה לבני ישראל להיענש, מיכאל מלמד עליהם סניגוריה.
151. מצודות.
1. רש"י.
2. מצודות. מלבי"ם: מיכאל הוא מלאך שעומד מעל למערכת השמים והטבע. לכן, כאשר על פי מערכת השמים והטבע, מגיע חלילה לבני ישראל להיענש, מיכאל מלמד עליהם סניגוריה.

ישראל, קטרוג שלא היה כמותו מאז היה עם ישראל לעם, ³ וּבִעֲתָהּ הָיָא יִמְלִיט
 עִמָּךְ בְּזִמְנָן הַזֶּה, יִמְלִיט עִם יִשְׂרָאֵל וַיִּנְצַל מֵהַפּוֹרְעָנוֹת, מַלְכוּת גּוֹג תֵּאבֵד וּבְנֵי
 יִשְׂרָאֵל יִנְצְלוּ, ⁴ כָּל הַנְּמֻצָא פְּתוּב בְּסִפְרָא וְאִז יִתְקַיְיֵמוּ כָּל דְּבָרֵי הַנְּבוּאָה הַכְּתוּבִים
 בְּסִפְרָא (שְׁבַנֵי יִשְׂרָאֵל יַחְזֹרוּ לְשִׁלוֹט עַל עַצְמָם) ⁵: (ב) וְרַבִּים מִיִּשְׁנֵי אֲדָמַת עֶפְרָא יִקְיָצוּ
 וַיְהִיו רַבִּים מֵהַמְתִּים שִׁיזְכוּ לַחַיּוֹת. הַקְּמִים לַתְּחִיָּה יִהְיוּ רַק מֵתִים מֵעַם יִשְׂרָאֵל
 וְלִכְּן הַדְּגֵשׁ הוּא שְׂרַבִּים יִקְוֹמוּ לַתְּחִיָּה אֲבָל לֹא כּוֹלֵם, ⁶ אֵלֶּה לְחַיֵּי עוֹלָם חֵלֶק
 מֵהַמְתִּים יִקְוֹמוּ כַּדִּי לַחַיּוֹת חַיִּים נַעֲיִמִים לְעוֹלָם. הַכוּוּנָה לְצַדִּיקִים שְׁבִינִיָּהֶם, ⁷
 וְאַלְפָּה לְחֶרְפוֹת לְדָרְאוֹן עוֹלָם וְחֵלֶק אַחֵר, הַרְשָׁעִים, יִקְוֹמוּ כַּדִּי לְהַתְּבוֹזוֹת לְעוֹלָם ⁸:
 (ג) וְהַמְשַׁבְּלִים יִזְהָרוּ פְּזָהָר הֶרְקִיעַ וְהַצַּדִּיקִים שַׁעֲסִקוּ בַתּוֹרָה וּבַמְצוּוֹת שִׁיִּקְוֹמוּ

מקורות ותמצית ההערות

3. רש"י.
4. מצודות.
5. רש"י. רס"ג: רק מי שכתוב בספר עתיד להינצל, ושאר בני ישראל לא ינצלו, וכך רק הצדיקים מבני ישראל יזכו להינצל. רלב"ג: התלבט אם הצרה המוזכרת בפסוק קשורה לבני ישראל או אם היא קשורה לאומות השונות, אך הסיק שגם אם מדובר על פורענות שתבוא על האומות השונות, גם בני ישראל יסבלו מכך משום שהם מפוזרים בין האומות.
6. מצודות. א"ע הביא פירוש בשם ר' ישועה שאין הכוונה לתחיית המתים, אלא שבני ישראל בגלות נמשלו לישנים והפסוק עוסק בגאולתם של בני ישראל. בסוף דבריו כתב שהמשכיל יבין מי משני הפירושים צודקים: האם הכוונה לתחיית המתים (פירוש שלפי הא"ע מיוצג על ידי רס"ג) או שהכוונה לגאולת ישראל. בסוף דבריו כתב שדברי חז"ל לכאורה מוכיחים כשיטת רס"ג. אלא שיש לשאול: אם חז"ל פירשו את הפסוקים באופן דומה למה שפירש
- רס"ג, מדוע היה צריך בהתחלת פרק חלק להביא מקור לתחיית המתים מהמקרא? הרי תחיית המתים מפורשת בפסוקים של ספר דניאל? מלבי"ם: ישנם ארבעה יסודות הקשורים לתחיית המתים הכתובים בפסוק זה. א. המתים יחיו כאילו שעד עתה הם רק ישנו. ב. לא כולם יעמדו ויחיו בתחיית המתים. ג. בתחיית המתים יקומו לתחייה גם רשעים ולא רק צדיקים. ד. לאחר תחיית המתים, כל אחד יקבל את גמולו.
7. מצודות.
8. מצודות. לפי פירושו, כולם יקומו בתחיית המתים, אלא שהצדיקים יקומו לחיי עולם והרשעים יקומו לדראון עולם. רס"ג: לא כולם ימותו, וצ'לע זו של הפסוק עוסקת ברשעים שלא יקומו לתחייה, אלא יישארו בגיהנום ויירדו שם עד הדיוטא התחתונה. מלבי"ם: ישנן שתי סיבות לכך שתהיה תחיית המתים. א. כדי לשלם את הגמול לאלה שיחיו, אם לצדיקים שבהם ואם לרשעים שבהם. ב. כדי שהקמים בתחיית המתים יספרו לאנשים שיחיו באותו הזמן מיהו האדם החשוב בשמים.

לתחיה, יאירו כמו האור שבוקע מהשמיים,⁹ וּמְצַדִּיקֵי הָרַבִּים כְּכֹכְבִים ומי שלימד אחרים את דרך ה', יאיר כמו הכוכבים בשמיים,¹⁰ לְעֹלָם וְעַד גם המשכילים וגם מצדיקי הרבים יאירו לעולם ועד¹¹: (ד) וְאַתָּה דְנִיָּאל סֵתֵם הַדְּבָרִים דְנִיָּאל! למרות שאתה מכיר חלק מדברי הנבואה על העתיד לקרות, עליך לכתוב אותם בצורה שתומה כדי שאנשים לא יבינו אותם (את דברי הנבואה),¹² וְחַתֵּם הַסֵּפֶר תכתוב את הדברים באופן שהם יהיו חתומים וסתומים, אל תפרש את הדברים מעבר למה שהותר לך,¹³ עַד עֵת קֶץ (הדברים יהיו סתומים) עד שגייע סוף הזמן שבו תבוא הגאולה,¹⁴ יִשְׁטְטוּ רַבִּים ואנשים רבים יחקרו כדי לדעת מתי תבוא הגאולה,¹⁵ וְתִרְפָּה הַדְּעֵת אולם, רק כאשר יגיע זמן הגאולה, אנשים יבנו את הרמזים שכתבת הקשורים לזמן הגאולה. לא יהיה ניתן להבין את הרמזים הקשורים לגאולה הכתובים בספר דניאל לפני שגייע זמן הגאולה¹⁶: (ה) וְרֵאִיתִי אֲנִי דְנִיָּאל וְהִנֵּה שְׁנַיִם אַחֲרָיִם עֹמְדִים אֲנִי, דניאל, ראיתי שני מלאכים נוספים – חוץ מהמלאך שדיבר איתי עד עכשיו,¹⁷

מקורות ותמצית ההערות

9. רש"י. רס"ג: הכוונה למי שלמד תורה לעצמו. רלב"ג: המשכילים ילמדו את כולם כיצד ללכת בדרך התורה והם יגרמו לכך שיהיו רבים שיהיו מצדיקי הרבים, ואז כבר לא יהיה מקום לאמונה אחרת.
10. מצודות. א"ע: מדרגת הכוכבים גבוהה ממדרגת הגלגלים בשמים ולכן מי שזיכה את הרבים ומדרגתו גבוהה ממי שצדיק לעצמו, נמשל לכוכבים. רס"ג: מצדיקי הרבים הם אלה שמלמדים תורה לתינוקות של בית רבן ומי שמוכיח את עם ישראל.
11. מצודות.
12. מצודות. מלבי"ם: ככל שיתקרב זמן הגאולה, יהיו פחות ספקות לגבי הזמן של הקץ. ברור שהגאולה תבא לפני האלף השביעי,
- וממילא ככל שעובר הזמן, מרחב הזמן שהגאולה יכולה להיות בו מצטמצמת.
13. מצודות. לפי פירושו משמע שחתימת הדברים הינה כתיבתם באופן סתום ובחידות כדי שאנשים אחרים לא יבינו. א"ע כתב שהכוונה היא שגם הספר עצמו יהיה חתום באופן שלא יראו את הכתוב בו.
14. מצודות.
15. מצודות.
16. מצודות.
17. מצודות. רלב"ג: איננו יודעים מיהם המלאכים האלה, אך הם נמצאים במעלה נמוכה יותר מהמעלה של גבריאל. א. הם היו על הארץ וגבריאל היה למעלה מהארץ. ב. הם שאלו את גבריאל על דבר הנבואה.

אַחַד הִנֵּה לְשֹׁפֵת הַיָּאֵר אֶחָד הַמְּלֹאכִים עִמָּד עַל צַד אֶחָד שֶׁל נְהַר הַחִידְקֵל,¹⁸
 וְאַחַד הִנֵּה לְשֹׁפֵת הַיָּאֵר וְהַמְּלֹאךְ הַשֵּׁנִי עִמָּד עַל הַצֵּד הַשֵּׁנִי שֶׁל נְהַר הַחִידְקֵל:
 (ו) וַיֹּאמֶר לְאִישׁ לְבוּשׁ הַבְּדִים אֲשֶׁר מִמַּעַל לְמִימֵי הַיָּאֵר אֶחָד מִשְׁנֵי הַמְּלֹאכִים
 שֶׁעִמָּד עַל צַד הַחִידְקֵל שָׁאֵל אֶת הַמְּלֹאךְ לְבוּשׁ בְּגָדֵי הַפֶּשֶׁתָּן שְׂדִיבֵר אִתִּי עַד
 עֵתָה וְעִמָּד מֵעַל הַחִידְקֵל:¹⁹ עַד מָתִי קִץ הַפְּלָאוֹת (אֶחָד מִשְׁנֵי הַמְּלֹאכִים שָׁאֵל אֶת
 הַמְּלֹאךְ שְׂדִיבֵר עַד עֵתָה עִם דְּנִיָּאל) עַד מָתִי יִהְיֶה מְכוּסָה עֲנִיין הַקֶּץ? עַד מָתִי יִהְיֶה
 סְתוּמִים וְלֹא מוּבֻנִים הַדְּבָרִים שֶׁנֶּאֱמָרוּ עַל הַגְּאוּלָּה?²⁰ (ז) וַאֲשֶׁמַּע אֶת הָאִישׁ
 לְבוּשׁ הַבְּדִים אֲשֶׁר מִמַּעַל לְמִימֵי הַיָּאֵר אֲנִי (דְּנִיָּאל) שִׁמַּעְתִּי אֶת הַמְּלֹאךְ שֶׁהִיא
 לְבוּשׁ בְּבִגְדֵי הַפֶּשֶׁתָּן שֶׁעִמָּד מֵעַל לַחִידְקֵל,²¹ וַיָּרֶם יְמִינוֹ וְשִׁמְאוֹ אֶל הַשָּׁמַיִם
 הַמְּלֹאךְ הָרִים אֶת יָד יְמִין שְׁלוֹ וְאֶת יָד שְׁמָאל שְׁלוֹ לְכִיוּן הַשָּׁמַיִם (כְּדֹרְכָם שֶׁל
 הַנִּשְׁבָּעִים),²² וַיִּשְׁבַּע בְּחַי הָעוֹלָם הַמְּלֹאךְ נִשְׁבַּע בְּשֵׁמוֹ שֶׁל ה' שְׁנוֹתָן חַיִּים לְכֹל
 הָעוֹלָם,²³ כִּי לְמוֹעֵד מוֹעֲדִים וְחֻצֵי (הַדְּבָרִים לֹא יִהְיוּ מוּבֻנִים) עַד עוֹד שְׁנֵי זְמַנִּים
 וְחֻצֵי.²⁴ בְּפֶסוּק לֹא מְבוֹאָר מֵהוּ בְּדִיוֹק פֶּרֶק הַזְּמַן שֶׁנֶּאֱמָר לְדְנִיָּאל וּמִמֵּתִי
 מִתְחִילִים לְמִנּוֹת פֶּרֶק זְמַן זֶה,²⁵ וְכַבְּלוֹת נִפְּץ יָד עִם קֹדֶשׁ וְכַאֲשֶׁר יְמוּרֵק הָעוֹוֹן,
 כַּאֲשֶׁר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כָּבֵר יִיעֲנֹשׁוּ עַל הַחֲטָאִים שֶׁלָּהֶם, וְכָבֵר לֹא יִהְיוּ צְרִיכִים

מקורות ותמצית ההערות

18. מצודות.
 19. מצודות. א"ע: מוכיח מכאן שהמילה "איש" במקרא איננו דווקא אדם, אלא שהוא יכול להיות גם מלאך או כוכב.
 20. מצודות. מלבי"ם: צבא השמים ידעו שזמן ממשלתם תהיה מוגבלת ולכן הם ישאלו עד מתי יהיה קץ הפלא.
 21. מצודות.
 22. מצודות.
 23. מצודות. א"ע: בשבועה, צריך להישבע על דבר שקיים ועומד. מלבי"ם: השבועה הייתה יכולה להיות רק על הזמן הכי מאוחר שתבוא הגאולה, אך אם בני ישראל היו חוזרים בתשובה, הגאולה הייתה מתרחשת לפני זמן זה.
 24. מצודות.
 25. רלב"ג וכתב שנראה שזה מזמן התחלת הפצת הנצרות בתקופתו של קונסטנטיין. רס"ג: קשר את הקץ בהקרבת כל הקרבנות וחישב שמדובר על 1290 יחד עם קרבנות המוסף והתמיד (אך יש עוד קרבנות שלא נלקחו בחשבון כמו פר העלם דבר של ציבור וכדומה). בסוף דבריו כתב שאין לנו עסק בחשבונות האלה.

להיות מפוזרים בגלות,²⁶ תִּכְלִינָה כָּל אֲלֹהָ (כאשר החטא של בני ישראל כבר יתכפר להם) כל העמים השולטים עליהם יכלו²⁷: (ח) וְאֲנִי שָׁמַעְתִּי וְלֹא אָבִין וְאֲנִי (דניאל) שמעתי את דבריו של המלאך, אך לא הבנתי את כוונתו,²⁸ וְאֲמַרָה שאלתי את המלאך שדיבר איתי:²⁹ אֲדַנִּי מָה אֲחֲרִית אֲלֹהָ (שאלתי את המלאך) מהו הקץ שנרמז בדברים שאמרת לי³⁰: (ט) וַיֹּאמֶר הַמְּלָאךְ עֲנֵה לִי: לָךְ דְּנִיָּאל דניאל! תפסיק לשאול אותי על דברי הגאולה הסתומים,³¹ כִּי סִתְּמִים וְחֲתָמִים הַדְּבָרִים עַד יַעַת קֶץ הַיּוֹם וְדַבְרֵי הַגְּאוּלָּה יִהְיוּ סִתּוּמִים וְלֹא מוֹבְנִים עַד שִׁיתְקָרֵב זְמַן הַגְּאוּלָּה:³² (י) יִתְבָּרְרוּ וַיִּתְלַבְּנוּ (בכוא זמן הגאולה) דברי הגאולה יתבררו ויתלבנו,³³ וַיִּצְרְפוּ רַבִּים וַיִּהְיוּ רַבִּים שִׁיבּוּאוּ לַחֲשָׁב אֶת הַקֶּץ,³⁴ וְהִרְשִׁיעוּ רִשְׁעִים וְלֹא יִבְנִי כָּל רִשְׁעִים וְהִרְשִׁיעוּ יִרְשִׁיעוּ וְלֹא יִבְנִי שֶׁהֵייתָ טְעוֹת בַּחֲשׂוֹב. כאשר הרשעים יטעו בחישוב זמן הגאולה, הם יכפרו ויאמרו שהגאולה לא תגיע, במקום להבין שהגאולה תגיע בזמן המיועד – אלא שהם טעו בחישוב הזמן,³⁵ וְהַמְשַׁפְּלִים יִבְנִי אֶךְ הַצְּדִיקִים יִבְנִי שֶׁהֵייתָ טְעוֹת בַּחֲשׂוֹב וְהֵם לֹא יִתְיַאֲשׁוּ מֵהַגְּאוּלָּה:³⁶ (יא) וּמַעַת הַיּוֹסֵר הַתְּמִיד מֵהַזְּמַן שֶׁבּוּ הַפְּסִיקוּ לְהַקְרִיב אֶת קֶרְבֵּן הַתְּמִיד (הפסיקו להקריב את קרבן התמיד שש שנים לפני חורבן בית המקדש השני),³⁷ וְלָתֵת שְׁקוּץ שִׁמְם (הפסיקו להקריב את קרבן התמיד) ובמקום הקרבת

מקורות ותמצית ההערות

26. מצודות. רש"י: כאשר יכלה הכח של עם ישראל. א"ע: הכוונה לשלש וחצי שנים לאחר שייצא מלך הצפון על מלך מצרים, אלא שלא כתוב מתי ייצא מלך הצפון וממתי מתחילים למנות את שלש וחצי השנים.
27. מצודות.
28. רש"י.
29. מצודות.
30. מצודות. מלבי"ם: שאלתו של דניאל הייתה מה עתיד לקרות לעמים האחרים ששולטים עכשיו בעולם.
31. מצודות.
32. רש"י. רלב"ג: פירוש הפסוק הוא שמעת שיוסר קרבן התמיד ועד שתושמד העבודה
33. רש"י. רלב"ג: אין הכוונה לחישובים, אלא שעם ישראל יתלבן ויצורף מהחטאים שלו על ידי הגלות. מלבי"ם: הכוונה שאותם עמים ששולטים עכשיו בעולם, עתידים להתלבן ולהתברר ולהכיר את אור ה'. אולם, יהיו מהם שלא יכירו באור ה'.
34. רש"י. מצודות: יהיו רבים שיצדקו בחישוב הקץ.
35. רש"י.
36. מצודות.
37. רש"י. רלב"ג: פירוש הפסוק הוא שמעת שיוסר קרבן התמיד ועד שתושמד העבודה
31. מצודות.

הקרבות הכניסו עבודה זרה שאין בה תועלת,³⁸ ימים אֶלֶף מֵאָתַיִם וְתִשְׁעִים (מעט הפסקת הקרבת קרבן התמיד) ועד לבוא הגאולה, יעברו אלף מאתיים ותשעים שנים.³⁹ אולם, איננו יודעים את המשמעות האמתית העומדת מאחורי החישובים האלה:⁴⁰ (יב) אֲשֶׁרֵי הַמְּחַכָּה וַיִּגְיַע לְיָמִים אֶלֶף שָׁלֹשׁ מֵאוֹת שְׁלֹשִׁים וַחֲמִשָּׁה אֲשֶׁרֵי מִי שִׁיחָה אַרְבַּעִים וַחֲמֵשׁ שָׁנִים לְאַחַר בִּיאַת הַמְּשִׁיחַ, עד שיעברו אלף שלש מאות שלושים וחמש שנה מעט הפסקת הקרבת קרבן התמיד. גם לאחר שהמשיח יגיע ויתגלה, תהיה תקופה נוספת שבה הוא יעלם ולאחר מכן הוא יתגלה שוב:⁴¹ (יג) וְאַתָּה לְךָ לְקֹץ וְאַתָּה דְנִיָּאל, עתיד ללכת לבית עולמך, אתה תמות (אין הכוונה שדניאל ימות כבר עכשיו, אלא כשיגיע זמנו להיפטר

מקורות ותמצית ההערות

שאכן קרה, והתחילו לבנות את בית המקדש מחדש, עד שהייתה רעידת אדמה שמנעה את המשך העבודה.
38. רש"י.

39. רש"י וכתב שהחישוב הזה מסתדר עם מה שפירש בפרק ח פסוק יד (עיין בביאורנו ובהערות שם) הוזכר המספר 2300 ושם כתב רש"י שהכוונה לגימטריא. במצרים היו בני ישראל 210 שנה. מציאת מצרים ועד לבניית בית המקדש עברו 480 שנה. ביהמ"ק הראשון היה בנוי 410 שנים. גלות בבל ארכה 70 שנה ובית המקדש השני היה בנוי 420 שנה. סה"כ יוצא 1590 שנה. אלא שצריך להוריד 6 שנים שקרבן התמיד היה בטל לפני חורבן הבית ולהוסיף 1290 שנים שכתובים בפסוק, ואז החשבונות מסתדרים.

40. מצודות.

41. רש"י. מצודות: דניאל לא הבין את דברי המלאך וכל שכן שאנחנו איננו יכולים להבין. רלב"ג: ארבעים וחמש שנה לאחר סיום הגלות תסתים מלחמת גוג ומגוג. מלבי"ם: לאחר שנת 4350, יעברו עוד 1335 שנים שאז תהיה גאולה שלימה יוצא שהכוונה היא לשנת 5685 מבריאת

הזרה שהושמה במקומה. כמו כן כתב שחז"ל היו נותנים הרבה תאריכים לביאת הקץ כדי שבני ישראל לא יתייאשו מהגאולה, אלא שכל התאריכים האלה עברו. מלבי"ם: לא ניתן לפרש פסוק זה על הסרת התמיד על ידי טיטוס, שאם כך, ייצא שהגאולה תבוא לאחר האלף השביעי, דבר שלא ייתכן שיקרה. מצד שני, לא ייתכן לפרש שהפסוק עוסק בביטול קרבן התמיד שלאחר חורבן בית המקדש הראשון, שהרי בחורבן בית המקדש הראשון, נחרב הבית עד היסוד, ולא הוצבה עבודה זרה בבית. לכן פירש שהיו שלש תקופות שהוסר קרבן התמיד לאורך תקופת בית המקדש הראשון: א. בימי עתליה. ב. בימי אחז. ג. בימי מנשה. את הפסוק צריך לפרש על התקופה הראשונה, בתקופתה של עתליה, וקרבן התמיד התבטל בשנת 3060 לבריאת העולם, ולאחר שיעברו 1290 שנים מאז, בני ישראל יוכלו להיגאל (אם הם יחזרו בתשובה). יוצא שהזמן הראשון שבו היה אפשר להיגאל היה בשנת 4350 לבריאת העולם. לפי חישובו של המלבי"ם, זו בדיוק השנה שבה ניתן רשות לבני ישראל על ידי קיסר רומא לבנות את בית המקדש מחדש, דבר

מהעולם),⁴² וְתִגְנוּחַ וְתַעֲמוּד לְגִרְלָךְ לְקֶץ הַיָּמִין ולעת עתה אתה תנווח (לאחר שתמות) בגן עדן, אך לעתיד, בקץ הימים, בתחיית המתים, אתה תעמוד לקבל את שכרך יחד עם שאר הצדיקים⁴³:

מקורות ותמצית ההערות

לחשב את הקץ, וכתב שאלו הם דברי המלאך לדניאל.
 43. רש"י. וכתב ש"הימין" הוא אחד משש המקומות שיש מסורת עליהם שנכתבה נ' סופית במקום מ'.

העולם (שנת תרפ"ה). המלבי"ם, שכתב את הדברים בשנת תרכ"ח, ממשיך עם החישובים על סמך הזמנים שנאמרו בפרק ז ובפרק ח וכותב שבניין בית המקדש יארך שלש שנים.
 42. רש"י. א"ע דחה את הפירוש שדניאל אמר את הפסוק הזה לכל אדם אחר שמנסה

סיכום התועלויות לרלב"ג:

- א. על ידי הצער שאדם מתפלל על אחרים, תבוא ההשגחה של ה' על מי שהתפלל. דבר זה ייגרם על ידי הצום והתחנונים.
- ב. ללמדנו שלמרות שבימי בית המקדש הראשון היו חטאים גדולים יותר מבית המקדש השני, כבר בזמן בניית בית המקדש השני נגזר שלא יעמוד לאורך זמן, בגלל החטאים שבני ישראל חטאו בהם בתקופת בית המקדש הראשון.
- ג. ההשגחה האלוקית על עם ישראל תושפע על ידי המלאך גבריאל - אם המלאך מיכאל יצליח להתחזק.
- ד. לפרסם את הייעודים שנאמרו בתורה (השכר והעונש) ושכמעט כולם כבר התקיימו.
- ה. לפעמים הצדיקים ייענשו כדי שלא תושפע טובה על החוטאים.
- ו. לפרסם את מופת תחיית המתים.
- ז. גם לאחר תחיית המתים, העולם ימשיך ויהיה עדיין בחירה חופשית לאדם, כך שיהיו גם כאלה שיחטאו.
- ח. להודיעו זמן הקץ. ה' קי"ח. לפי חישוב הרלב"ג, ביהמ"ק השני עמד 437 שנה ובית המקדש הראשון עמד 419 שנה.